

450 Ft

LEVÉLTÁRI SZEMLE

68. évfolyam

2018. 4. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- Román állami levéltári források az észak-erdélyi holokauszt történetéhez
- Megyei levéltári iratanyag-pusztulások a II. világháború idején
- Beszámoló az Orosz–Magyar Levéltári Vegyesbizottság munkájáról 2017–2018
- The International Business Archives Handbook
- A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése 2018

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVLTARI-SZEMLE

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:
a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html>

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja, amely a Magyar Posta Webshop felületén a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el. Kérjük, hogy a címünkre beküldött kézirat végén tüntessék fel a következőket: e-mail cím, postacím, foglalkozás, beosztás, titulus, munkahely.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle/

Tisztelt Olvasóink!

Szerkesztőségünk egy állandó **mottót keres** a Levéltári Szemle számára, amelyet lapunk belső címlapján szerepeltethetne. Ötleteiket 2019. február végéig várjuk a Levéltári Szemle e-mail címére. A beérkezett javaslatok közül szerkesztőségünk választja ki, hogy melyik lesz lapunk mottója. A beküldő jutalma: egy egyéves Arcanum Digitális Tudománytár hozzáférés, valamint értékes könyvcsomag.

ADT

A borítón:

a Portugál Nemzeti Levéltár épületének homlokzata
(Illusztráció a 56–67. oldalon található tanulmányhoz)

LEVÉLTÁRI SZEMLE

68. évfolyam ▪ 2018. 4. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Gidó Attila	
Román állami levéltári források az észak-erdélyi holokauszt történetéhez	5
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Berényiné Kovács Gyöngyi	
Megyei levéltári iratanyag-pusztulások a II. világháború idején	27
Laczlavik György	
Egy merész vállalkozás és tapasztalatai (2016–2018)	
<i>A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. 1526–1570 közötti iratainak feltárása, digitalizálása és feldolgozása</i>	41
KILÁTÓ	
Szabó Csaba	
Beszámoló az Orosz–Magyar Levéltári Vegyesbizottság munkájáról 2017–2018. – <i>A II. világháború következtében a Szovjetunióba hurcolt magyar állampolgárok iratainak feldolgozása</i>	50
Czetz Balázs – Szűcs István Gergely	
Hungarika kutatás és a portugál levéltárak	
<i>Beszámoló a 2018. június 1-17. között végzett portugáliai kutatóútról</i>	56
MÉRLEG	
Alison Turton (ed.): <i>The International Business Archives Handbook Understanding and Managing the Historical Records of Business</i> (Köcze László)	68
IN MEMORIAM	
Emlékezés Kapiller Imre zalai levéltárosra (Molnár András)	73
Búcsú Henzsel Ágota főlevéltárostól (Kujbusné Mecsei Éva)	76
HÍREK	
Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)	78
A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése Pécs, 2018. július 9–11.	86
Fényképmelléklet – <i>II. MLE Futballkupa Pécs, 2018</i>	

SZERZŐINK

Berényiné Kovács Gyöngyi, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Breinich Gábor, ny. főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Borsy Judit, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

Czetz Balázs, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára

Gidó Attila, történész

- Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

Hetényi Tiborné, gazdasági igazgató

- Budapest Főváros Levéltára

Kovács Eleonóra, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Köcze László, főosztályvezető

- Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum digitalizálási és dokumentációs főosztály

Kujbusné Mecsei Éva, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

Laczlavik György, főosztályvezető

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Molnár András, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

Nagy Imre Gábor, igazgató-helyettes,

- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

Polgár Tamás, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

Szabó Csaba, főigazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár

Szálkai Tamás, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

Szlabey Dorottya, főosztályvezető-helyettes

- Magyar Nemzeti Levéltár Szakmai Koordinációs Igazgatóság

Szűts István Gergely, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Vargháné Szántó Ágnes, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára

Zsidi Vilmos, levéltárvezető

- Corvinus Egyetem Levéltára

Gidó Attila

Román állami levéltári források az észak-erdélyi holokauszt történetéhez

Bevezető

Összefoglalóm¹ azzal a céllal készült, hogy olvasói részletes információkhoz jussanak a magyar holokauszt előzményeire és a holokausztra vonatkozó levéltári kutatások romániai, erdélyi lehetőségeit, korlátait és perspektíváit illetően.² Mindezek mellett szót ejtek a holokauszt-kutatás szempontjából fontos iratképző intézményekről, forrástípusokról, és arról, hogy az erdélyi állami levéltárakban fellelhető dokumentumok mennyiben elégségesek egy-egy esemény vagy folyamat rekonstruálásához. A tanulmány végén néhány irategyüttes, és ezáltal néhány, az észak-erdélyi zsidóság tragédiájához köthető részesemény bemutatására vállalkozom. E dokumentumok 164 052 olyan személy 1940–1944 közötti szenvedését, megaláztatását, kisémmizését és javarészüket elpusztítását tanúsítják, akik a Magyarországon érvényben lévő faji törvények értelmében zsidónak számítottak. Ők a 825 007 zsidó fajúnak nyilvánított magyarországi népesség 19,9 százalékát alkották.³

Mindeddig nem jelent meg a holokauszt román állami levéltári forrásait bemutató szaktanulmány, és hiányoznak az általános, tehát a teljes zsidóságtörténetre vonatkozó romániai repertóriumok is. A téma iránt érdeklődő kutatók jelenleg bibliográfiai összefoglalókra és hitközségi levéltári ismertetőkre támaszkodhatnak. Az előbbieket közül Jean Ancel és Victor Eskenasy 1991-ben közzétett áttekintését kell megemlítenünk, valamint az észak-erdélyi holokauszt szempontjából sokkal relevánsabb művet: A magyarországi holokauszt bibliográfiáját.⁴

¹ A szöveg angol nyelvű változata: Attila Gidó: Archival Sources on the Northern Transylvanian Holocaust. Babeş, Adina – Bărbulescu, Ana (eds.): Holocaust in Eastern Europe: Historiography, Archives resources and Remembrance. Vernon Press, Wilmington, 2019 (megjelenés alatt).

² Az alábbiakban kizárólag a Bukarest központú Román Nemzeti Levéltár 9 észak-erdélyi megyei kirendeltségével, irodájával foglalkozok. Nem képezik az elemzésem tárgyát sem a dél-erdélyi állami levéltárak, sem pedig az észak- és dél-erdélyi egyházi levéltárak, intézményi irattárak, valamint múzeumi- és magánygyűjtemények.

³ Ha a faji törvényeket nem vesszük figyelembe, akkor a II. világháború ideje alatt Észak-Erdélyben 151 312 izraelita vallású lakos élt és a 725 007 fős magyarországi izraelita népességnek a 20,9 százalékát alkották. Braham, 2015: 85.

⁴ Ancel–Eskenasy, 1991; Braham, 2010.

Kovách Géza aradi történész 1993-ban írt rövid ismertetőt az aradi és a temesvári hitközségi levéltárakról.⁵ Mindkét dél-erdélyi település esetében a legkorábbi irat a 18. század elejéről származik. A holokauszt időszakából elsősorban az Antonescu-rezsim idején végzett „zsidó vérűek népszámlálásának” az adatai, a zsidók munkaszolgálatára vonatkozó iratok vagy éppenséggel a szerbiai bori rézbányákból Temesvárra került munkaszolgálatosokra vonatkozó dokumentumok említhetők.⁶ A mai Erdély területén ez a két hitközségi levéltár rendelkezik a legnagyobb és leggazdagabb iratállománnyal. Ezeken kívül a lugosi, a gyulafehérvári és a brassói hitközségek is birtokolnak kisebb mennyiségű iratot. Észak-Erdélyben ennél lesújtóbb a helyzet. A holokauszt alatt gyakorlatilag mindegyik hitközségi levéltár megsemmisült. Csak töredékek maradtak fent, és a legtöbb esetben azok is szétszóródtak a szélrőzsa minden irányába. Így például a kolozsvári hitközség az 1944-et megelőző időszakból csak halálórási anyakönyveket, valamint a helyi zsidó líceum iratait birtokolja.⁷

Az észak-erdélyi holokauszt eseményeinek a rekonstruálására értelemszerűen nem elegendők a Románia észak-erdélyi területén található levéltári források, hiszen ez a régió 1940 szeptemberétől 1944 októberéig Magyarországhoz tartozott. A központi, átfogó döntéseknek, de akár egy-egy település zsidó közösségét is érintő ügyeknek a dokumentációja a magyarországi levéltárakban kutatható. Erre nézve Haraszti György *Magyar zsidó levéltári repertórium*a nyújt némi tájékoztatást.⁸ Mindezek mellett számos európai, amerikai és izraeli levéltár őriz a kutatók számára hasznos iratokat.

A romániai levéltári rendszer kialakulása

Mielőtt az észak-erdélyi holokauszt kutatási lehetőségeit megismernénk, érdemes áttekinteni a román levéltári rendszer kialakulásának főbb mozzanatait. Nagy-Románia 1918-as létrejöttéig az egyes országrészek levéltártörténete különböző módon alakult. Havasalföldön 1831-ben jött létre az Állami Levéltár (Arhivele Statului), Moldovában pedig egy évvel később, 1832-ben.⁹ A két román fejedelemség 1859-ben perszonálunióra lépett, majd az ezt követő években egységesítették az államigazgatás intézményeit. Az 1866-os alkotmány kihirdetését követően az egyesült fejedelemségek neve hivatalosan is Románia lett. Hasonlóan a többi intézményhez, az állami levéltárak is közös igazgatás alá kerültek. Így jött létre 1862-ben Bukarest székhellyel a *román központi Állami Levéltár*. A régi, 1832-ben Iaşiban létrehozott moldvai levéltárat

⁵ Kovách, 1993: 45–52.

⁶ Kovách, 1993: 50–51.

⁷ Ld. bővebben: Gidó, 2016: 15–16.

⁸ Haraszti, 1993–2007.

⁹ Dobrinicu–Marin–Muraru, 2009: 5.

a bukaresti központnak rendelték alá. Az 1862-es egyesítést követően az intézmény az Igazságügyi, Vallásügyi és Közoktatási Minisztérium hatáskörébe került.¹⁰

Hasonló értelemben vett állami levéltár nem létezett az 1918 előtti Erdélyben. A terület 1867-ig a Habsburg Monarchián belül nagyfejedelemségi státusszal rendelkezett, majd 1867–1918 között a Magyar Királyság része volt. Az Erdélyben létező adminisztratív levéltárakat (guberniumi levéltár, a gyulafehérvári káptalan levéltára, a kolozsmonostori konvent levéltára) a 19. század második felében Budapestre szállították, majd a Magyar Országos Levéltárban helyezték el.

Az I. világháborút Magyarország a vesztesek oldalán fejezte be 1918 őszén. Az ország keleti részét, tehát a történelmi Erdélyt, a Partiumot és a Bánságot a román és kisebb részben a szerb hadsereg szállta meg. A Gyulafehérváron 1918. december 1-jén megrendezett román nemzeti nagygyűlés kimondta ezeknek a kelet-magyarországi területeknek az egyesülését a Román Királysággal. Noha az egyesülést a terület magyar lakossága nem ismerte el, a világháborút lezáró béketárgyalások azt végül Romániának ítélték oda. Így az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés aláírását követően az egységesen Erdélyként is emlegetett történelmi Erdély, Partium és Bánság de jure is Románia részévé vált. A kialakult helyzeten az 1940. augusztus 30-i II. bécsi döntés változtatott, amelynek köszönhetően a terület északi és keleti részét, az úgynevezett Észak-Erdélyt Magyarország visszakapta, Dél-Erdély pedig továbbra is Romániánál maradt. Észak-Erdélyt végül 1944. október elején vették ismét birtokba a – német és a magyar hadsereget nyugati irányba visszaszorító – román és szovjet csapatok. Ekkorra viszont a régióban már nem éltek zsidók. A magyar hatóságok ugyanis 1944. május–június folyamán az észak-erdélyi zsidókat Auschwitzba deportálták.¹¹

Visszatérve az erdélyi modern levéltári rendszer kialakulásának tárgyalásához, a két világháború közötti időszakokkal kell kezdenünk. Nagy-Románia megalakulását követően az új országrészekben is létrejöttek a bukaresti központnak alárendelt regionális intézmények: Kolozsváron az erdélyi (1920), Cernăuțiiban a bukovinai (1924) és Chișinăuban a besszarábiai (1925) állami levéltárak.¹² Természetesen szükség volt a megnagyobbodott román levéltári hálózat egységes szabályozására is, amelyet az 1925-ös levéltári törvény valósított meg. A törvény meghagyta a levéltárat a Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörében. Ezen a téren 1951-ben történt változás, amikor szovjet mintára belügyminisztériumi felügyelet alá került. A helyzet a mai napig nem változott, tehát a Román Nemzeti Levéltár jelenleg is a Belügyminisztérium felügyelete alatt működik. A kolozsvári regionális központ 1920-as létrehozását követően nagyon hamar bebizonyosodott, hogy a Románia területének több mint egyharmadát kitevő Erdély, Partium és Bánság számára nem elegendő egyetlen nagy

¹⁰ Dobrinicu–Marin–Muraru, 2009: 5.

¹¹ Tibori, 2016: 147–182., Braham–Tibori, 2008: 23–33.

¹² Dobrinicu–Marin–Muraru, 2009: 5.

gyűjtőlevéltár. Így hamarosan újabb intézmények jöttek létre: 1936-ban Temesváron, 1937-ben Naszódon, 1938-ban Brassóban és 1945-ben Nagyszebenben alakultak új, Kolozsvár szakmai felügyelete alá tartozó regionális archívumok.¹³

A jelenlegi levéltári rendszer Románia 1968-as területi átszervezését követően alakult ki. A korábbi régiók és rajonok helyett 1968-ban 39 megyére osztották az országot. Ezt követően 1981-ben 2 újabb megyét hoztak létre, majd 1995-től a főváros, Bukarest is önálló közigazgatási egységként működik. Így lett végül napjainkra a *Román Nemzeti Levéltár*nak negyvenegy megyei és egy fővárosi, azaz negyvenkettő kirendeltsége (amelyből kilenc a valamikori Észak-Erdély és hét Dél-Erdély területén található). Negyvenharmadik egységként jött létre a *Központi Történelmi Levéltár* Bukarestben (Arhivele Naționale Istorice Centrale).¹⁴

Az észak-erdélyi holokauszt kutatásának lehetőségei

Mint ahogyan a szovjet befolyás alá került közép- és kelet-európai államok többségében, Romániában is nagyon hosszú ideig tabu témának számított a holokauszt. A sztálinista időszakban a hangsúly nem a zsidóság ellen elkövetett népiirtásra, hanem a fasiszták és a kommunisták közötti harcra tevődött át. A több millió zsidó áldozatból több millió meggyilkolt állampolgár lett, anélkül, hogy származásukat, a szörnyűségek mögött meghúzódó faji indítékokat megjelölték volna.¹⁵ Nicolae Ceaușescu 1965-ös hatalomra kerülését követően a múlttal való szembenézés módja megváltozott és nemzeti-kommunista irányt vett. Mindez azt eredményezte, hogy a zsidó áldozatok számáról valótlán adatokat közöltek (például az 1941-es jászvásári pogrom esetében Aurel Kerețki és Maria Covaci 3233 zsidó halotról beszélt, holott a valós szám meghaladta a tizennégyezret). Igyekeztek az Antonescu-rendszer felelősségét minimalizálni, és a romániai holokauszt legfőbb felelőssévé a náci Németországot tették meg.¹⁶ A szemléletváltás megmutatkozott az észak-erdélyi holokauszt romániai interpretálását illetően is. Az 1970-es évektől kezdődően egyre feszültebbé vált a román–magyar viszony, ez pedig a holokausztra vonatkozó történetírásra is hatást gyakorolt.¹⁷ A román történetírás azt igyekezett hangsúlyozni, hogy 1944-ben a magyar fennhatóság alatt álló Észak-Erdélyből deportálták a zsidó lakosságot, amelynek legnagyobb része elpusztult, miközben Románia akkori terü-

¹³ Drăgan–Dordea, 1995: 9.

¹⁴ A Román Nemzeti Levéltár szervezeti felépítését és a jelenlegi kutatótermi viszonyokat röviden összefoglalja: Mátyás Zoltán: Romániai levéltárak kutatási lehetőségei. Magyar Levéltári Portál http://mlp.archivportal.hu/media/uploads/MLP_Tanulmányok/matyas_zoltan_romaniai_leveltarak_kutatasi_lehetosegei.pdf (A letöltés ideje: 2018. július 27.)

¹⁵ Friling–Ioanid–Ionescu, 2005: 335–339.

¹⁶ Kerețki–Covaci, 1978: 16., Friling–Ioanid–Ionescu: 2004: 126. és 340–344.

¹⁷ A Ceaușescu-rendszerre és annak nemzetiségi politikájára ld.: Tismăneanu–Dobrințu–Vasile, 2007: 337–339., Novák, 2011: 64–102.

letén – így Dél-Erdélyben is – a zsidók többsége túlélte a holokausztot.¹⁸ Az 1989-es romániai rendszerváltásig, sőt az 1990-es évek elejéig ez a tendencia nem változott Észak-Erdélyt illetően.

1989-ben a kommunista diktatúra megbukott Romániában, és a helyét többpártrendszer vette át. Mindez hatással volt a holokausztra vonatkozó kutatásokra, a publikációs lehetőségekre és a holokauszt levéltári forrásainak kutathatóságára is. Az államszocialista időszakban a romániai levéltárakban csak néhány kiváltságos történész kutathatott ilyen vonatkozású iratokat. Az ebben az időszakban született munkák nagy részének nem az események feltárása és értelmezése, hanem a politikai rendszer legitimálása, illetve a múlt tisztára mosása és a román–magyar versengésben való részvétel volt a célja. Nem véletlen, hogy a korszak mérvadó munkái Románián kívül jelentek meg.¹⁹

Az 1990-es és a 2000-es években az észak-erdélyi holokausztra vonatkozó kutatásokat már egyre kevésbé akadályozta a román levéltárak zártsága. 1991-et követően a *washingtoni Holokauszt Múzeum* intenzív dokumentumgyűjtésbe kezdett a Múzeum Fotográfiai Kutatási Osztálya (Photographic Research Department) igazgatója, Radu Ioanid irányításával. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a megyei és a központi levéltárakban fellelhető dokumentumokról mikrofilmmásolatot készítettek és azt Washingtonban kutathatóvá tették. Másfelől elindult a romániai levéltárak „megnyílása” is, ami azonban nem ment egyik napról a másikra. 1953 és 1991 között ugyanis a Román Nemzeti Levéltár élén magas rangú belügyi tisztek álltak és a központi, valamint a megyei intézményeket szigorú ellenőrzés alatt tartották, titkosítva számos fondot.²⁰ A titkosított iratállományok közé került a romániai holokausztra, zsidóüldözésekre vonatkozó anyagok többsége (értve ez alatt az 1940–1944 között Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyt is). Miközben a washingtoni Holokauszt Múzeum gyűjtései révén az Egyesült Államokban egyre több romániai levéltári forrás vált elérhetővé, Romániában az Elie Wiesel bizottság 2003-as megalakításáig csak nehézségek árán lehetett kutatni,²¹ sőt, tényleges fordulat a román Nemzeti Levéltár hozzáállását illetően csak 2006–2007-től tapasztalható. Ez egyrészt a *Romániai Kom-*

¹⁸ Case, 2009: 214., Braham, 1998: 42–56., Moisa, 2012: 120–133.

¹⁹ Ld. például: Braham, 1983.

²⁰ Drăgan–Dordea, 1995: 15.

²¹ Az „Elie Wiesel” bizottság néven ismert a Romániai Holokausztot Tanulmányozó Nemzetközi Bizottság (Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România) Románia akkori államelnökének, Ion Iliescunak a kezdeményezésére alakult meg. Létrehozása szorosan kapcsolódik azon erőteljes nemzetközi felháborodáshoz, amelyet egyes magas rangú román állami vezetők holokauszt-tagadó, vagy Románia holokausztban való részvételét relativizáló kijelentései váltottak ki 2002–2003 folyamán. A bizottság 2005-ben angol és román nyelven is kiadta a romániai holokausztról szóló jelentését, amelyben a zsidó áldozatok számát 280 000–380 000 közöttire becsülték. Ugyancsak 2005-ben jött létre az Elie Wiesel Romániai Holokausztkutató Intézet (Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”). Final Report 2005. A Bizottság működésének hátterére ld.: Friling, 2016: 191–202.

munizmus Bűneit Vizsgáló Elnöki Bizottság (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România) nyomására történt, másrészt pedig egy nyitási politikát képviselő új főigazgató (Dorin Dobrinicu történész) 2007-es kinevezésének volt köszönhető. Az 1990-es években a levéltárosok sok esetben fiktív indokokkal utasították el egy-egy iratanyag kiadását a kutatók számára. Ha megnézzük az 1996-ban elfogadott levéltári törvényt, az a 20. cikkelyben arról rendelkezik, hogy a levéltár kezelésében lévő iratokat csak akkor lehet kutatni, ha legalább harminc év telt el a létrejöttüket követően. Ami a holokausztra vonatkozó iratokat illeti, elsősorban a 22. cikkely és a törvény 6. számú melléklete bír relevanciával, amelyek szerint csak száz év elteltével kutathatók azok a dokumentumok, amelyek az állam biztonságára, a nemzeti érdekekre, az ország területi integritására nézve tartalmazznak információkat.²² A törvény tehát általánosan fogalmaz, viszont lehetőséget teremt arra, hogy a meghatározott korlátozásokat alkalmazni lehessen a zsidóüldözésekkel kapcsolatos anyagokra is. A 2018 decemberében kihirdetésre váró új törvény jelentős módosításokat tartalmaz az időkorlátokat illetően: a 90. cikkely szerint az iratok kutathatóságának általános időtartamát harmincról huszonöt évre csökkentenék. A törvényjavaslat viszont a nemzetbiztonsági problémákat felvető dokumentumokra egyáltalán nem utal, amely minden bizonnyal megkönnyíti majd a holokauszttal kapcsolatos kutatásokat.²³ Az utóbbi öt-tíz évben ugyanakkor egyre kevésbé alkalmazták az 1996-os törvény korlátozásait, tehát az évek előrehaladtával egyre könnyebbé vált a kutatók helyzete az országban. A javuló kutatási feltételekhez nemcsak a kényesebb dokumentumokhoz történő szabadabb hozzáférés és a kutatható iratok körének a bővülése, hanem az elektronikus eszközök használatának engedélyezése is hozzájárult. Ennek eredményeként a kutatók terjedelmi korlátozás nélkül készíthetnek fényképfelvételeket az iratokról. Továbbra is érvényben maradt viszont néhány, személyiségi jogokat védő korlátozás. Így például az anyakönyvek és személyekre vonatkozó orvosi iratok csak száz év, a személyi dossziék hetvenöt, a magántőkéjű vállalati iratok pedig a keletkezésüket követő ötven év elteltével kutathatóak.²⁴ Mindazonáltal az egyes megyei kirendeltségekben nem egyformán értelmezik a levéltári törvényt. Ezért megtörténhet, hogy ugyanazon jogi besorolás alá eső irattípus kutatását az egyik kirendeltségben engedélyezik, máshol viszont nem.

²² Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996. Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 71 din 9 aprilie 1996.

²³ A törvényjavaslat szövegét lásd a Román Szenátus honlapján: <https://www.senat.ro/Legis/PDF/2018/18L636FG.pdf> (A letöltés ideje: 2018. december 6.)

²⁴ Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996. Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 71 din 9 aprilie 1996, 6. számú melléklet

Az észak-erdélyi holokauszt forrásainak leltárai

A fentiekből láthattuk, hogy az államszocializmus időszakában és az 1989-es forradalmat követően melyek voltak a holokausztvonatkozású levéltári kutatások lehetőségei, és milyen kontextusban születtek az észak-erdélyi holokausztot tárgyaló román történeti munkák. A holokauszttal kapcsolatos levéltári források ismertetése előtt szükséges áttekinteni azokat a romániai és külföldi intézményeket, amelyek a romániai levéltárakban található dokumentumoknak a másolataival, vagy nyilván tartásával rendelkeznek.

Időrendi sorrendben az 1953-ban Jeruzsálemben létrehozott *Jad Vasem* (Holokauszt Áldozatainak és Hőseinek Izraeli Emlékhatósága) kezdte el elsőként a romániai holokausztra vonatkozó dokumentumok gyűjtését. A *Jad Vasem* és a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága mellett működő *Történettudományi és Társadalompolitikai Kutatóintézet* (Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă Comitetul Central al PCR) között 1982-ben megállapodás jött létre, amely szerint a két intézmény a továbbiakban tapasztalatcserén és a holokausztra vonatkozó kutatások elősegítésén alapuló együttműködést fog folytatni.²⁵ Így kerülhetett sor az 1980-as években néhány izraeli és romániai konferenciára, amely mellett számos dokumentum másolata a *Jad Vasem* birtokába jutott. Az intézmény szisztematikus forrásfeltáró munkát viszont nem végzett. Sok évvel később a holokausztra vonatkozó dokumentumgyűjtés mégis elindulhatott egy, a *Jad Vasem*-ben dolgozó kutató egyéni projektje keretében. Ennek során több mint háromszázezer oldalnyi iratot sikerült azonosítani tizenhat erdélyi állami levéltári kirendeltségben és hitközségi, illetve keresztény egyházi levéltárakban. Ugyancsak ennek a programnak a keretében tártak fel a *Jad Vasem* magyarországi munkatársai több millió oldalnyi dokumentumot magyarországi levéltárakban.²⁶

A washingtoni Holokauszt Múzeum volt az első, amely Romániában rendszerezett forrásfeltáró és forrásgyűjtő munkához kezdett. Közvetlenül a kommunista diktatúra bukása után, 1991-ben érkezett az országba gyűjtőmunkára Radu Ioanid és Paul A. Shapiro. A kezdeti években – az akkori romániai állapotokra jellemző módon – számos tényező akadályozta tevékenységüket. Amikor 1991 júniusában felvették a kapcsolatot az Állami Levéltár főigazgatójával, Ion Munteanu vezérőrnaggyal, ő minden eszközzel igyekezett gátolni a gyűjtőmunkát, arra hivatkozva, hogy a II. világháború alatt Románia „mennyország volt a zsidók számára”, s bármilyen jellegű és bármekkora emberi veszteséget is szenvedett a romániai és a román fennhatóság alatt álló transznyisztriai zsidó közösség, az a „németek számlájára írható”,

²⁵ Ld.: *Analele de Istorie* 1985. (29. évf.) 5. sz. 114.

²⁶ Karsai, 2003: 129–135.

tehat jobban tennék, „ha a németországi levéltárakban keresgélénének.”²⁷ Hasonló volt a hozzáállása Ioan Scurtu ismert román történésznek is, aki 1991 novemberétől 1996-ig állt a levéltár élén. A nehézségek ellenére a bukaresti Központi Történeti Levéltár több zsidó vonatkozású fondjáról is készült mikrofilmmásolat Radu Ioanid vezetésével. A levéltár és a Holokauszt Múzeum között megkötött együttműködési megállapodás keretében szinte napjainkig zajlott a gyűjtőmunka.²⁸ Kutatásaik később nem csak a Román Nemzeti Levéltár kirendeltségei, de egyéb intézmények, szervezetek irattárát is érintették (például a román Külügyminisztérium levéltárát, a volt román titkosszolgálat levéltárát, stb.). Ennek eredményeként az 1990-es és a 2000-es évek folyamán hatalmas mennyiségű román levéltári forrás, több százezer oldal került az Egyesült Államokba mikrofilmeken.²⁹ Ma ezek az anyagok részben digitalizált formában, PDF-dokumentumként, részben pedig mikrofilmeken kutathatók. A tájékozódást a részletes segédletek és az interneten is elérhető adatbázis segítik.³⁰ A romániai, de a közép-európai kutatók számára is jó hír, hogy 2014-ben a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Politika-, Közigazgatás és Kommunikációtudományi Karán belül megalakult a *Holokauszt és Népiirtások Tanulmányozási Intézete* (Institute for Holocaust and Genocide Studies within the College of Political, Administrative and Communication Sciences of the Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca). A washingtoni Holokauszt Múzeum a kolozsvári intézet rendelkezésére bocsátotta a Romániára és több közép-európai országra vonatkozó dokumentumgyűjteményét (mikrofilmmásolatok és PDF-dokumentumok formájában), amely 2018 őszétől szabadon kutatható minden érdeklődő számára.³¹

Az oktatási és kutatási feladatok mellett dokumentumgyűjtés volt a célja az 1990-ben létrehozott *Dr. Moshe Carmilly Judaisztikai és Zsidóságtörténeti Intézetnek* (Institutul de Iudaistică și Istorie Evreiască „Dr. Moshe Carmilly”) is. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem–Filozófia Karának keretén belül működő központ az 1990-es években látott hozzá a romániai levéltárakban és könyvtárakban fellelhető zsidó vonatkozású dokumentumok felkutatásához és lemásolásához. A projekt szerény eredményeket ért el, mert rövid idő múlva félbemaradt. A feltárt dokumentumokat részben mikrofilmre másolták, részben lefénymásolták. A tervekkel ellentétben az állami levéltárakban nem folyt kutatás, viszont az aradi és a gyulafehérvári hitközségek irattárából jelentős mennyiségű dokumentumot sikerült lemásolniuk. Ezek az anyagok a 2000-es évek végén még kutathatóak voltak. Egy vezetőségváltást követően azonban nyomuk veszett, így ma gyakorlatilag hozzáférhetetlenek.

²⁷ Shapiro, 2000: XI.

²⁸ Shapiro, 2000: XI.

²⁹ Shapiro, 2000: XII–XIII.

³⁰ <https://collections.ushmm.org/search/> (A letöltés ideje: 2018. július 27.)

³¹ A washingtoni Holokauszt Múzeum romániai vonatkozású anyagainak másolata a bukaresti Elie Wiesel Holokausztkutató Intézet levéltárában is hozzáférhető.

Legújabbban a *Rothschild Foundation (Hanadiv) Europe* által támogatott *Yerusha projekt* vállalkozott egyes európai országok levéltáraiban található zsidó vonatkozású iratanyagok feltárására. Ellentétben a washingtoni Holokauszt Múzeummal és a Jad Vasemmel, a Yerusha nem korlátozza a kutatásait a holokauszt időszakára. Célja minden olyan fond feltárása, amelyik zsidókra vonatkozik, legyen az középkori vagy éppenséggel legújabb kori levéltári állomány. A Yerusha nem vállalkozik digitalizálásra, kizárólag analitikus kutatási segédleteket készít. A segédletek csak fondleírásokat tartalmaznak, tehát nem dosszié szintűek. A fondleírások viszont egyes országok esetében eltérő részletességűek. Esetenként, amikor nem zsidó iratképző intézmény fondjáról van szó, a leírások konkrétan kitérnek egyes dossziék tartalmára is. Ilyen módszerrel dolgozik az a 2016-ban alakult erdélyi kutatócsoport is, amely tagjai között tudja e sorok szerzőjét is.³² A *kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet* égisze alatt működő csoport a Román Állami Levéltár tíz erdélyi megyei kirendeltségében végez kutatásokat (Arad, Beszterce, Bihar, Hargita, Hunyad, Kovászna, Krassó-Szörény, Szilágy, Szatmár, Máramaros) és az ezekben található zsidó vonatkozású iratokat is tartalmazó fondokról készít részletes kimutatást. A fennmaradó másik hat erdélyi megyében és Bukovina Romániához tartozó részében a *Leo Baeck Intézet* munkatársa folytat kutatásokat.³³ Jelen kézirat lezárásáig, 2018 nyaráig, a Yerusha keretében csak ezekben a romániai régiókban zajlott feltáró munka.

Áttekintésem végén mindenképpen meg kell említenünk a *European Holocaust Research Infrastructure* által működtetett internetes adatbázist (*EHRI Portal*), amely ötvenhét ország levéltáraiban található holokausztvonatkozású iratok leltárát tartalmazza. A leltárak részletessége országonként eltérő, a Romániára vonatkozó információk például nagyon lakonikusak. Így a Román Nemzeti Levéltár erdélyi kirendeltségeiben található anyagokról csak annyit tudunk meg, amennyit az egy-egy kirendeltség interneten elérhető fondjegyzékei egyébként is tartalmaznak.³⁴

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a washingtoni Holokauszt Múzeum, valamint a Jad Vasem birtokában lévő dokumentumok, illetve azok leltárjai és a Yerusha projekt keretében készülő analitikus segédletek teljes egészében lefedik Észak- és Dél-Erdély állami levéltári anyagait. Mindezek mellett viszonylag részletes információkat közölnek a hitközségi levéltárak és egyéb intézményi irattárak zsidó vonatkozású állományáról is. Segítségükkel meglehetősen pontos adatokat kapunk az állami levéltárakban fellelhető forrásokról, akár dokumentumok szintjén is. Az USHMM

³² A csoport tagjai: Anton Dörner, Gidó Attila, Gyémánt László és Tóth Levente. Ld.: <http://yerusha.eu/projects/romanian-institute-research-national-minorities/> (A letöltés ideje: 2018. július 27.)

³³ Ld.: <http://yerusha.eu/projects/leo-baeck-institute/> (A letöltés ideje: 2018. július 27.)

³⁴ Ezek a fondjegyzékek egyébként elérhetőek a Román Állami Levéltár honlapján is: <http://arhive-nationale.ro/site/directii-judetene/> (A letöltés ideje: 2018. július 27.). Az EHRI Portálon megtekinthető: <https://portal.ehri-project.eu/countries/ro> (A letöltés ideje: 2018. július 27.)

és a Jad Vasem digitalizációs projektje távoli hozzáférést biztosít az iratokhoz, ezzel ellentétben a Yerusha és az EHRI Portal csak irányt mutat, segítséget nyújt a levéltárakba ellátogató kutatók számára.

Forrástípusok és szerkezetük

A következőkben a holokausztkutatás szempontjából legfontosabb levéltári fondokat ismertetem. Természetesen arra nincs mód, hogy minden iratképző intézményre részletesen kitérjek, így csupán néhány esetben közlök bővebb tájékoztatást, mindezt azonban úgy, hogy a tartalmukat illetően példákkal is szolgálok.

Az állami levéltárak iratállománya többé-kevésbé tükrözi egy-egy romániai megye közigazgatási, gazdasági és társadalmi szerkezetét. Ennek megfelelően, a legtöbb iratképző világi intézmény és nagyon sok egyházi szervezet irattára, levéltára az állami levéltár tulajdonába és kezelésébe került a 20. század második felében. Mindez az 1957-ben elfogadott és 1971-ig érvényben lévő 353. számú rendeletnek volt a következménye, amely szovjet mintára megteremtette az úgynevezett Állami Levéltári Alap (Fond Arhivistic de Stat) fogalmát. Ebbe az Alapba minden intézmény, szervezet és személy által létrehozott történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális értékkel bíró írott, nyomtatott dokumentum, valamint fénykép, negatív, film, hangfelvétel beletartozott és a román állam tulajdonát képezte.³⁵ A törvényrendelet kihirdetését követően kezdődött meg a különböző, elsősorban világi intézmények, könyvtárak, múzeumok levéltárainak (sok esetben erőszakos) begyűjtése a Román Állami Levéltár regionális, majd 1968-tól megyei kirendeltségeibe.

Erdélyre, de egyébként teljes Romániára jellemző, hogy az állami levéltárakban viszonylag kevés a zsidó iratképző intézmények által létrehozott állomány vagy zsidó személyi fond. A legtöbb zsidó vonatkozású dokumentum szétszórva található különböző állami vagy nem zsidó iratképző szervezet, intézmény levéltári anyagában. Észak-Erdély esetében ennek az az oka, hogy a holokauszt alatt a hitközségek és a zsidó világi szervezetek iratanyaga, illetve a magángyűjtemények szinte teljes mértékben megsemmisültek vagy szétszóródtak. Dél-Erdély és Románia egyéb területein ezek az iratanyagok mind a mai napig a hitközségek tulajdonában vagy a bukaresti *Romániai Zsidóság-történelmi Központ* (Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România) levéltárának a kezelésében vannak.³⁶

³⁵ Bogdan-Florin Popovici, „Arhiva totală”: experiența românească. O incursiune în istoria conceptului de Fond Arhivistic Național, <https://bogdanpopovici2008.files.wordpress.com/2009/01/popovici-fan.pdf> (A letöltés ideje: 2018. július 27.)

³⁶ A Központ levéltárában őrzött iratok jegyzéke interneten is elérhető: <http://www.csier.ro/index.php/resurse/arhiva/inventare> (A letöltés ideje: 2018. július 27.)

Az adminisztratív iratképző intézmények közé soroljuk a vármegyéket, tartományokat, megyéket, valamint a rajonokat, városokat és községeket. Iratanyagaik minden megyei állami levéltárban fellelhetők, és Észak-Erdély vonatkozásában ezek számítanak a legfontosabb levéltári forrásoknak a holokausztot illetően.

Kivétel nélkül, minden erdélyi megyei kirendeltségnél megtalálható a vármegyei, megyei igazgatás legfőbb szervének, a *Főispáni Hivatalnak* (Prefectură) az iratanyaga. Tudni kell ugyanakkor azt, hogy a román levéltári rendszerben alkalmazott megnevezés megtévesztő. A Főispáni Hivatal elnevezésű fondok ugyanis túlnyomórészt alispáni iratokat tartalmaznak és csak elvétve szerepel bennük főispáni anyag. A zsidóság szempontjából ezek több okból kifolyólag is fontosak. A Főispáni Hivatal levéltárában találhatóak ugyanis mindazok az iratok, amelyek a vármegyék, megyék igazgatásához kapcsolódnak. A vármegyei fondok komplexitására jó példa Szatmár, amelynek levéltári anyagát nyolc segédlet, illetve állagjegyzék (román levéltáros szóhasználatban *leltárkönyv*, románul *inventar*) alapján kutathatjuk. A szatmári Főispáni Hivatal fondja (14. számú fond) 4320 dossziét tartalmaz és az 1895–1950 közötti időszakokat öleli fel.³⁷ A dossziékból a vármegye adminisztratív ügyeiről, gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életéről tájékozódhatunk. Ezeket a dossziékat a már említett leltárkönyvek, segédletek segítségével kérhetjük ki kutatásra. A leltárkönyvek alapján tájékozódhatunk a Főispáni Hivatal fondjának felépítéséről is. Egy-egy leltárkönyv a vármegye (később megye) hatáskörébe tartozó intézmények iratanyagára vagy bizonyos problémakörökre nézve nyújt információkat. A 30. számú leltárkönyvhöz tartozó gyűjtemény elsősorban a vármegye folyó ügyeire vonatkozó dossziékat (például infrastrukturális munkálatok, oktatási ügyek, egyesületek, szervezetek alapszabályai, hivatalos levelezések, különböző ügyekben hozott határozatok, gazdasági, vagy egyéb témájú jelentések és kimutatások, közgyűlési jegyzőkönyvek, panaszos ügyek, működési engedélyek, lakossággal kapcsolatos problémák, stb.) tartalmaz. Ezek között számos olyat találunk, amely a zsidók jogfosztására, kisémmizésére, illetve magára a holokausztra vonatkozik. A 140/1941-es dosszié például olyan 1941–1944 közötti kormányhatározatokat, vármegyei határozatokat, jelentéseket, kimutatásokat és jegyzőkönyveket tartalmaz, amelyek a zsidók ingatlanulajdonának a kisajátítását dokumentálják. A 19/1942-es dossziéből a zsidók iparúzésének korlátozásáról értesülhetünk, míg a 112/1944-es már közvetlenül az 1944 májusában sorra került gettósítás időszakáról nyújt információkat.

³⁷ A vármegye története természetesen jóval régebbi időkre tekint vissza. A középkori magyar királyság első 10 vármegyéje közé tartozott, amit még a 10/11. századok fordulóján alapítottak. A későbbiekben a területe több alkalommal is változott. 1918 után három részre oszlott: Magyarország, Románia és Csehszlovákia birtokába is kerültek területek. A Romániának jutott rész Szatmár megye néven volt önálló közigazgatási egység a két világháború között. Az 1940–1945 közötti időszakban a vármegye teljes korábbi területe ismét Magyarország birtokába került. Romániában a vármegye iratanyagát nem csak a szatmári, hanem a Kolozs megyei kirendeltség is őrzi. Ez utóbbiban az 1402–1923 közötti időszakból vannak iratok.

A zsidók gyűjtőtáborokba való összpontosítását a teljes gazdasági kifosztás előzte meg. Ennek során elvették a kereskedők üzlethelyiségeit és a benne lévő árukészletet, és ugyanígy a zsidó iparosok műhelyeit, szerszámaikat, nyersanyagkészletét is kisajátították.³⁸ A 112/1944. dosszié olyan keresztények által benyújtott kérvényeket tartalmaz, amelyekben ezeket a kisajátított üzleteket, műhelyeket igényelték ki a hatóságoktól. A lakóhelyükre visszatérő holokauszt túlélők természetesen megpróbáltak minél többet visszaszerezni a korábban elkobzott ingó- és ingatlan vagyonukból. A 48/1946. számú iratcsomóból ez a nehézkes és nagyon sok esetben sikertelen folyamat bontakozik ki.

A szatmári Főispáni Hivatal fondjában külön állagként szerepelnek az 1944. szeptember 12-i román fegyverszünetre vonatkozó anyagok (38. számú leltárkönyv), az 1940 szeptemberétől novemberéig működő észak-erdélyi magyar katonai adminisztráció iratanyaga (163. számú leltárkönyv), valamint a vármegye Közigazgatási Bizottságának (165. számú leltárkönyv) és a Közellátási Kormánybiztosságnak (166. számú leltárkönyv) a dokumentumai. Ez utóbbi állagban található a 22/1944-es dosszié, amely az 1944 májusában lezajlott gettósítások és a május–júniusi deportálások idején keletkezett olyan – egyébként szinte kivétel nélkül elutasított – kérvényeket tartalmaz amelyekben keresztény lakosok vagy szervezetek, intézmények zsidó ruhaneműket, ingóságokat igényelnek. Az igénylők között akadnak házasodni óhajtó fiatalok, akiknek nincs pénzük kelengyére és ezért lakásberendezéseket kérnek és alacsony fizetésű városi tisztviselők, akik ruhaneműkre tartanak igényt. A kérelmezők sorában ott találjuk azt a harminc civil személyt (tanárokat, tanítókat, tisztviselőket és egyéb személyeket) is, akik az 1944. május 3-án megkezdett gettósítások alkalmával működtek közre a zsidók összegyűjtésében. Ők arra hivatkozva kértek zsidóktól hátrahagyott ruhákat és szöveteket, hogy a szatmári gettósítások két hete alatt napi 14–15 órát dolgoztak és emiatt a ruháik tönkrementek.³⁹

A 167. számú leltárkönyvben (Titkosított iratok) több holokausztra vonatkozó dosszié is megtalálható. Ezek nagy része a zsidó vagyon 1941–1944 közötti kisajátítására vonatkozó adatokat, kimutatásokat, rendelkezéseket tartalmaz.

A szatmári Főispáni Hivatal fondja romániai levéltári viszonylatban a jól rendezett és a kutató számára könnyen áttekinthető és hozzáférhető állományok közé tartozik. Ennek ellenkezője igaz a *Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei kirendeltségében őrzött Kolozs vármegyei iratok* (3. számú fond) 1940–1944 közötti részére. Terjedelmüket és szerkezeti felépítésüket illetően megközelítőleg azonos méretű anyagról van szó, viszont a kolozsvári csak 1605-től kezdődően tartalmaz dokumentumokat. A *Kolozs megyei Főispáni Hivatal* fondját, a szatmárihoz hasonlóan számos leltárkönyv segítségével lehet kutatni. Mérete miatt mindenképpen meg kell említeni

³⁸ A magyarországi zsidók gazdasági kifosztására ld. Kádár-Vági, 2004: 75–111., Blomqvist, 2014: 331–385., Vö. Horváth, 2012: 101–136.

³⁹ BIAN Satu Mare, 14. fond, 22/1944. dosszié, 15., 25. és 27. f.

a 11. számú leltárkönyvet, amely egy 1541 dossziét (tehát a fond több mint egyharmadát) magában foglaló gyűjtemény tartalmába nyújt betekintést. Itt a dossziék többsége alatt a 17–20. század között keletkezett, különböző problémakörökre vonatkozó jegyzőkönyveket és iktatókönyveket kell érteni (például vármegyei közgyűlési jegyzőkönyveket, különböző vármegyei bizottságok gyűléseinek jegyzőkönyveit, nyilvántartásokat, stb.). Az 1940–1944 közötti időszakra viszonylag kevés dosszié vonatkozik és a zsidó lakosság üldözésének szempontjából alig van relevanciája. Ennél fontosabb viszont a Főispáni Hivatal folyó ügyeire vonatkozó iratokat (körleveleket, rendeleteket, parancsokat, intézkedéseket, járási iratokat, gazdasági, társadalmi ügyeket, stb.), valamint az intézmény egyes osztályainak az irattermelését tartalmazó gyűjtemény, amelyet a 29. számú leltárkönyv segítségével lehet kutatni. A leltárkönyv nem irat szintű leírást nyújt a gyűjteményről, hanem csak a meglévő iktatókönyveket sorolja fel. Mivel a Főispáni Hivatal iratanyagát az elmúlt évtizedek során több alkalommal is selejtezték és átrendezték, nagyon sok dokumentum megsemmisült, így gyakran megesik az, hogy az iktatókönyvek alapján kutatásra igényelt dossziék, iratok már nem léteznek. Mindazonáltal, az iktatókönyvek önmagukban is nagyon fontos forrásnak tekinthetők, hiszen segítségével jól rekonstruálhatók a zsidó lakosság 1940–1944 közötti jogfosztásának, kisémmizésének és elhurcolásának, illetve a túlélők hazaérkezésének körülményei. A megőrződött dossziék közül mindenképpen figyelemre érdemes az a négy darab, amely az 1319. számú csomóban található. Ezek – utólagos levéltári iratrendezés nyomán – az 1944-es gettósításokkal és deportálásokkal kapcsolatos iratokat tartalmaznak, köztük néhány kisebb Kolozs megyei falu zsidó lakosainak az 1944. áprilisi összeírását.⁴⁰ Ilyen összeírások, amelyeket a mai közvélemény Jaross-listaként is ismer, igen ritkának számítanak Észak-Erdélyben.⁴¹ Hasonlóképpen kevés pontos számadat maradt fenn a gettóba kényszerített zsidó lakosokról.⁴² Ezért bír jelentőséggel a Háromszék vármegyei Főispáni Hivatal fondjában megtalálható kimutatás a vármegye gettósított zsidóságáról. Az 1944. május 4-i táblázat szerint a vármegye területéről 619 zsidót szállítottak gyűjtőtáborba. Rajtuk kívül húsz személy teljesített munkaszolgálatot és négy volt internálva. A mentesítettek számát csak a vármegyeközpont, Sepsiszentgyörgy és Sepsi járás esetében ismerjük. Az előbbieket harmincan voltak, a járásban pedig három személy mentesült a gettósítás alól.⁴³

A főispáni, vármegyei fondok szerkezete megyénként különbözik, amely a levéltárrendezési módszerek eltérő alkalmazásának a következménye. Az 1940 szeptembere

⁴⁰ SJAN Cluj, 3. fond, 1319. cs., 36–37. f.

⁴¹ Ld. Varga, 2006: 141–161.

⁴² A legtöbb adatot Ferenczy László csendőr alezredesnek, a magyar csendőrség és a német biztonsági rendőrség közötti összekötő tisztnek a vidéki gettókról szóló 1944. május–júniusi jelentései tartalmazták. Ld. Molnár 2014: 280–293.

⁴³ SJAN Covasna, 9. fond, 16. számú leltárkönyv, 1/1943. dosszié, 107–108. f.

és novembere között működő észak-erdélyi magyar katonai közigazgatás iratanyaga például öt megyei levéltárban is fellelhető. A Kolozs megyei levéltárban önálló fondot képez (151. számú fond, Administrația Militară Maghiară), a szatmári, a Maros-, Szilágy-, és Hargita megyei levéltárakban viszont a Főispáni Hivatal fondjának képezi a részét (mindenhol külön állagként szerepel). A katonai közigazgatás iratállománya közül a szatmári és a kolozsvári a legteljesebb.⁴⁴ A szatmári ugyanakkor kizárólag Szatmár vármegye területére vonatkozó iratokat tartalmaz. Ezzel szemben a kolozsvári Kolozs, Bihar, Beszterce, Maros-Torda, Csík, Háromszék és Udvarhely vármegye 1940-es katonai közigazgatását is lefedi, valamint 1941–1944 közötti időszakban keletkezett, tehát a polgári közigazgatás korszakából származó dokumentumokat is magában foglal. Hasonló a helyzet az 1944–1953 között működött Demokrata Zsidó Komité (korábbi nevén Demokrata Zsidó Népközösség) iratanyagával.⁴⁵ Az összes észak-erdélyi megyében (Szatmár, Máramaros, Beszterce, Hargita, Maros, Kovászna, Kolozs, Bihar, Szilágy) és néhány dél-erdélyiben (Temes) önálló fondba rendezték ennek a szervezetnek az állományát. Mindeközben számos dél-erdélyi levéltárban valamely más szervezet, intézmény fondján vagy gyűjteményen belüli állagot alkotnak. Ilyen például az aradi levéltár esete, ahol a Politikai Szervezetek Gyűjteménye (Colecția Organizațiilor Politice) című, 794. számú fondban képez külön állagot (1131. számú leltárkönyv).

A holokauszt kutatásának szempontjából a vármegyei fondokhoz hasonló értékkel bírnak az egyéb adminisztratív intézmények levéltárai is. Gazdag forrással szolgálnak a vármegyék kisebb közigazgatási egységeit képező *járások*, valamint az egyes városok (Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Máramarossziget, Marosvásárhely stb.) fondjai. Mindezek mellett a rendfenntartó szervek (csendőrség, rendőrség) és az igazságszolgáltatás szervei (bíróóságok, törvényszékek), szakmai intézmények iratai (kereskedelmi-, ipar-, mezőgazdasági-, orvosi-, ügyvédi kamarák) szolgáltatathatnák a legértékesebb információkat a holokausztra nézve. Ezeknek a magyar időszakra, tehát az 1940–1944 közötti évekre vonatkozó anyaga viszont hiányzik a romániai levéltárakból. Csupán Kolozsvár képez némileg kivételt, ahol a marosvásárhelyi Orvosi Kamara és az Ügyvédi Kamara iratainak egy kis része megőrződött.

A politikai szervezetek iratai (Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt), a kolozsvári Népbíróóság fondja, a vállalatok, cégek iratai, zsidó intézmények, szervezetek (Demokrata Zsidó Komité 1944–1953, zsidó oktatási intézmények), állami és keresztény egyházi oktatási intézmények, keresztény személyek fondjai kivétel

⁴⁴ Ld. Sárándi, 2016: 20.

⁴⁵ A Demokrata Zsidó Komité (Comitetul Democratic Evreiesc) volt a romániai zsidó népesség egyetlen politikai érdekképviseleti szervezete a második világháború után. A Román Kommunista Párt befolyása alatt álló szervezetet 1953-ban szüntették meg a többi nemzeti kisebbség szervezetével egy időben. Történetére ld. Rotman, 2005: 124–138.

nélkül tartalmazznak releváns dokumentumokat. Mennyiségileg ugyanakkor jóval elmaradnak az adminisztratív fondok gazdagságától. Bizonyos iratképzők esetében, mint amilyenek például a Kommunista Párt, a Népbíróságok, vagy a rendfenntartó szervek, olyan korpuszokról beszélünk, amelyek a holokausztot követően jöttek létre. Naszód megye II. világháború utáni csendőrségi iratai között találhatóak például a román csendőrség által összeállított listák a megye azon zsidó és román lakosairól, akiket a magyar hatóságok 1940–1944 között üldöztek. Ezeken a listákon szerepelnek a munkaszolgálatra elvitt zsidó személyek és az 1944. május–június között Auschwitzba deportáltak is.⁴⁶ A Kommunista Párt 1944-et követő megyei iratanyagaiban számos olyan jelentés, névlista, belső irat található, amely az 1941–1943 közötti észak-erdélyi illegalistákkal – köztük sok zsidó származású személylyel – foglalkozik. Ugyanígy, az észak-erdélyi háborús bűnösök felelősségre vonását végző kolozsvári Népbíróság (1945/1946) peranyagaiban a tanúvallomások mellett a deportálások és gettósítások idejéből származó eredeti iratok – nyomozati anyagok – is fellelhetőek. Innen ismerjük többek között annak a 253 zsidónak minősülő személynek a nevét, akik a deportálások lezajlását követően, 1944. június 9-én fogházban vagy valamely kolozsvári egészségügyi intézményben szállíthatatlan betegként tartózkodtak.⁴⁷ Ez a lista ugyanakkor a holokauszt alatti zsidómentő tevékenységek történetébe is betekintést enged, hiszen a rajta szereplő emberek többsége nem volt valós beteg. Sokak számára a Haynal belgyógyászati klinika nyújtott menedéket, ahol Haynal Imre és Miskolczy Dezső orvosprofesszorok több üldözöttet beutalt betegként mentettek meg.⁴⁸ A túlélők hazatérését követő újrakezdés mikéntjébe, társadalmi, anyagi helyzetükbe a vármegyei és városi anyagok mellett a Demokrata Zsidó Komité iratanyagai, a CASBI (Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár) és a különböző politikai szervezetek fondjai engednek betekintést.

Összehasonlítás képpen elmondható, hogy az észak-erdélyi állami levéltárak zsidó vonatkozású iratanyaga szegényesebb a dél-erdélyinél. A román közigazgatás és a román iratképzők állományaiiban lényegesen több dokumentum maradt meg mint a magyarban – ennek következtében a dél-erdélyi levéltárak sokkal bőségebb forrásanyaggal rendelkeznek az 1940–1944-es időszakot illetően. Észak-Erdélyben elsősorban a helyi közigazgatás szerveinek és a különböző oktatási és szociális intézményeknek az állaga maradt meg. Ezzel szemben, Dél-Erdélyben fennmaradtak a rendfenntartó (csendőrség, rendőrség) és igazságszolgáltató szerveknek, valamint a szakmai szervezeteknek (iparkamarák, orvosi kamarák, munkakamarák) az iratanyagai is. Értelemszerűen, az 1940 szeptembere és 1944 októbere közötti időszakban keletkezett észak-erdélyi dokumentumok túlnyomó többsége magyar nyelvű és a magyar holokauszt kutatásához használható, míg a dél-erdélyiek elsősorban román

⁴⁶ SJAN Bistrița, 261. fond, 260. számú leltárkönyv, 53/1945. dosszié, 113–204. f.

⁴⁷ SJAN Cluj, 1295. fond, 4/1945. dosszié, 40–47. f.

⁴⁸ Lówy, 2005: 251–254.

nyelven íródtak és a román holokauszt feltárását segítik. Tartalmukat tekintve, a magyar fennhatóság alatt álló területeken elsősorban a zsidónak minősített népesség jogi, gazdasági és társadalmi kizorításának, kisémmizésének különböző aspektusait dokumentáló iratok, valamint oktatásügyre vonatkozó akták maradtak fent. Lényegesen kevesebb forrás áll a rendelkezésünkre a munkaszolgálati rendszert, a gettósításokat és a deportálásokat illetően, de ugyanígy a hitközségek működésére, valamint a szervezeti életre és a zsidó társadalomszervező tevékenységekre is szegényes forrásanyag őrződött meg.

Konkrét példák

Abban a kutatóban, aki az észak-erdélyi levéltárakban szándékozik kutatni, felmerül a kérdés, hogy az itt hozzáférhető iratok mennyiben elégségesek egy-egy esemény rekonstrukciójához, illetve egy-egy szintézis megírásához. A kérdésre két témakör bemutatásával kívánok válaszolni. Viszonylag jól dokumentált kérdéskörnek számít az észak-erdélyi zsidó lakosság gazdasági kifosztása. Ennek egyik résztemáját, a „zsidó üzletek” árukészletének és vagyontárgyainak zár alá vételét egy 2015-ben megjelent tanulmány fejezetében már feldolgoztam.⁴⁹ Itt a kiindulópontot a törvényi, jogi háttér képezte, amely a Kunder Antal kereskedelmi- és közlekedésügyi miniszter által 1944. április 20-án kiadott 50.500/1944. KKM. számú rendelet volt.⁵⁰ A rendelet értelmében a faji szempontból zsidónak minősülő üzlettulajdonosok kötelesek voltak üzleteiket, irodáikat, raktárhelyiségeiket lezárni „és ezt községben az előljárásnak, városban a polgármesternek, Budapest székesfővárosban pedig a kerületi előljárásnak bejelenteni”, április 21-i hatállyal.⁵¹ Az árukészletet és az üzleti berendezéseket a tulajdonosok nem vihették el, és nem is árusíthattak belőle, keresztény alkalmazottaik bérét ugyanakkor április 21. után is fizetniük kellett. A rendelet kizárólag azon üzletek működését engedte meg, amelyek honvédelmi vagy közellátási szempontból nélkülözhetetlenek voltak. Ezeknek a vezetésére keresztény vállalatvezetőket neveztek ki.

A rendelet észak-erdélyi végrehajtását három megyei levéltárban – a Kolozs, Máramaros és Kovászna megyei kirendeltségekben – fellelhető iratok alapján követtem végig.⁵² Ezek az iratok ugyanakkor nem szolgáltattak teljes körű tájékoztatást a kérdésre nézve, ezért kiegészítő forrásokat is igénybe kellett vennem. A „zsidó

⁴⁹ Gidó, 2015: 652–654.

⁵⁰ A m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 50.500/1944. KKM. számú rendelete a zsidó kereskedők üzletéhez tartozó árukészletek és üzleti berendezések zár alá vétele tárgyában. Budapesti Közlöny 1944. április 21., 80. sz., 2–3.

⁵¹ Uo.

⁵² Az iratok az Észak-Erdélyi Katonai Adminisztráció fondjából (Kolozs megyei levéltár), valamint a Főispáni Hivatal (Máramaros megyei levéltár) és a Polgármesteri Hivatal fondjából (Kovászna megyei levéltár) származtak.

üzletek” lezárásának menetét és az ennek kapcsán felmerülő vitás kérdéseket (mint például a keresztény üzletfelek kifizetett, de le nem szállított megrendeléseit, kifizetetlen béreket, stb.) végül az említett levéltári források mellett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található dokumentumok, valamint a Budapesti Közlöny és a korabeli napi sajtó segítségével sikerült rekonstruálnom. Ezekből kiderült, hogy sok helyen jelentős késésekkel történt meg az 50 500/1944. KKM. számú rendelet alkalmazása. A rendelet következtében több tízezer észak-erdélyi zsidó személy egzisztenciája tört meg véglegesen. Ezzel együtt számos keresztény ügyfél vált károsulttá, bizonytalanná vált számos elkobzott vállalkozás és velük együtt az alkalmazottak további sorsa is.⁵³

A gazdasági kifosztás legutolsó magyarországi fázisát a készpénztől és értékektől való megfosztás képezte. Minderre a gettósításokat megelőző napokban, a gettósítás idején és a gettókban való tartózkodás alatt, valamint a deportálás idején került sor. A *Román Nemzeti Levéltár Nagybányai Kirendeltségében* fennmaradt iratok alapján nagyon jól dokumentálható ez a folyamat. A deportálások befejezéséig, azaz 1944. június elejéig, Nagybányán két gettó működött, egy nagyobb a Bernáth-féle vashámoz udvarán és egy kisebb, a várostól 3,5 kilométerre fekvő borpataki Molcsányi birtokon.⁵⁴ A deportálásokat követően a város polgármesteri hivatala részletes kimutatásokat készített a gettósítás költségeiről és a zsidóktól elkobzott pénzüsszegekről is. Ezekből ismerjük a különböző költség típusokat, valamint az elkobzott összeg nagyságát és azt, hogy mi lett a sorsa ennek az összegnek.⁵⁵ A Polgármesteri Hivatal Háztartási Alapjának kimutatása szerint 1944. május 2. – augusztus 31. között a hatóságok 1 645 615 pengőt gyűjtöttek be a zsidó lakosságtól, a költségeik pedig ehhez képest elenyészően alacsonynak bizonyultak (38 734 pengő).⁵⁶

A holokausztot követő időszak tekintetében nélkülözhetetlen a Demokrata Zsidó Komité működésének a vizsgálata. A szervezet a Román Kommunista Párt támogatásával jött létre 1945. június 7-én és a romániai zsidó népesség érdekképviseletét látta el. A mindvégig kommunista befolyás alatt működő Komité a kezdeti évek aktivizmusa után egyre inkább a Román Kommunista Párt kiszolgáltatott eszközévé vált. Az 1953-as beszüntetését megelőző években tevékenysége már csak a kommunista propaganda terjesztésére és a kommunista társadalomszervezésre korlátozódott.

Észak-Erdélyben a Demokrata Zsidó Komité megelőzően Zsidó Népközösség néven működtek érdekképviseleti szervezetek. Alighogy 1944 októberében elkezdődött a román és a szovjet csapatok észak-erdélyi előrenyomulása, majd megtörtént a teljes terület birtokba vétele, felszabadítása is, a felszabadult munkaszolgá-

⁵³ Ld. bővebben: Gidó, 2015: 652–656.

⁵⁴ Braham–Tibori, 2008: 329–330.

⁵⁵ SJAN Maramureş, 1. fond, 283. számú leltárkönyv, 1603/1944. dosszié, 1–9. f., Lásd bővebben: Gidó, 2015: 659–660.

⁵⁶ SJAN Maramureş, 1. fond, 283. sz. leltárkönyv, 1603/1944. dosszié, 10. f.

latosokból, bujkálókból és kivételezettekkel álló maroknyi túlélő hozzájárult a zsidó intézményrendszer újjászervezéséhez. Elsők között a hitközségeket, majd a szociális intézményeket alakították újra. Kolozsváron az 1944. október 21. előtti napokban a politikai érdekképviselőket a – kezdetben Antihitlerista Zsidó Csoportosulásként is emlegetett – Demokratikus Zsidó Népközösség látta el. A Népközösség kolozsvári alakuló ülése a helyi Zsidó Kórház épületében zajlott le október végén. Ez alkalommal fogadták el azt a nyilatkozatot, amely többek között kimondta, hogy a zsidóság hálás a felszabadító szovjet és román hadseregnek, ugyanakkor bosszúvágy és ellenérzés nélkül hajlandóak együttműködni a román néppel és a magyar kisebbséggel Erdély újjáépítésében. A szervezet minden olyan észak-erdélyi településen létrejött, ahova nagyobb számú túlélő tért vissza.⁵⁷

Az észak-erdélyi Zsidó Népközösségek 1945 tavaszán közös ernyőszervezetbe tömörültek, majd ugyanez év szeptemberében csatlakoztak a Román Kommunista Párt befolyása alatt álló Demokrata Zsidó Komitéhez. A kezdeti években mind a Népközösségeknek, mind a helyükbe lépő Komitéknek, illetve az ez utóbbiakat összefogó észak-erdélyi Tartományi Központnak igen fontos szerepe volt a hazatérő túlélők egészségügyi ellátásában, élelmezésében, segélyezésében, jogi képviselésében. Jelentős – de végül csak minimális sikerrel járó – erőfeszítéseket tett az ingó és ingatlan vagyonok visszaszerzése érdekében is.⁵⁸

A Demokrata Zsidó Komiték tevékenységére nézve a korábbi Észak-Erdély területén lévő állami levéltárakban elsősorban az 1946–1953 közötti időszakból rendelkezünk forrásokkal. Ez alól kivételt képez Szatmár, ahonnan már 1944 őszétől vannak adataink, valamint Máramaros, Bihar és Kovászna. Ez utóbbi három megyei levéltárban a Demokrata Zsidó Komiték legkorábbi dokumentumai 1945-ös keletkezésűek. Az iratok többségét a rendszeresen megtartott gyűlések jegyzőkönyvei alkotják, amelyeket 1944–1945-ben többnyire magyar nyelven, majd ezt követően román nyelven vezettek.

Az 1944-es szatmári iratokból tudjuk, hogy a nagybányai Zsidó Népközösség 1944. október 27-én, a szatmárnémeti pedig 30-án alakult meg.⁵⁹ Az 1945-ös iratok segítségével nem csak a már említett szociális és érdekképviselői tevékenységek követhetők nyomon, de a Zsidó Népközösségek beolvasztási folyamata is a Demokrata Zsidó Komitékba. A következő évtől már egyre több az olyan akta, amelyből a Román Kommunista Pártnak történő alárendelődés folyamatát és annak különböző vonatkozásait lehet rekonstruálni.⁶⁰

Biztossággal állítható, hogy a Demokrata Zsidó Komitére vonatkozó észak-erdélyi levéltári források gazdagsága lehetővé teszi helyi, vagy regionális szintézisek

⁵⁷ Gidó, 2016: 308.

⁵⁸ Ld. bővebben: Olosz, 2011: 304–332.

⁵⁹ BJAN Satu Mare, 177. fond, 1/1944. dosszié, 1–8. f.

⁶⁰ Olosz, 2011: 304–332.

megírását az észak-erdélyi zsidó túlélők politikai szerveződését és társadalmi helyzetét illetően. Természetesen ebben az esetben sem lehet mellőzni a kiegészítő forrásokat, amelyek közül a Bukarestben fellelhető levéltári dokumentumokat,⁶¹ valamint a szervezet magyar (Egység, 1946–1949, majd Új Út, 1949–1953) és román (Unirea, 1945–1953) nyelven megjelenő lapjait kell kiemelnünk. Az 1944–1946 közötti időszakról a korszak erdélyi magyar és román sajtójából is tájékozódhatunk (Világosság, Tribuna Ardealului, Scânteia Ardealului).⁶²

Következtetések

A szakirodalom az észak-erdélyi zsidóság megsemmisítését négy különálló szakaszra bontja:

1. „a Galíciába történő kitoloncolások és deportálások” (a rendezetlen állampolgárságú vagy rendezetlen állampolgárságúnak nyilvánított zsidók kitelepítése 1940-ben a magyar hatóságok által);
2. „golyók általi holokauszt” (a hontalan zsidók deportálása Kamenyec-Podolszkijiba 1941-ben, valamint egyéb 1941/1942-es deportálások Galíciába, amelyek során megközelítőleg 4000–5000 észak-erdélyi zsidó pusztult el);
3. „dolgoztatás, éheztetés és betegségek általi megsemmisítés a katonai munkaszolgálati rendszer keretében” (a munkaszolgálati rendszer 1941–1944 közötti áldozatai);
4. „deportálások Auschwitzba és a náci táborokban történő szinte teljes megsemmisítés” (a több mint 131 000 észak-erdélyi deportáltból mintegy 25–30 000 személy maradt életben).⁶³

Ez a kategorizálás kimondottan a fizikai megsemmisítésre vonatkozik. Mindezekkel együtt viszont az észak-erdélyi zsidó lakosság teljes jog- és vagyonfosztására, valamint társadalmi kirekesztésére is sor került. Az általunk vizsgált kilenc állami levéltárban az észak-erdélyi holokauszt mindegyik vonatkozására nézve találunk iratokat. Természetesen nem áll minden téma esetében bőséges forrásanyag a rendelkezésünkre. Amint láttuk, az észak-erdélyi levéltárak elsősorban a gazdasági-, jogi és társadalmi kirekesztésre vonatkozó dokumentumokban bővelkednek. A fizikai megsemmisítés négy szakaszából ugyanakkor csak az első kettőre, tehát az 1940-es kitutasításokra, valamint az 1941/1942-es deportálásokra nézve rendelkeznek iratokkal. A munkaszolgálati rendszerre, valamint a zsidó lakosság 1944. április–május közötti gettósítására, majd 1944. május–június közötti deportálására alig vannak forrásaink. Ilyenkor felértékelődnek a bukaresti, magyarországi vagy egyéb külföldi levéltárakban őrzött iratok, illetve a korabeli sajtó és egyéb szekunder források is, hiszen az események csak ezek segítségével rekonstruálhatóak.

⁶¹ ANIC, 37. fond, 1–49. dossziék

⁶² A sajtótermékek zsidó vonatkozású tartalmáról ld. bővebben: Tibori, 2007: 45–217.

⁶³ Tibori, 2016: 151.

Habár a jelen tanulmánynak ez nem témája, de mindenképpen meg kell említeni, hogy az erdélyi keresztény egyházak levéltáiraiban alig történt kutatás a holokausztra nézve,⁶⁴ holott minden bizonnyal jelentősen gazdagíthatnák az ismereteinket az észak-erdélyi holokausztot illetően (például a betérések kérdése, embermentések, az egyházak viszonyulása a zsidóktól elkobzott ingatlanokhoz és földbirtokokhoz, erdők-höz, stb. vonatkozásában).⁶⁵ Mindezek mellett az állami levéltárakból is kerülhetnek elő újabb iratok, hiszen a megyei kirendeltségek számos rendezetlen, és így a kutatók által egyelőre még nem hasznosítható fondot őriznek.

Források és szakirodalom

Analele de Istorie, 1985

Budapesti Közlöny, 1944

Monitorul Oficial al României, 1996

ANIC = Arhivele Naționale Istorice Centrale (Román Nemzeti Levéltár Központi Történelmi Levéltára, Bukarest)

37. fond (Demokrata Zsidó Komité)

BJAN Satu Mare = Biroul Județean al Arhivelor Naționale Satu Mare (Román Nemzeti Levéltár Szatmár Megyei Irodája)

14. fond (Szatmár vármegye Főispáni Hivatala)

177. fond (Demokrata Zsidó Komité)

SJAN Bistrita = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița (Román Nemzeti Levéltár Beszterce megyei Kirendeltsége)

261. fond (Naszód megyei csendőrségi iratok)

SJAN Cluj = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltsége)

3. fond (Kolozs vármegye Főispáni Hivatala)

1295. fond (Népbíróóság)

SJAN Covasna = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Covasna (Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Kirendeltsége)

9. fond (Háromszék vármegye Főispáni Hivatala)

⁶⁴ A következő fontosabb levéltárakat említhetnénk: Római Katolikus Érseki és Főkáptalani Levéltár (Gyulafehérvár), Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára (Kolozsvár), Kolozsvári Római Katolikus Gyűjtőlevéltár, Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegye Gyűjtőlevéltára, Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Gyűjtőlevéltára, Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára (Nagyvárad), Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár (Kolozsvár), Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (Kolozsvár).

⁶⁵ Üdítő kivételnek számít: Pál, 2009: 117–146.

SJAN Maramures = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Maramureș (Román Nemzeti Levéltár Máramaros megyei Kirendeltsége)

1. fond (Nagybányai Polgármesteri Hivatal)

- Ancel–Eskenasy, 1991 = Ancel, Jean – Eskenasy, Victor: Bibliography of the Jews in Romania. Tel Aviv, 1991.
- Blomqvist, 2014 = Blomqvist, Anders E. B.: Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania. Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Satu-Mare 1867–1944. Stockholm, 2014.
- Braham, 1983 = Braham, Randolph L.: Genocide and Retribution: The Holocaust in Hungarian-Ruled Northern Transylvania. Boston, 1983.
- Braham, 1998 = Braham, Randolph L.: Román nacionalisták és a holokauszt. Kitalált mentőakciók politikai kiaknázása. Bp., 1998.
- Braham, 2010 = Braham, Randolph L. (szerk.): A magyarországi holokauszt bibliográfiája. 1–2. kötet, Bp., 2010.
- Braham, 2015 = Braham, Randolph L.: A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon. Bp., 2015.
- Braham–Tibori, 2008 = Braham, Randolph L. – Tibori Szabó Zoltán (szerk.): Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája. Bp. – Kolozsvár, 2008.
- Case, 2009 = Case, Holly: Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II. Stanford, California, 2009.
- Dobrincu, 2009 = Dobrincu, Dorin – Marin, Șerban – Muraru, Andrei: Ghidul Arhivelor Naționale ale României. București, 2009.
- Drăgan–Dordea, 1995 = Drăgan, Ioan – Dordea, Ioan: Din istoria arhivelor ardelene. 75 de ani de la înființarea Arhivelor Statului Cluj. Cluj-Napoca, 1995.
- Friling–Ioanid–Ionescu, 2005 = Friling, Tuvia – Ioanid, Radu – Ionescu, Mihail E. (ed.): International Commission on the Holocaust in Romania. Final Report. Iași, 2005.
- Friling, 2016 = Friling, Tuvia: The International Commission on the Holocaust in Romania: A Personal „Behind the Scenes” Perspective. Gessbühler, Simon (szerk.): Romania and the Holocaust. Events – Contexts – Aftermath. Stuttgart, 2016, 191–202.
- Gidó, 2016 = Gidó Attila: Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között. Kolozsvár, 2016.
- Gidó, 2015 = Gidó Attila: The Hungarian Bureaucracy and the Administrative Costs of the Holocaust in Northern Transylvania. Hungarian Historical Review 2015. (4. évf.) 3. sz. 641–672.
- Haraszi, 1993–2007 = Haraszi György: Magyar zsidó levéltári repertórium. I–III., MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1993–2007.

-
- Horváth, 2012 = Horváth, Franz Sz.: Ethnic Policies, Social Compensation, and Economic Reparations: The Holocaust in Northern Transylvania. East Central Europe, 2012. 39. sz. 101–136.
- Kádár–Vági, 2004 = Kádár Gábor – Vági Zoltán: Self-Financing Genocide. The Gold Train, the Becher Case and the Wealth of Hungarian Jews. Bp.–New York, 2004.
- Kareţki–Covaci, 1978 = Kareţki, Aurel – Covaci, Maria: Zile însângerate la Iaşi (28–30 iunie 1941). Bucureşti, 1978.
- Karsai, 2003 = Karsai László: A Yad Vashem Archives Magyarországi Kutatócsoportja. Regio, 2003. (14. évf.) 1. sz. 129–135.
- Kovács, 1993 = Kovács Géza: Az aradi és temesvári zsidó hitközségek levéltárai. Levéltári Szemle, 1993. (43. évf.) 4. sz. 45–52.
- Lówy, 2006 = Lówy Dániel: A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Kolozsvár, 2005.
- Moisa, 2012 = Moisa, Gabriel: History, Ideology and Politics in Communist Romania, 1948–1989. Bp., 2012.
- Molnár, 2014 = Molnár Judit (szerk.): Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt. Bp., 2014.
- Novák, 2011 = Novák Csaba Zoltán: Aranykorszak? A Ceauşescu-rendszer magyarságpolitikája, 1965–1974. Csíkszereda, 2011.
- Olosz, 2011 = Olosz Levente: A Demokrata Zsidó Komité kolozsvári tagozata. Magyar Kisebbség, 2011. (16. évf.) 1–2. sz. 304–332.
- Pál, 2009 = Pál János: A zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában. Regio, 2009. (20. évf.) 1. sz. 117–146.
- Rotman, 2005 = Rotman, Liviu: The History of the Jews in Romania IV. The Communist Era until 1965. Tel Aviv, 2005.
- Sárándi, 2016 = Sárándi Tamás: Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940. Csíkszereda, 2016.
- Shapiro, 2000 = Shapiro, Paul A.: Preface. Ioanid, Radu: The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940–1944. Chicago, 2000.
- Tibori, 2007 = Tibori Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Kolozsvár, 2007.
- Tibori, 2016 = Tibori Szabó Zoltán: The Holocaust in Transylvania. In: Braham, Randolph L. – Kovács András (ed.): The Holocaust in Hungary. Seventy Years Later. Bp.–New York, 2016, 147–182.
- Tismăneanu–Dobrincu–Vasile, 2007 = Tismăneanu, Vladimir – Dobrincu, Dorin – Vasile, Cristian (ed.): Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final. Bucureşti, 2007.
- Varga, 2006 = Varga László: A „Jaross-listák”. Történelmi áttekintés. Braham, Randolph L. (szerk.): Tanulmányok a holokausztról IV. Bp., 2006, 141–161.

Berényiné Kovács Gyöngyi

Megyei levéltári iratanyag-pusztulások a II. világháború idején

A II. világháború idején bekövetkezett levéltári iratpusztulás feltárását az „utazó bőröndök” legendájától a hivatalos jelentéseken át a leltárak fennmaradt anyagának összevetéséig kísérlem meg végigvezetni és bemutatni e tanulmány keretein belül. Sajnos egy-egy levéltárnok frontszolgálat miatt a szakszerűtlen kezelés is veszélyforrást jelentett, de sok iratanyag éppen a menekítéskor keveredett össze, sérült meg vagy pusztult el. Volt olyan levéltár is, amely levéltárnokának köszönhetően menekült meg és olyan is, ahol a későbbi selejtezés nagyobb kárt tett, mint maga a háború.

Számos történet, anekdota maradt fenn arról, hogy a második bécsi döntést követően, illetve a háború pusztításai előtt „utazó bőröndökben” egy-egy megyei főlevéltáros hogyan mentette ki megyéje középkori okleveleit, közgyűlési jegyzőkönyveinek legrégebbi kötetét.¹ Máiig rendkívül nehéz hiteles képet adni a II. világháború idején végbement levéltári iratanyag-pusztulásokról. Ma már tudjuk, hogy komolyabb veszteséget a Veszprém megyei és az alföldi levéltárak szenvedtek. Levéltári területről az Országos Levéltár kezdeményezte először 1945. április 1-jén a károk felmérését,² s az első hírek ugyanezen év májusában futottak be. Ezekből úgy tűnt, hogy az ország történeti forrásai mérhetetlen veszteséget szenvedtek, a jelentések a megyei anyagok teljes pusztulásáról szóltak. Valószínűsíthető volt, hogy a soron következő történész generációk csak az Országos Levéltár iratanyagára támaszkodva írhatják meg a vidék történetét. A válaszok rendkívüli késedellel érkeztek, a posta és a vasúti közlekedés működésképtelensége, illetve a levéltárosok közigazgatási elfoglaltsága miatt. Csobán Endre, Debrecen hajdani főlevéltárosa mentegető sorai a késedelmes válasz miatt hűen tükrözik a korabeli kollégák mindennapjait: „Szeptember óta a nemzetgyűlési választások hatósági munkáját most meg a háborús károk összeírását végeztem a városi tanács határozta folytán. ... Egyik elszámolást még nem fejeztem be, másikkhoz a nyomtatványok a vasúti közlekedés korlátozása folytán még nem érkeztek meg. Így volt egy délelőttöm, amikor a levéltári anyag ügyeivel is foglalkozhattam.” Ez a dokumentum alátámasztja Borsa Iván következő megállapítását: „Az általános helyzet az volt,

¹ Lakatos, 1973 vö. MNL PML IV. 901. Alsó-Fehér vármegye Törvényhatóságának közgyűlési jegyzőkönyv töredékeit 2012-ban az MNL OL-nak átadta.

² MNL OL Y 7 32/1946.

hogy a főlevéltárnok a megyei vagy városi közigazgatás valamelyik szektorában, s másodlagosan – szinte lopott időben – foglalkozott a levéltár ügyeivel.³

Baranya megye levéltárából az anyakönyveket Zalaegerszegrre kellett volna szállítani. Ezért a születési anyakönyveket a pécsi pályaudvarra vitték, de a vonatközlekedés ekkorra már megállt, így a kötetek itt semmisültek meg. Az 1698–1800 közötti megyei közgyűlési anyakönyvek az I. világháború óta ismeretlen helyen voltak. Ugyanakkor a háború alatt hat kötet titeli állami anyakönyvet szállítottak be a levéltárba, amelyről a külügyminisztériumot értesítették, hogy eredeti őrzési helyére visszaküldhessék.⁴

Békés megyében az állami és felekezeti anyakönyvek, vízügyek,⁵ egyesületi alapszabályok gyűjteménye, közgyűlési jegyzőkönyvek, főorvosi, mérnöki iratok, 48-as bizottmányi iratok, kórházi iratok, nemesi iratok, 1934. évi alispáni iratok, statisztikai évkönyvek, Hivatalos Lapok, Kossuth Lajos levele, a vármegye házi könyvtára – a páncélszekrényekben elzárt anyagok kivételével – jelentős károkat szenvedtek.⁶

Bács-Bodrog vármegye levéltári anyaga a II. világháborúban nagymértékben károsodott.⁷ Bács-Bodrog vármegye főispánjának legkorábbi fennmaradt iratai 1921-ből származnak, a Pest megyei és a Nógrád megyei levéltárakból kerültek jelenlegi őrzési helyükre a Bács-Kiskun Megyei Levéltárba. 1921-ben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét város főispánja, Preszly Elemér látta el Bács-Bodrog vármegye főispáni feladatkörét is. Az 1921-ből megmaradt iratok többsége minisztériumi körrendelet. A megyei vonatkozású iratok között a legtöbb a bizottságok, szervek létesítésével, ezek kiegészítésével, működésével, a tisztviselők kinevezésével, bérük megállapításával kapcsolatban keletkezett. Az 1945 utáni iratokhoz a korabeli iktató- és mutatókönyvek ma is rendelkezésre állnak, ezek segítségével az anyag könnyen kutatható.⁸ Bács-Bodrog megye Törvényhatósági Bizottságának 1945 utáni irataiból a közgyűlési és kisgyűlési jegyzőkönyvek, valamint Központi Választmányának iratai vannak a levéltár őrizetében. Az alispáni iratanyag 1923–1937 és 1944–1950 közötti időből bizalmas és általános közigazgatási iratokat egyaránt magában foglal. Ez az egyik legteljesebben fennmaradt vármegyei iratanyag. Az iratokhoz rendelkezésre állnak a korabeli iktató- és mutatókönyvek, irattári sorkönyvek, valamint az idegenszám-mutatók is. A másodfokú Rendőri Büntetőbíróóság iratain és a pénzügyi iratokon kívül levéltárba kerültek az 1944–1949 között vezetett különböző nyilvántar-

³ MNL HBML IV. 1429. 406/1945.; Borsa, 1954: 33. vö. MNL FML IV. 425. 1945. sz. n.

⁴ MNL OL Y 7 460/1947. Baranya vármegye jelentése. 3.

⁵ Értsd vízi könyvek.

⁶ MNL OL Y 7 32/1946. 21. f. A vármegye abszolutizmus-kori iratai az 1980-as években a bajai városi levéltár anyagának rendezése során kerültek elő, ezek a bajai járásbíróóság, a vegyes szolgabíróóság, az újoncozási választmány és az árvabizottmány iratai

⁷ MNL BKML VIII. 708. a. L-5153-7/1950, T-5153-2/1950. Bács-Bodrog megye 1950. január 14-én megszűnt.

⁸ MNL BKML IV. 1. a., b. 1723–1837 összmennyisége: 0,02 ífm

tások (büntetésekről, egyesületekről, feloszlott egyesületekről, időszaki lapokról, kompokról, hidakról).⁹ A vármegye levéltárának nagy része azonban a történelem viharában elpusztult. A trianoni békekötés után a zombori vármegyeházán őrzött megyei levéltári anyag jugoszláv tulajdonba került. A Baja székhellyel és erősen megcsappant területtel újraéledő megye két világháború közötti időszakára vonatkozó iratanyaga 1944-ben Zomboron akkor semmisült meg, amikor a vármegyeháza épülete kiégett. A Délvidék visszacsatolását követően ugyanis ismét Zombor lett a megyeszékhely, és odaköltöztették a megyei hivatalokat is. A Bács-Bodrog Megyei Levéltárba került anyag ily módon csak 1945–1950 között keletkezett iratokat tartalmaz. Az egykori csonka Bács-Bodrog vármegye járásain kívül megsemmisült a Dunavecsei és Kunszentmiklósi járás 1945 előtti anyaga is, míg a Kiskőrösi nagyon hiányosan maradt meg. A levéltárak és irattárak elhelyezésére akkor sem mondhatott túl sok jót az egykori főlevéltáros, hiszen jelentéséből kiderül, hogy azok egy része padláson, alagsori helyiségekben, jobbára az egykori főjegyzőségek fogdájában kapott helyet. Bács-Bodrog megye közigazgatása 1945 januárjában szerveződött újjá. „Csonka Bácska” alispáni hivatalát Baján helyezték el. A tisztviselők az elrendelt kiürítés végrehajtása és a bekövetkezett események következtében teljesen szétszóródtak. A vármegye összes hivatalos értékei, levéltára és a hivatalok irattárai túlnyomórészt eredeti székhelyükön, kisebb részben pedig a kiürítési helyeken és útközben vesztek el, illetve tönkrementek. Baját 1944. október 20-án szállták meg a szovjet csapatok, ezt követően a csonka vármegye nyomban megkezdte hivatalainak megszervezését a visszamaradt vármegyei tisztviselőkkel 1945. január 5-én létrehozták a Bajai Járás Főszolgabírói, illetve Főjegyzői Hivatalt. Ezzel egy időben a vármegyei árvaszék, a számvevőség, a gazdasági felügyelőség és az államépítészeti hivatal is megkezdte működését. 1945. február 5-én Herboly Zoltán, a vármegye korábbi főispánja megbízást adott Barcsai Ivánnak az alispáni teendők ellátására. A közhivatalokat ideiglenesen helyezték el, mert a bajai vármegyei székházat orosz katonai kórház céljára vették igénybe.¹⁰

Borsod megye iratpusztulásában szerepet játszott, hogy amikor főlevéltárosát, Klein Gáspárt internálták, a történeti anyag egy részét – a főlevéltárnok távollétében – az alispán kiselejteztette. A maradék iratanyagot a hadi helyzet miatt összezsúfolták az új épületszárny alatti pincékbe.¹¹ Legnagyobb mértékben a történeti gazdasági iratanyag sérült, valamint egyes oklevelek és címereslevelek is elvesztek. Sajnos a szakkönyvtár tekintélyes része is megsemmisült vagy megrongálódott.¹²

⁹ MNL BKML VIII. 708. a. L-5153-7/1950. Ez a mennyiség a 30 évvel ezelőtti rendezés után módosult, pontosabb lett. Ma a levéltárban őrzött anyag összesen 94 ífm.

¹⁰ MNL BKML IV. 417. a. 19/1945. sz. (1. k.) Alispáni jelentés a közügyek állapotáról. vö. Apró, 2006: 23.

¹¹ MNL OL Y 7 32/1946. 23.

¹² MNL OL Y 7 32/1946. 23.

Bihar vármegye értékes levéltári anyagát Nagyváradról előbb Derecskére, majd Rétszentmiklóásra, végül Füstpusztára szállították légvédelmi okok miatt, ahol is az oroszok kezére került.¹³ A háború végén Kecskés Balázs frissen kinevezett főlevéltáros itt találta meg az értékes kéziratos térképgyűjteményt, amelyet az oroszok levéltári rend nélkül a Szovjetunióba akartak szállítani.¹⁴ A rekvirált iratokkal együtt festményeket is vittek el az országból, többek között Feszty Árpád Zsolt eljegyzése című hatalmas méretű olajfestménye is így került külföldre,¹⁵ a nyilasok pedig még korábban a ritkaságokat is tartalmazó éremgyűjteményt tulajdonították el.¹⁶

Csanád vármegye 1944 szeptemberében elrendelt kiürítése miatt, az állami és felekezeti anyakönyvi másodpéldányokat, a hozzájuk tartozó UB kimutatásokat, a vízi könyvi okirattárat, az alapítványi oklevelek és erdei üzemtervek gyűjteményét, a térképgyűjteményt, a nemesi iratok és a címereslevelek gyűjteményét gondosan ládába csomagolva átszállították Kiskunfélegyházára. Utóbbi helyen sajnos nem állt rendelkezésre megfelelően kialakított raktár, így a ládák tartalmát kidobálták és feldúlták.¹⁷ Makón 1945 augusztusában a megyeházáról el kellett szállítani a levéltári anyagot, mivel ott az orosz katonai parancsnokság rendezkedett be. A városi székházban helyezték el az iratokat, ahol ideiglenesen pincehelyiségeket alakítottak ki levéltár céljára, ám semmiféle polcrendszerrel nem szerelték fel őket, s az anyagot rendszer nélkül, összezsúfolva tárolták.¹⁸

1944. október 7-én a *csongrádi levéltárat* a harcok miatt Dombóvárra, a hódmezővásárhelyit Szekszárdra küldték, a város azonban nem fogadta, ezért egy része innen Szakcsra, majd Veszprémbe került.¹⁹

Debrecen város állami és felekezeti anyakönyveinek másodpéldányait 1944 október elején a belügyminiszter utasítására Egerbe, a levéltári mutató- és iktatókönyveket a nagycserei erdészházba szállították.²⁰ Csobán Endre a következőképpen emlékezett vissza erre: „... a levéltár értékes anyagát különböző helyeken és módon védtük a bombázás és egyéb veszedelmek káros hatásától. Sikerült is az iratokat, jegyzőkönyveket, iktatókat, mutatókat, a levéltárunk mind újabb, mind régi anyagát épségben megőrizni.”²¹

¹³ Szállkai, 2018: 44.

¹⁴ MNL OL Y 7 460/1947. Bihar vármegye jelentése. 1–2. vö. MNL HBML IV. 406. b. 14789/1947 Néhány értékes kéziratos térképpel éppen a vasúti kocsik ajtóit bélelték ki az orosz katonák.

¹⁵ MNL OL Y 7 460/1947.

¹⁶ Szállkai, 2018: 44.

¹⁷ MNL OL Y 7 32/1946. 24.

¹⁸ MNL OL Y 7 32/1946. 24.

¹⁹ Dóka–Müller–Réfi Oszkó (szerk.), 2000: 218. A háború után a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei Izsákon volt.

²⁰ MNL HBML IV. 1429. 281/1944.

²¹ Uo.

1944. szeptember 17-én éjjel az egri városháza épületét több ponton gyújtóbombák gyújtották fel. A levéltári épületrész nem érte károsodás, de a mentés során az iratok egy részét kihordták az utcára, majd visszazállították, így a levéltári rend nagymértékben megbomlott. A rendkívül összekeveredett iratanyag rendezésére azonban nem volt munkaerő.²² 1944 végén a Nagycserére elszállított segédkönyvek helyére a történeti levéltár pinchelyiségébe – ahogy a források megadják – „70 q” adófőkönyvet helyeztek el.²³ Csobán 1945 márciusában az egri polgármesteri hivataltól kért információt a debreceni anyakönyvi másodpéldányokról.²⁴

Ugyanebben az időben a front már a Dunántúlon tört előre. Ebben a kaotikus helyzetben azonban néhány családi levéltár anyagát sikerült megmenteni. 1944. november 6-án Jenei Károly főlevéltáros a rácalmási Jankovich család nagy értékű levéltárát beszállította a *Fejér Megyei Levéltárba*. 1944. december 7-én befejeződött Székesfehérvár katonai kiürítése, a megye vezető tisztségviselői elhagyták szolgálati helyüket és nyugatra távoztak. Utolsó intézkedésükként a jelentős értékű történeti iratok biztonságos helyre szállítására tizennégy seregélyesi lovaskocsit rendeltek be a megyeházára. A kocsihajtók semmiféle instrukciót nem kaptak arra vonatkozóan, hogy hova vigyék a szállítmányt. A gyors szovjet előretörés miatt azonban már nem maradt idő a levéltár kiürítésre. Az iratok védelme érdekében a főlevéltárnok bezáratta a térre nyíló vaspalettákat és eléjük egy méter magasságban iratcsomókat tornyoztatott fel.²⁵ A levéltárnok 1945 januárjában Veszprémbe menekült, majd február végén visszatérve Székesfehérvárra első útja a levéltárba vezetett, ahol meglepődve tapasztalta, hogy egy német katona a Magyarországi Rendeleték Tárával fűti az egykori kutatószobát. Rögtön a parancsnokságra sietett a sorozat megmentése érdekében. Az archívumban az iratok rendje felbomlott, de nem volt idő a rend helyreállítására, mivel a vármegyei ügybeosztás szerint a főlevéltárnok volt a megyei múzeumügy, az iskolán kívüli népművelés, a közjóléti, a szegény, a vigalmi, a háziipari, az egyesületi, az italmérési, a fegyvertartási és az Adonyi Járási Nemzeti Bizottságához felterjesztett ügyek előadója. A levéltári munka csak a hadikórház kiköltözése után kezdődhetett el a megyeházán. Az időközben észlelt penészesedés miatt visszazállították az iratokat a megyeháza bolthajtásos földszinti szobáiba.²⁶ A többi megyéhez hasonlóan Fejér megyében is a megyeházát szemelték ki az oroszok főhadiszállásnak és hadikórháznak. 1945. november elejéig megsemmisültek az alispáni iratok közül az 1911–1944 közöttiek, illetve a megyei árvaszék 1904–1944 közötti iratai.²⁷ A területileg illetékes anyakönyvi hivatalokban az állami anya-

²² MNL HBML IV. 1429. 406/1945. 1945. december 1.

²³ MNL HBML IV. 1429. 98/1945. 1945. április 12.

²⁴ MNL HBML IV. 1429. 55/1945. 1945. március 10.

²⁵ MNL FML XIV. 27. III. Jenei Károly visszaemlékezése.

²⁶ MNL OL Y 1 460/1947. Fejér megye jelentése. 2.

²⁷ MNL FML IV. 425. 1945/118. lt. sz. irat

könyvek első példányai szinte teljesen megsemmisültek. A hercegfalvi, a kálozi, a sárkeresztúri, a kajászószentpéteri, a csabdi, a zámolyi, a sárkeresztési, a pátkai és a móri kerületben további 42 helységben lapokat téptek ki a kötetekből, amelyeket helyre kellett állítani. Kevés olyan elszánt tisztviselő volt, mint a seregélyesi főjegyző, aki a községházáról háza pincéjébe mentette át az anyakönyvek első példányait.²⁸ 1944 őszén a nyugatra menekülő tisztviselők is hagytak Fejér megye településein levéltári iratokat. A csantavéri vezetőjegyző menekülése során 1942–1944 között keletkezett anyakönyveket helyezett el Dunapentelén. A kiskunmajsai előjáróság fontos testületi, számadási iratai semmisültek meg Előszálláson, de Felcsúton, a községházán még 1945 júliusában is őriztek ókéskei anyakönyveket, kataszteri birtokíveket, adófőkönyveket, számadásokat. Hercegfalván a szalkszentmártoni, hartai, dunavecsei előjáróságok iratait őrizték, kápolnásnyéken pedig Abony község 400 darab birtokívév tárolták még 1945 nyarán is. Lovasberényben a bácskerteszi, Sárbogárdon a hegyközszentimrei iratokat hagyták hátra a menekülő közigazgatási alkalmazottak.²⁹

A II. világháború befejezése után újra kettéosztott *Bihar vármegye* magyar része Bihar megye néven élt tovább. A megyei levéltár állapotáról hú képet adott Kecskés Balázs megyei főlevéltárnok az 1948-as levéltári kataszteri felmérésére adott válasszaival. Az archívum rendje teljesen felbomlott a költöztetés során, a Nagyváradról áthozott anyag pedig elkeveredett. A berettyóújfalui vármegyeháza szobáiban ládákban csomagoltan várta rendszerezését. A rendezéshez nem állt rendelkezésre minimális felszerelés sem: állvány, polc, útmutató, leltár, jegyzék, stb. A főlevéltárnoknak nem volt alárendelve az irattár, külön levéltárral rendelkezett az árvaszék, az adóhivatal stb. A levéltár nem vette át a nem a törvényhatósághoz tartozó szervek, például a tanfelügyelőség iratait sem. A kutatást az alispán engedélyezte, s 1946-ban egyetlen kutató volt. A levéltáros ellenőrzésének köszönhető, hogy nem semmisültek meg a Bocskai-, Rákóczi- és Kossuth-iratok Kismarján.³⁰ A levéltári rendet végül csak a megyerendezés után létrehozott Hajdú-Bihari Közlevéltárban tudták visszaállítani Reszegi Lajos volt megyei irodatiszt segítségével.³¹ Rendkívüli feladat volt a magyar–román iratcsere lebonyolítása, amelynek központjául Debrecen jelölték ki.³²

1944. október 21-én Debrecen város szovjet parancsnoka Herpay Gábor Hajdú vármegyei levéltárost nevezte ki polgármesternek.³³ Herpay egy évig viselte ezt a tisztséget, ám a levéltárban ez idő alatt érdemi tevékenységre nem volt lehetősége.

²⁸ MNL FML IV. 425. 1945 sz. n.

²⁹ MNL FML IV. 425. 1945 sz. n. vö. MNL FML IV. 405. b. 90253/1945. IV. sz.

³⁰ MNL HBML VIII. 710. a. 1948. április 19.

³¹ Szálkai, 2018: 44.

³² MNL HBML IV. 406. b. 7336/1949. vö. MNL HBML VIII. 710. a. 1948. április 19. vö. Magyar–román bírósági iratcsere egyezmény: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944> (A letöltés ideje: 2017. április 20.)

³³ Gazdag, 1983: 46.

A háború utolsó hónapjaiban a levéltári iratanyag menekítése miatt az iratok egy része elpusztult. Egy belügyminisztériumi jelentésben a következő olvasható: „... az egész irattár okmánytár, rendeletek és törvények gyűjteménye, nemkülönbén a szakkönyvtár szemétre került.”³⁴

1945. március 21-én adták fel a németek *Esztergomot*. 1944 karácsonya óta a megyei székházban volt a német katonai parancsnokság főhadiszállása. Az esztergomi vár kazamatáiba elhelyezett anyakönyvi másodpéldányok a tűzérési behatolás következtében jelentős károkat szenvedtek.³⁵

Győrben 19 kötet anyakönyvi másodpéldány semmisült meg, a megszállók tüzelőnek használták. A történeti levéltár anyagát a környező vidékre szállították, de 1946-ban sikerült visszaköltöztetni.³⁶ 1944 elején a magyaróvári levéltár értékes anyagát az újrónafői kastélyba költöztették át.³⁷

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye háza 1919-ben a román támadás idején belővést kapott. A katonaság beköltözött az épületbe és az iratokkal tüzeltek, 1944-ben pedig orosz katonai kórházak rendeztek be. A középkori okleveleket Jászapati Járási Hivatalába menekítették. A település kiürítésekor a község irataival együtt Nagyigmándra szállították ezeket is, ahol sajnálatos módon elpusztultak.³⁸ 1944 őszén Jász-Nagykun-Szolnok megye levéltári iratanyagának egy része – köztük a Jászkun kerület vasládákban őrzött eredeti iratai – a háborús front előli menekülés során a Dunántúlon pusztult el.³⁹

A *Nógrád Megyei Levéltár* a vármegyeháza öt helyiségében volt elhelyezve. 1944. december 9-én az orosz katonaság bevonult Balassagyarmat megyei városba, s 1945. január 4-ig a megyeháza 159 helyiségébe költözött be. A földszintre lovakat vittek be, az irodákban az iratokat, könyveket szétszórták, a papírokat a lovak alá szórták, majd trágyaként kidobálták. 1945. január 4-én a „robot munkára” kirendelt mintegy 14–17 megyei alkalmazott mentette meg a családi és régi peres iratok 80%-át.⁴⁰ A vármegye iratanyagát ráadásul érzékeny veszteség érte a háború alatt: 1945 elején a hadikórházi célokra igénybe vett megyeházából sebtében ki kellett költöztetni a levéltárat is. A gyakori, szakszerűtlenül és gyorsan végrehajtott költöztetések alatt különösen a polgári kori iratok csonkultak meg súlyosan. 1945. november 21-én az alispán arról értesítette Jánossy Dénest, a Magyar Országos Levéltár főigazgatóját, hogy a családi levéltárakban és a peres iratokban igen nagy károk keletkeztek; így semmisült meg a levéltári anyag közel 20%-a. Tragikus az is, hogy a megmaradt irat-

³⁴ MNL HBML VIII. 710. a. 2476/1948. 1948. február 9.

³⁵ MNL OL Y 7 32/1946. 26.

³⁶ MNL OL Y 7 460/1947. Győr-Moson vármegye jelentése. 3.

³⁷ Dóka–Müller–Réfi Oszkó (szerk.), 2000: 218.

³⁸ MNL OL Y 7 460/1947. 5. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye jelentése. A település Komárom-Esztergom vármegyében volt.

³⁹ Dóka–Müller–Réfi Oszkó (szerk.), 2000: 218.

⁴⁰ MNL OL Y 7 32/1946. 32.

anyag előbb az Ipoly partjára került, majd a Múzeum nedves pincéjében helyezték el ideiglenesen, ahol szakszerűtlenül selejtezték.⁴¹

Pest-Pilis-Solt és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek és a hozzájuk kapcsolódó iratoknak, valamint az anyakönyvi másodpéldányok biztonságosabb elhelyezését ítélte sürgősnek a II. világháború alatt az ottani főlevéltárnok.⁴² Az alispán a fent felsorolt iratanyag biztonságos megőrzésén kívül fontosnak tartotta, hogy a megyeházán őrzött történeti műtárgyakat, értékes festményeket is Pomázra szállítsák ki.⁴³ Csánky Dénes, a Szépművészeti Múzeum akkori igazgatója 46 db olajfestmény kiszállítására adott utasítást.⁴⁴ 1943 áprilisában Fára József főlevéltárnok javasolta az alispánnak, hogy a megyeháza kápolnájában lévő közgyűlési jegyzőkönyveket a Semmelweis utca alatt üresen álló kupolaszerű boltozattal ellátott pincehelyiségbe hordják át, mivel ez viszonylag száraz és a levegő nedvessége ablakra szerelhető villamos szellőztetőkészülékkel megoldható. A köteteket vízszintesen ideiglenesen téglákra fektetett deszkaállványokon őrizték volna. 1944 őszén Pest vármegye alispánja vonaton akarta a Dunántúlra szállítani a fontosabb történeti iratokat. Fára ezt ekkor már erőteljesen ellenezte, tudva, hogy a Dunán át már képtelenség iratanyag-vesztés nélkül átszállítani az anyagot; Mogyoródra vagy Pomázra történő szállításban gondolkozott.⁴⁵ Végül a történeti levéltár anyagát Budapest ostroma előtt a főlevéltárnok az utóbbi településre szállíttatta, ezért az karcolás nélkül élte túl a háború pusztításait. 1945 januárjában a főváros ostroma idején a megyeházán őrzött levéltári segédkönyvek megrongálódtak, a megégett kötetek javítását restaurátorra bízták. Az épületben a történeti levéltárnak berendezett kápolna kupolája is súlyos sérüléseket szenvedett. A földszinti raktár falát egy repesz ledöntötte. A romok eltakarítása során vették észre, hogy az első emeleten őrzött három páncélszekrény közül az, amelyik a Mohács előtti oklevelek gyűjteményét tartalmazta, megsérült. A közigazgatási bizottság ingatlanforgalmi iratanyagát jelentős kár érte, mivel le kellett dönteni még az ostromot megelőzően egy állványt azért, hogy a történeti iratanyagot, valamint az anyakönyvi másodpéldányokat őrző pincehelyiség bejáratát elbarikádozzák.⁴⁶ A községi, levéltári iratokat az ostrom után fosztogatók dúlták fel azt gondolván, hogy a régi zárt ládák értékes műkincseket rejtenek.⁴⁷ Fára József Budapest ostroma után 1945. január 29-től ismét munkába állt.

⁴¹ Fügedi, 1951: 34–37. 1950-ben Fügedi Erik, a Levéltárak Országos Központjának megbízottja, a veszteséget ennél jóval nagyobbra, 70%-ra becsülte.

⁴² MNL PML IV. 475. a. IV–V. sorozat. 782/1943. lt. sz.

⁴³ MNL PML IV. 475. a. IV–V. sorozat. 38/1944. lt. sz.

⁴⁴ MNL PML IV. 475. a. III. sorozat. 741/1944. lt. sz.

⁴⁵ MNL PML IV. 475. a. IV–V. sorozat. 697/1943. lt. sz. 85–87. f. Mogyoródon egy pincét találtak alkalmasnak. A megvizsgált épületek közül ez volt a legkevésbé nedves és a legtágasabb, legjobban átszellőztethető, ugyanakkor mégis páramérő felszerelését javasolták.

⁴⁶ MNL PML IV. 408. b. 1847/1945.

⁴⁷ MNL PML IV. 408. b. 1847/1945.

1945 márciusában mellette Kazi István vármegyei díjnok, Karsay Lajos vármegyei kiségitő és Karácsondi Mihály altiszt az alispáni hivatal első emeleti szobájából a romok alól mentették ki a közigazgatási szakkönyveket, majd elkezdték a könyvtár rendezését. A levéltár helyiségeit is kitakarították, majd az ablakok üvegezési munkálatait rendelték meg. A levéltárnokok közül Kollega Tarsoly Sándor 1944 novembere óta katonai szolgálaton volt, Bilkei Gorzó János allevéltárnok, pedig a helyreállítási munkálatokban 1945 áprilisától részt vett ugyan, de néhány hét után betegállományba vonult, majd felbontotta a munkaszerződését. Az ostrom után naponta nyolc-tíz munkaszolgálatos is segítette a romok eltakarítását.⁴⁸ A levéltár 8000 pengőt kapott a történeti levéltár iratanyagának bedobozolására. A por- és korommentességet biztosító nagy méretű dobozokat bőrháttal látták el.⁴⁹ Az 1828–1895. évek közötti felekezeti anyakönyvi másodpéldányok – mintegy 380 állványméter terjedelmű iratgyűjtemény – a pincében védett helyen vészelték át a háborút.⁵⁰ Rendkívül nagy erőfeszítést igényelt az anyakönyvek eredeti őrzési helyükre való visszaköltöztetése; 10 munkás egy hónapig dolgozott rajta.⁵¹

A levéltár 1625–1875 közötti legértékesebb történeti iratait a háború pusztítása előtt a pincébe költöztették. A pincehelyiségek óvóhelyeit használók azonban megbontották az iratok eredeti rendjét. 1945 nyarán az anyagot eredeti helyükre, a megyeházán lévén első emeleti kápolnába helyezték vissza. Ugyanakkor a bombázásokban súlyosan megsérült a levéltár történeti terme és kutatószobája. A tetőzet és az ablakok, valamint az ajtók javítása után lehetett csak újból használatba venni.⁵² A legsúlyosabban az 1867–1929 közötti megyei segédkönyvek sérültek meg, néhány kötetet bombaszilánkok rongáltak meg.⁵³

Az orosz haderő 1945. március 31-én vonult be *Sopronba*. A megszálló csapatok parancsnoksága a megyeházát azonnal lefoglalta. A lezárt levéltári helyiségeket feltörte és különböző célokra – borbélyműhely, szabóműhely, élelmiszerraktár, ruharaktár – igénybe vette. Az iratos szekrényeket feltörték, az iratokat a padlóra hányták. Az irodai berendezéseket, kifüggesztett térképeket, képeket a folyosón és a megyeháza erkélyén összegyűjtötték. A levéltári könyvtár vesztesége jelentős volt, két szekrény anyaga elveszett. Az iratok egy részét a légítámadások előtt az óvóhelyre mentették át. Ide tették az okleveleket és letéteket, 1579-től a közgyűlési jegyzőkönyveket.⁵⁴

⁴⁸ MNL PML IV. 408. b. 1847/1945.

⁴⁹ MNL PML IV. 475. b. XIV. sorozat. 119/1945. lt. sz.

⁵⁰ MNL PML IV. 475. b. IV–V. sorozat. III.917.Om. biz/1943. A mintegy 6 vagon titevő – 612 ifm – anyakönyvi gyűjtemény a levéltár alatti pincehelyiségben kellett leköltöztetni, a páratartalom csökkentése miatt a falakra Endre László alispán utasítására ventilátorokat kellett felszereltetni, 1943. szeptember 20-án.

⁵¹ MNL PML IV. 408. b. 6915/1945. 3. f.

⁵² MNL PML IV. 408. b. 6915/1945. 4. f.

⁵³ MNL PML IV. 408. b. 6915/1945. 4. f.

⁵⁴ MNL OL Y 7 32/1946. 34. f.

A szabolcsi levéltári anyagot Sátoraljaújhelyre szállították, s ládákból az ottani megyeháza pincéjében helyezték el. A részben szétszórt iratokat 1945 októberében *Szabolcs vármegye* megbízott levéltárnoka becsomagolta, ám az iratanyag visszaköltöztetésére vasúti kocsit nem kapott. Így az elpusztult községi anyakönyvi kötetek felmérését, majd pótlását sem tudta elkezdni.⁵⁵

Szatmár megye levéltárát – már amit Nagykárolyból Szatmárnémetibe és nem Tordára, majd Kolozsvárra vittek – Kiss Ernő levéltáros visszaemlékezése és a hivatalos jelentések szerint a zajtai kultúrházba zsúfolták be. Innen három évi „száműzetése” után megtépázva, összekeverve került az új megyeszékhelyre, Mátészalkára.⁵⁶

Tolna megyében Szongott Edvin alispán segítette Hadnagy Albert vármegyei főlevéltárnokot, hogy elképzelésének megfelelően az épületek pincéiben a légoltalmi helyiségekbe helyezhesse el a veszélyeztetett történeti iratokat. Voltak, akik nem támogatták az elképzelést, a légiriadók alatt nem akartak akár néhány órát sem eltölteni az iratok közelében azok egészségi ártalmasságára és a dohos levegőtlen szagra hivatkozva. Végül az alispán támogatásával a főlevéltárnok 1942-ben elkezdte az iratanyag átköltöztetését a kezdetektől 1860-ig a légoltalmi helyiségekké átalakított börtöncellákba. Először is a cementpadlót beborította a régi iktatókönyvek viaszos borítójával, ami gátolta az iratanyag vizesedését. A falak mentén szintén hasonlóan oldotta meg iktatókönyvekből és deszkaanyagból a „szigetelőrendszert.” Az iratok átszállítását az eredeti raktári rendnek megfelelően készítette elő, s levitette az összes anyakönyvi másodpéldányt, a közgyűlési jegyzőkönyvek indexeit, a névmutatókat, segédleteket, az országgyűlési naplók díszes köteteit. A börtöncellák bejáratát mintegy 30 cm-es magasságban elfalaztatta, hogy egy esetleges csőrepedés nehegy eláztassa az iratokat. Sajnos nem lehetett „sub rosa” megoldani az iratanyag mentését, s az egész művelet menekítési szándéka hamar napvilágra került. A börtöncellák kettős vasajtóira lakatokat helyeztek el, amelyeknek a kulcsát az alispánnak adta át, ha valaki az ajtókat kinyitotta, láthatta, hogy csak iratanyagot helyeztek el, nem ingóságot és egyéb értéket. Miután a nyilasok átvették az uralmat, az alispán eltávozott állásából, a levéltárnok pedig saját felelősségére elfalaztatta az ajtókat. A levéltárnok frontra vezényletével az 1861-től kezdődő iratanyag menekítésére már nem volt idő. A háború alatt orosz hadikórházakat rendeztek be a megyeházán. Az iratokat kidobálták, a berendezést, az állványokat eltűzelték. A friss falazás harsányan hívta fel a figyelmet a rejtett cellákra, rögtön kibontották és szétszórták a rendbe áthelyezett iratokat. A fogságból hazatért Hadnagy Albertet a következő látvány fogadta: „Mindennek megfelelően a háborúból való visszatérésem után szörnyű látvány fogadott. Tolna vármegye egykori levéltára a szó szoros értelmében eltűntnek látszott, a levéltár összes berendezését eltűzelték az utolsó szálig, s mindössze csak

⁵⁵ MNL OL Y 7 32/1946. 35. f.

⁵⁶ MNL SZSZBML XIV. 82. 1. tétel sz. n.

az anyakönyvek szekrényei maradtak meg és ezek is csak azért, mert gyógyszerek, és kötszerek tárolására használták őket. Az egykor oly szép rendben sorakozó levéltári anyag leírhatatlan állapotban, számtalan pinchelyiségekben és odúban, ömlesztett állapotban szanaszét hevert, szörnyű szenny és piszok közepette. Mintegy 12 vagon iratanyag hevert szanaszét, teljes összevisszaságban, tarkítva a képet a megyeházán menedéket kereső hivatalok itt maradt irataival együtt [...] Így dőlt romba Tolna vármegye egykori levéltára néhány nap alatt, csak azért, mert annak őrzőjét a frontra kellett küldeni, anélkül, hogy helyettesítéséről megfelelően gondoskodtak volna. Fájó szívvel kell gondolni azokra a mulasztásokra, amelyeket nemtörődömségből, vagy fásultságból elkövettek azok, akiknek feladatuk lett volna menteni ezen a vonalon mindazt, ami még menthető volt, hiszen a front ideérkeztéig éppen elegendő idő állott rendelkezésükre.⁵⁷

1945. március 4-én *Szombathelyet* bombatámadás érte. Az egyik bomba a megyeháza hátsó tűzfalát érte, amely leomlott, és nagy tömegű iratanyagot temetett maga alá, főleg régi választói névjegyzékeket. 1945. március 29-én a déli órákban vonultak be az orosz csapatok Szombathelyre, s a megyeházán rendezték be főhadiszállásukat. A polgári lakosság élelmiszerét, étkezőkészleteit, vagyontárgyait, értékes ruháit az iratok közé rejtették el tulajdonosaik, ezért az oroszok már az első éjszaka feldúlták a levéltár egy részét is. Az archívum épülete gyakorlatilag orosz katonai laktanyaként funkcionált, ahonnet engedélyt lehetett kapni bizonyos esetekben a levéltári anyag kutatásához, de ezt újra és újra meg kellett újítani, ami akadályozta a mindennapi levéltári munka végzését.⁵⁸ Az anyakönyvi másodpéldányokat és a közgyűlési jegyzőkönyveket a grazi tartományi kormányzóság levéltárában lelte fel a főlevéltárnok.⁵⁹

A *veszprémi* megyeháza földszinti levéltári helyiségeit a Németországból hazaérkező görög és lengyel munkaszolgálatosok foglalták el, az ajtókat betörték, az iratanyagot szétszórták. Az oroszok ezután hadikórházat rendeztek be itt. A több vagon papír elszállítását doboz, csomagolóanyag és vasúti kocsi hiánya miatt nem lehetett megoldani. Az orosz hadsereg bevonulása után három nap alatt nem lehetett a tizenegy szobába elhelyezett levéltári iratokat fogat és emberi segítség nélkül elköltöztetni. A főlevéltárnok a szomszédos múzeum épületébe mentette át az anyakönyvi másodpéldányokat. A többi anyag még halomba rakva várta, hogy a megyeháza felújítása után eredeti helyére költöztessék vissza. 1945. március 23-án bevonulásukkor az oroszok felgyújtották az árvaszéki és az alispáni irattárat. Három nap alatt a levéltárnok átmentette a múzeumba a történeti levéltárat, az anyakönyvi másodpéldányokat, a vízi könyveket, s az erdészeti üzemterveket. Az iratanyagot nem lehetett megvédeni a felújítási munkálatok során keletkező kőportól, s a piszoktól.⁶⁰

⁵⁷ Hadnagy, 1963: 125–126.

⁵⁸ MNL OL Y 7 32/1946. 38. f. vö. MNL OL Y 7 460/1947. Vas vármegye jelentése. 3.

⁵⁹ MNL OL Y 7 460/1947. 4. vö. Ort, 1947: 10–11.

⁶⁰ MNL OL Y 7 32/1946. 39 f.

Ezzel egy időben hatvan munkaszolgálatos a levéltári iratokat az utcára hordta „meggyújtotta és villával forgatta, hogy vigabban szeleljen és égjen.”⁶¹ Sikerült megmenteni ugyanakkor *Szilágy vármegye* girás jegyzőkönyveinek köteteit.⁶²

A Magyar Miniszterelnöki Iroda megbízásából Fára József Pest megyei levéltárost korábbi állomáshelyére, Zalaegerszegre küldték, hogy a béke előkészítéséhez szükséges iratokat előkeresse és lemásolja. A nyilas uralom alatt Baranya megyéből kb. 52 ládányi alispáni, járási, községi iratanyagot menekítettek Zalaegerszegre, ahol a levéltár folyosóján majdnem az összes irat az idemenekített 22 darab írógéppel együtt teljesen megsemmisült.⁶³

Megállapítható tehát, hogy több megyei levéltár akkor szenvedett hatalmas iratanyag-veszteséget, amikor biztonságosabb helyre akarták szállítani a különösen veszélyeztetett történeti iratokat, illetve anyakönyveket, például Tolna, Vas, Veszprém, Zala és Jász-Nagykun-Szolnok megye levéltárai. A többi törvényhatósági levéltár anyagában nem következett be lényeges veszteség, hanem „csak” a levéltárak régi rendje bomlott fel és került ömlesztett állapotba az iratanyag. A felmérés másik tanulsága, hogy az 1948-ban végrehajtott selejtezések sokkal nagyobb károkat okoztak a levéltárak iratanyagában, mint a háborús károk. Sopron vármegye újkori anyagát „sikerült” teljesen kiselejtezni.⁶⁴

1945. június 13-án a belügyminiszter tájékozódni kívánt a törvényhatósági levéltárakban uralkodó állapotokról és a levéltárak káderállományáról. Ezért a 90544/1945. IV. belügyminiszteri körrendelet felszólította az ország valamennyi törvényhatóságát, tegyenek jelentést, hogy a törvényhatósági levéltárnoki állások betöltetlenek-e, vagy sem. Előbbi esetben írjanak ki pályázatot az állások betöltésére, és tegyenek jelentést a levéltárak állapotáról, az esetleges hiányokról. A felszólításra 10 megye küldött választ. A jelentések szerint a főlevéltárnokok közül a Győr-Moson-Pozsony, Tolna, Nógrád-Hont megyei katonai szolgálatát töltötte vagy fogságban volt, Veszprém, Komárom-Esztergom, Baranya, Fejér megyében pedig be volt töltve az állás. A háborús események során Sopron megyében elpusztult a középkori iratok több mint a fele, a Tolna megyei iratanyag kb. 5–10%-a, a Zala Megyei Levéltár anyagából az alispáni irattár 1940–1944. évi anyaga, a megyei árvaszéknek pedig az 1944 előtti része.⁶⁵

⁶¹ MNL OL Y 7 460/1947. Veszprém megye jelentése. 3.

⁶² MNL OL Y 7 460/1947. Veszprém megye jelentése. 3. Mintegy 3-4 ládányi töredék irat volt.

⁶³ MNL OL Y 7 32/1946. 40. f.

⁶⁴ Fügedi, 1951: 34–37.

⁶⁵ Dóka–Müller–Réfi Oszkó (szerk.), 2000: 224.

Összegzés

A II. világháború alatti levéltári pusztulások tárgyában készült forrásanyag bemutatását fontos tudományos eredménynek tekintem. A magyar történelem – úgy látszik – az átlagnál is mostohább sorssal sújtotta a hosszú évszázadok során keletkezett hazai írott történelmi forrásokat. Ha már nem is gondolunk arra, hogy a magyar középkor és a hódoltság korából relatíve milyen kevés eredeti forrásunk maradt meg, akkor legalább azt várhatnánk, hogy a 18. századtól kezdve megmaradt újkori iratanyag nagyjából rendben a kutatók rendelkezésére áll. A Trianoni béke e tárgyban való következményeire – azt hiszem – eddig kevés figyelmet fordítottunk. Hasonlóan lehangoló olvasni a II. világháború alatt bekövetkezett megyei levéltári irat-megsemmisülésekről. Mivel a szovjet csapatok előszeretettel vették igénybe katonai célokra a megyeházákat, így az ott elhelyezett levéltári anyagok sorsa nem nagyon lehetett kétséges. Sokszor azok az értékes iratok pusztultak el, amelyeket a levéltárosok más településekre menekítettek, remélve, hogy ott nem lesznek kitéve a bombázásnak. Tegyük hozzá, a II. világháború után az ötvenes években végzett szakszerűtlen irat-selejtezések, s papírgyűjtések következtében még további pótolhatatlan iratokban bekövetkezett károk érték a hazai történelmi forrásokat.

Források és szakirodalom

- MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára
 IV. 1. a, b. Bács-Bodrog vármegye vegyes feudális kori iratai (1723–1837)
 IV. 417. a. Bács-Bodrog Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai.
 Közgyűlési jegyzőkönyvek (1945–1949)
- MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára
 VIII. 708. a. Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kecskemét Központ
 és a Klapka utcai csoport iratai (1929–2003)
- MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára
 IV. 425. Fejér vármegye levéltárának iratai (1872–1950)
 XIV. 27. Jenei Károly főlevéltárnok iratai (1955–1977)
 IV. 405. b. Fejér megye alispánjának közigazgatási iratai (1872–1950)
- MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
 IV. 406. b. Bihar Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási iratok (1876–1950)
 IV. 1429. Debrecen Város Levéltárának iratai (1914–1950)
 VIII. 710. a. Hajdú és Bihar Vármegye levéltári iratai (1946–1953)
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 R 369. Szilágy, korábban Kraszna és Közép-Szolnok vármegyére vonatkozó iratok.
 Kraszna vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (1770–1834)

- Közép-Szolnok (1770–1849)
 Kővár-vidéke (Szilágy vm.) (1775–1779)
 MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 Y 1. Magyar Országos Levéltár iratai Y 1. Általános iratok (1875–1944)
 Y 7. Magyar Országos Levéltár iratai (1945–1994)
 MNL PML = MNL Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
 IV. 408. b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai.
 Közigazgatási iratok. (1876–1949)
 IV. 475. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Levéltárának iratai.
 (1840–) 1876–1944 (–1964)
 V. 901. Alsó Fehér vármegye Törvényhatóságának iratai,
 közgyűlési jegyzőkönyv töredékek
 MNL SZSZBML = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
 XIV. 82. Kiss Ernő levéltár-igazgató iratai. (1914–1957)
- Apró, 2006 = Apró Erzsébet: Bács-Bodrog Vármegye Levéltára. In: Levéltári Szemle, 2006. (56. évf.) 1. sz. 7–26.
- Borsa, 1954 = Borsa Iván: A magyar levéltárügy helyzete a Horthy-korszakban és a felszabadulás után. In: Levéltári Közlemények, 1954. (25. évf.) 14–55.
- Dóka–Müller–Réfi Oszkó (szerk.), 2000 = Dóka Klára – Müller Veronika – Réfi Oszkó Magdolna (szerk.): A magyar levéltártörténet kronológiája 1000–2000. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2000.
- Fügedi, 1951 = Fügedi Erik: Levéltáraink sorsa a felszabadulás után. In: Levéltári Híradó, 1951. (1. évf.) 1. sz. 34–37.
- Gazdag, 1983 = Gazdag István. Fejezetek Hajdu megye felszabadulás utáni történetéből. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 1983.
- Hadnagy, 1963 = Hadnagy Albert: Tolna vármegye levéltárának pusztulása a II. világháború alatt. Gyűjtőúton Tolna vármegyében 1942–1950. Levéltári Szemle, 1963. (13. évf.) 1–2. sz. 125–126.
- Lakatos, 1973 = Lakatos Ernő (összeállította): Pest Megyei Levéltár Fond- és állagjegyzéke. Bp., 1973.
- Ort, 1947 = Ort János: Vas vármegye levéltára. Vándortűz, Magyar Irodalmi Társaságok Időszaki Értesítője, 1947. május (2. évf.) 3. sz. 10–11.
- Szálkai, 2018 = Szálkai Tamás: Nem életpályamodell: temetkezési vállalkozóból levéltárvezető. Reszegi Lajos „életei.” Levéltári Szemle, 2018. 2. sz. 35–51.

Laczlavik György

Egy merész vállalkozás és tapasztalatai (2016–2018)

*A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
1526–1570 közötti iratainak feltárása, digitalizálása és feldolgozása*

Az Országos Levéltárban a magyarországi középkorkutatás elősegítésére levéltáros elődeink 1875-től kezdődően kigyűjtötték a magyar történelem viszontagságos évszázadait túlélő és sokfelé szétszóródott levéltári anyagból az 1526 előtt keletkezett iratokat. Ez a gyűjtemény a Diplomatikai Levéltár, amelyben ma már több mint 108 000 oklevél található, és amely adatbázis segítségével¹ közel 20, online pedig közel 10 éve kutatható.² A mohácsi csata nemcsak egy korszak végét, hanem egy új korszak kezdetét is jelentette. A csatát követő évtizedek forrásadottsága azonban sajnos semmi- ben nem különbözik az 1526 előttről, kutatásához azonban nem rendelkezünk egy a fent említetthez hasonló segítséggel.

A levéltár régóta dédelgetett terve volt, hogy ezt a darabszintű feltáró munkát folytassa az 1526 utáni iratokkal. Erre kaptunk lehetőséget a Reformáció Emlékbizottság támogatásával. 2016 tavaszán kezdtük el – természetesen már egy új feltételrendszerben³ – az Országos Levéltár 1526. augusztus 29. és 1570 között keletkezett iratainak feltárását. A levéltár eredeti elképzelései szerint 1550 lett volna a felső korszakhatár, amelyet a reformáció korának vizsgálata miatt terjesztettünk ki 1570-ig. 1570 után az eltervezett szisztematikus feldolgozás már nem lehetséges, ugyanis a központi kormányzervek irattermelése rendkívüli mértékben megnövekedett.

A projekt tervezési szakaszában 491 darab törzsegységet (fond/állag) találtunk, amelyekben feltételezhettük, hogy tartalmaznak a kijelölt időhatárok közötti iratokat. A tervezéskor meghatározott célkitűzésünk az volt, hogy minden 1526–1570 közötti iratot „megtaláljunk” eredetiben vagy másolatban, ami becsléseink szerint mintegy 100 000 iratot jelentett. A dokumentumok digitális képét online, egy jól kereshető adatbázison keresztül szeretnénk volna mind a professzionális mind pedig az amatőr kutatók, illetve a szélesebb nagyközönség számára elérhetővé tenni. Az adatbázis mellett az MNL névterének építését is célul tűztük ki. A projektben az iratokat őrző

¹ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. (Szerk. Ráczy György.) (ARCANUM CD-ROM) Bp., 2003.

² <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> (A letöltés ideje: 2018. február 1.)

³ Az egyik legszembetűnőbb különbség, hogy a Diplomatikai Levéltárral ellentétben a kiválasztott iratok eredeti őrzési helyükön maradnak, csak virtuálisan képeznek külön gyűjteményt.

két főosztály (1945 előtti kormányservek, Magánlevéltárak és gyűjtemények), az Állományvédelmi és reprográfiai osztály, valamint az Informatikai és e-levéltár osztály vett részt. A levéltár hatalmas vállalkozása három (illetve négy) nagyobb munkafázisra bontható: 1. az iratok feltárása és digitalizálásra történő előkészítése, 2. digitalizálás, 3. az iratok feldolgozása, 4. online közzététel. Az MNL reformációs projektbizottságának⁴ döntése alapján az előkészítést mindkét főosztály saját hatáskörben szervezte, a digitalizálásért az Állományvédelmi és reprográfiai osztály lett a felelős, a feldolgozás szakmai irányítását pedig jelen sorok írója vette a kezébe.

Feltárás és előkészítés

A feltárást a már meglévő segédleteink segítségével végeztük el, új kutatásokat nem folytattunk. A feladat azonban ennek ellenére sem volt egyszerű, hiszen sok esetben ezek a segédletek nem kellően pontosak, sokszor éppen az évkör hiányzik, vagy csak század pontossággal állapították azt meg elődeink. További nehézséget jelentett, hogy szándékunkban állt a másolatban vagy átiratban fennmaradt iratok feltárása is. A feladat nehézségére tekintettel természetesen nem törekedhettünk a teljességre ebben az esetben.

Az iratok előkészítését az Országos Levéltár szakemberei által kidolgozott elvek alapján végeztük.⁵ A korábban felhalmozódott tapasztalatok azonban nem bizonyultak mindig elegendőnek, számos új problémára kellett megoldást találni a munka során. A digitalizálásra történt előkészítés jelen esetünkben azt jelentette, hogy minden egyes iratot önálló azonosítóval, vagyis jelzettel láttunk el, majd ezen belül az egyes oldalak oldalszámot kaptak. A jelzet megállapítása azonban nagyon sok esetben nehézséget okozott, ugyanis az adott törzsszámon belül korábban nem létezett jelzetstruktúra.⁶ Erre vonatkozóan az alábbi alapelveket dolgoztuk ki:⁷ az évrendezett iratok esetében az iratok mennyiségétől függően vagy 1-től sorszámoztuk a teljes anyagot, vagy ha túl nagy mennyiségről volt szó, akkor évenként újrakezdődő sorszámozást alkalmaztunk. Tárgyrendezett anyag esetében folyamatosan numeráltuk az adott tételt. Ebben az esetben nemcsak az 1526–1570 közötti részt, hanem az egész tételt, ha nem volt beláthatatlan mennyiségű.⁸ A lajstromozott iratok esetén termé-

⁴ Kovács Eleonóra (projektvezető), Rácz György országos levéltári, Fülöp Tamás megyei főigazgatóhelyettes; Puskás-Paulik Ágnes és Tóth Judit főlevéltárosok projektbizottsági tagok.

⁵ Czikkelyné Nagy Erika: Levéltári reprográfia, módszertani kézikönyv. Bp., 2014. p. 38–74.

⁶ A jelzetstruktúrát – amennyiben nem volt – nem csak a projektben feldolgozandó iratokra kellett megállapítani, hanem a teljes törzsszámszámra. Ez jelentős többletfeladatot okozott az előkészítés során.

⁷ Az alapelvek elsősorban a Magánlevéltárak és gyűjtemények főosztályára értendők. Az 1945 előtti kormányservek főosztályának iratanyaga ettől némiképp eltérő.

⁸ Ennek elsősorban levéltár-technikai okai voltak. Ugyanazon levéltári egységen belüli eltérő előkészítés a későbbiekben problémákat okozna. Mindez azt is jelenti, hogy jóval több iratot készítettünk elő, mint amit a projektben eredetileg terveztünk.

szetesen megtartottuk az eredeti jelzetet. Amennyiben a lajstromban nem szereplő iratok kerültek elő, a már létező számtól /a, /b stb. jelzéssel különböztettük meg őket.

A munkát – mint már említettem – a két iratórző főosztály önállóan szervezte. A projekt támogatás terhére egy-egy előkészítő kollégát sikerült alkalmazni 2016–2017-ben mindkét szervezeti egységben. Az előkészítésben – változó intenzitással – saját munkaerő is részt vett, továbbá nagy segítségünkre voltak a közfoglalkoztatási programban részt vevő munkatársaink is. Fontos hangsúlyozni, hogy a lajstromozott iratok kivételével az előkészítést nem levéltárosok végezték. A közel 90 000 irat⁹ megmozgatása nem volt egyszerű feladat. Ennek koordinálására a Magánlevéltárak és gyűjtemények főosztályán külön munkatársat jelöltünk ki.¹⁰ Az előkészítés során ugyanis nyilván kellett tartani, hogy az egyes törzsegységekben éppen hol tart a munka, ki, melyik fondal dolgozik, milyen iratokat emeltünk ki előkészítésre, majd digitalizálásra. Minden egyes törzsegységről külön jegyzék is készült, amelyben a keletkezés évén kívül rögzítettük a jelzetet, a keletkezés évét, a leírási egységek mennyiségét (pagina) és a fizikai állapotát. Ezt a jegyzéket használtuk fel az iratok útjának követéséhez a kiemelésről a digitalizáláson át a reponálásig. Ezek az intézkedések garantálták, hogy a több kézen megfordult iratok végül visszakerüljenek a helyükre és egyik se vesszen el az akár több hónapot is felölelő eljárás alatt.

Digitalizálás

A digitalizálást szinte teljes egészében saját erőből oldotta meg a levéltár, a Reprográfiai és Állományvédelmi osztály keretein belül. Közfoglalkoztatott kollégák bevonására azonban ebben a szakaszban is sor került. Az emlékbizottság támogatásával két A3-as szkennert szereztünk be, amelyekkel sikerült felgyorsítani a digitalizálás folyamatát. A munka szervezése ugyancsak komoly szervezést igényelt,¹¹ ugyanis az iratokat nem méret alapján válogattuk, így szinte minden törzsegység iratai között voltak olyanok, amelyek méretük alapján nem voltak digitalizálhatók az A3-s szkennereken. Törekedtünk arra, hogy a rossz állapotú iratokról is készüljön felvétel. Néhány tucat irat esetében azonban azok fizikai állapota ezt nem engedte meg, és ezekre csak restaurálásuk után kerülhet sor. A digitalizált felvételek pontos számadatait az I. táblázat tartalmazza. A felvételek ellenőrzése még az iratok visszaadása előtt megtörtént. Természetesen ennek ellenére adódhatnak hibák, amelyek kisebb számban a digitalizálás során, nagyobb számban a néha előforduló helytelen

⁹ A pontos számokat ld. az I. táblázatban!

¹⁰ Ezúton is köszönöm Darabont Zsuzsanna munkáját.

¹¹ A digitalizálás szakmai megvalósításáról Czikkelyné Nagy Erika még 2016-ban beszámolt, amely az alábbi linken olvasható: http://reformacio.mnl.gov.hu/reformacio_kori_iratok_digitalizalasa_a_magyar_nemzeti_leveltarban

előkészítés miatt keletkeztek. A leggyakoribbak ezek közül, oldalak, vagy akár egyes iratok elmaradt digitalizálása, iratok valamelyik szélének lemaradása a felvételtől. Az előkészítés során elkövetett hibák között a leggyakoribb, ha egymáshoz tartozó töredékeket külön jelzet alatt, illetve ha össze nem tartozó iratokat egy jelzet alatt rögzítettek. Ezeknek a hibáknak a feltárására és kijavítására csak a feldolgozási szakasz során kerülhet sor.

I. Eredmények számokban

ÉV	FELTÁRT/ELŐKÉSZÍTETT IRATOK	DIGITÁLIS FELVÉTELEK SZÁMA
2016	55764	218190
2017	30849	96399
2018	2949	146663
összesen:	89562	461252

Adatbázisban történő feldolgozás

Az előkészítésbe és digitalizálásba fektetett hatalmas munka után azonban csak használhatatlan, átláthatatlan digitális állomány maradt volna, ha a támogatásként kapott összeget nem fordítottuk volna az iratok feldolgozására és online közzétételére. Erre ugyanis a levéltárnak saját erőforrása nem volt és nem is valószínű, hogy lesz. Az iratok feldolgozása az erre kifejlesztett online adatbázisban¹² és az MNL névtér-adatbázisában történt.

A feldolgozás szempontjai

A rendelkezésre álló levéltári források várható nagy mennyisége miatt a feldolgozásra egy a levéltárban eddig még nem használt módszert dolgoztunk ki: kombináltuk a leírás (lajstromkészítés) és az indexelés (hely-, név- és tárgymutató) módszerét. A feldolgozás minden részletre kiterjedő utasítás alapján történt és történik. Az egészségesség érdekében a gyakran ismétlődő elemek (például irattípus, tárgykör stb.) esetében legördülő listát (thesaurus) alkalmazunk. A feldolgozás során a nemzetközi leírási szabványoknak megfelelően minden esetben meg kell adni az irat megnevezését. Törekedni kell arra, hogy a megnevezés kifejezze az irat lényegét, de hangsúlyozottan nem regesztát készítünk, így például nem kell felsorolni minden személy- és helynevet, hiszen azok külön mezőbe kerülnek. Alapelv, hogy szisztematikusan

¹² <http://pest.natarch.hu> (A letöltés ideje: 2018. február 1.)

minden egyes iratot feldolgozunk, sőt az iratokban átírt oklevelek is külön rekordba kerülnek, természetesen a befoglaló irattal összekapcsolva. Az átírt oklevelek jelzetét – az előfordulás fizikai sorrendjében – /1., /2. stb. elemekkel különböztetjük meg az átíró oklevelek jelzetétől. Ugyanez igaz a másolati füzetekben/könyvekben fennmaradt iratokra is. Összefoglalóan a befoglalt és befoglaló iratok elnevezést használtuk ezekre. Amennyiben 1526 előtti iratokat is tartalmaznak a befoglaló iratok, oklevelek, ezeket is rögzítjük – alapadatokkal – az adatbázisban.

Nagyon fontos eredmény, hogy a személy-, testület- és helyneveket névtéradatbázis segítségével dolgozzuk fel. Az irat szövegében szereplő és azt aláíró valamennyi személy nevét rögzítjük.¹³ A testületek – technikai okokból – külön mezőt kaptak, így a konventek, a Magyar Kamara, a vármegyék stb. oda kerülnek. Azt is feltüntetjük egy bővíthető lista segítségével, hogy az adott személy milyen minőségében (szerepkörben) jelenik meg a leírt iratban.¹⁴ A nevet – amennyiben biztosan eldönthető – a névtérben rögzített normalizált alakban, azzal összekötve visszük fel az adatbázisba.¹⁵ Ha a nevet, azonosítás hiányában, nem tudjuk normalizált alakban felvenni, akkor betűhív formában vesszük fel. Fontos a kereshetőség érdekében, hogy a feltárás során talált névváltozatokat is rögzítjük a névtérben.

A személy tisztsége nem része a névnek, a tisztséget a névtérben rögzítjük. Ettől a munkától jelentős új eredményeket várunk. A vármegyei közigazgatástörténet kutatását például 312 szolgabíró és 250 alispán nevének rögzítésével, vagy hivatali idejének pontosításával segítettük már eddig is. Ugyanez igaz a nagybírák (nádor, nádori helytartó, országbíró, személynök) 44 ítélmesterére is. 192 kamarai tisztviselő (titkár, tanácsos, írnok, számvevő, számvevő segéd, futár stb.), 83 harmincados, 23 fizetőmester nevét sikerült tisztázni, amelyek közül sokakat nem ismert eddig a szakirodalom. A feltárt kapitányok, várnagyok (castellanusok) nemcsak a hadtörténeti kutatások, hanem a gazdasági offciálisok, praefectusok, provisorok stb. adataival együtt a birtok- és helytörténet számára is fontosak.

A helyek rögzítése is szerepek szerint történik.¹⁶ A „Létrehozás helye” mező mindeképpen kitöltendő akkor is, ha valamilyen okból hiányzik az iratból.¹⁷ A helyneveket a névtérből vett normalizált alakban visszük fel, az eddig még nem ismert változatokat a névtérben feltüntetjük. Betűhív formában vesszük fel azokat a helyneveket, melyeket a feldolgozás során nem sikerült azonosítani.

¹³ Nem kötelező ugyanakkor felvenni az összeírásban szereplőket, a méltóságsorban felsoroltakat, a kihirdetési záradékban említetteket. Rájuk azonban a kitöltő felület végén található „Megjegyzés” rovatban utalni kell.

¹⁴ A leggyakoribbak: „Létrehozó neve”, „Címzett”, „Kedvezményezett”, „Egyéb személy”, „Az irat kiállításában résztvevő egyéb személy”.

¹⁵ A normalizálásra vonatkozó alapelveket a már említett utasításban természetesen részleteztük.

¹⁶ Lehetséges szerepek: „Létrehozás helye”, „Másolat kiállításának helye”, „Hitelesítés helye”, „Birtok”, „Szövegben leírt egyéb hely”.

¹⁷ Ekkor „Nincs adat” kerül a mezőbe.

Az iratfajta és az irattípus esetében igyekszünk – a párhuzamosságok kiszűrése mellett – a korabeli elnevezéseket is feltüntetni. Azért érezzük ennek szükségességét, mert a hiányosan fennmaradt iratanyag miatt nagyon sokszor csak azok külső jegyeiből lehet következtetéseket levonni azok keletkezésére, így különféle igazgatástörténeti kérdésekre. A megfelelő irattípusokra rákeresve felgyorsíthatjuk ezeket a kutatásokat. A fennmaradási forma (eredeti, másolat, stb.), de leginkább a kancelláriai jegyzetek rögzítése szintén ugyanezt a célt szolgálja, azon túl, hogy utóbbiak rengeteg archontológiai adatot is tartalmaznak. A különféle iratfajták feltüntetése szintén a kereshetőséget segíti. Instrukcióból (hivatali működési utasítás) például eddig 86 darabot rögzítettünk, amelyek egyetlen lekérdezés alapján listázhatók.

Fontos megjegyezni, hogy a dátumot (az irat keletkezésének dátuma kötelező) normalizált alakban is feltüntetjük, amennyiben az iratban lévő dátumforma nem ilyen, hogy keresésénél minden adatot meg lehessen találni. A „Megpecsételt” választógomb esetében arra vagyunk kíváncsiak, hogy megpecsételték-e kiadáskor az iratot. Jelen keretek között több, a pecsétre vonatkozó információt nem tudunk megadni, mert nagyon lelassítaná a feldolgozást.

Munkaszervezés

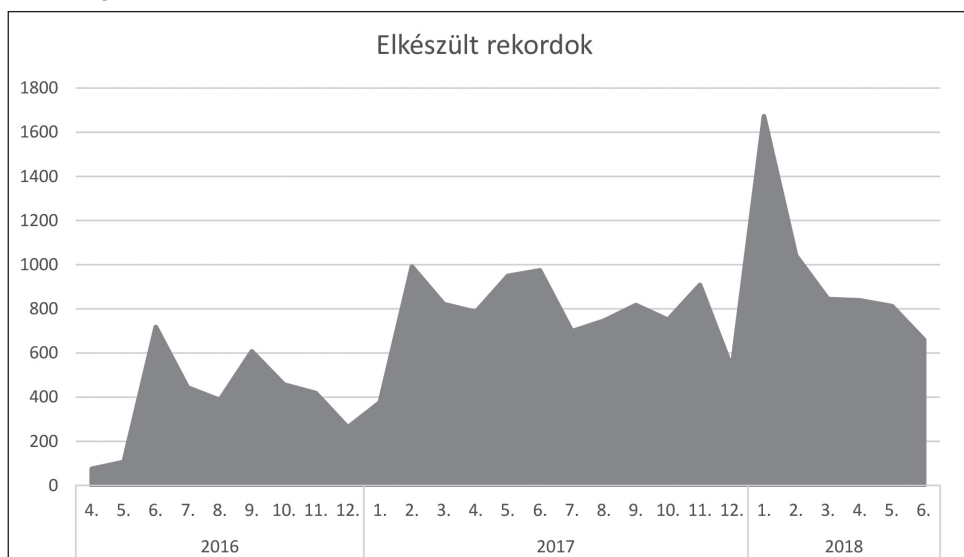
A feldolgozás során használt adatbázisról fontos tudni, hogy online adatbázis. A feldolgozás kezdetekor ugyanis arra gondoltunk, hogy a külsős projekt résztvevőknek a munka elvégzéséhez ne kelljen a levéltárba bejönnie, mivel a feladatra tervezett 15-16 fő infrastrukturális háttérét az intézményben nem tudjuk megoldani. Erről az elképzelésről azonban néhány hónap elteltével bebizonyosodott, hogy kevésbé alkalmazható. A feldolgozás ezen formája ugyanis meglehetősen nehéz feladat, kellő paleográfiai, nyelvtudásbéli tapasztalatot és ismereteket igényel. A jelentkezők közül – akik között főként végzett diplomásokat illetve doktorandusz hallgatókat találunk – az első hónapokban sokan lemorzsolódtak. Rá kellett jönnünk, hogy egy kutatócsoportot kell szerveznünk, amelynek tagjai a levéltár épületében, egymással és a vezető kutatóval szorosan együttműködve végzik a feldolgozást. A forrásfeltáró munkacsoport létrejöttét segítette az a felismerés is, hogy a munkára felvett fiatal kutatók számos olyan speciális paleográfiai, közigazgatási, kormányzattörténeti, birtokigazgatási, hely- és családtörténeti problémával szembesülnek a feldolgozás során, amelyeket egy valódi, egy helyen működő munkacsoportként könnyebben meg tudnak oldani. 2016 februárjától két, 2017 januárjától három főt alkalmaztunk teljes állásban a projekt támogatás terhére. Mellettük még további öt-hat fő vett részt állandóan a feldolgozásban teljes vagy részmunkaidőben, megbízási szerződéssel. A levéltár saját munkatársai közül is voltak, akik részt vállaltak a feldolgozásban (hét fő), de a feldolgozási munka (rekordok, névtér stb.) legnagyobb részét külső munkaerő végezte.

A munkaszervezés szempontjából fontos tény, hogy a feldolgozás törzsegységenként történt.¹⁸ Az egész munkafolyamatot – az előkészítéshez és a digitalizáláshoz hasonlóan – pontosan nyilván kellett tartani, ugyanis ennek hiánya az érintett törzsegységek nagy számai miatt komoly zűrzavart okozott volna. A feldolgozandó irategységek sorrendjét nem terveztük meg előre. Egyrészt azért, mert mindegyik feldolgozása célkitűzés, másrészt pedig alkalmazkodnunk kellett a digitalizálás sorrendjéhez, a feldolgozás ugyanis a képfájlok alapján történik. A harmadik szempont a törzsegységekben található feldolgozandó iratok mennyisége volt, hiszen a projekt kezdeti, kísérleti szakaszában a kisebb terjedelmű fondok tűntek a legcélszerűbb választásnak.

A feldolgozással párhuzamosan történt a képfájlok ellenőrzése, szükség esetén azok átnevezése (az online publikáció miatt), esetlegesen a hiányzó képek pótlása. Egy teljes törzsegység időintervallumon belüli iratainak feldolgozása után történik az adatbázis- és névtérrekordok ellenőrzése. Ez egyrészt szakmai ellenőrzést jelent, másrészt a munka teljességének ellenőrzését is. Ilyenkor még egyszer ellenőrizzük, hogy valamennyi előkészített iratot digitalizáltuk-e, illetve, hogy valamennyi digitalizált iratot feldolgoztuk-e. A pontos mennyiségi adatok is csak ezután állapíthatók meg.

A feldolgozás során eddig mintegy 20 000 rekordot rögzítettünk az adatbázisban. A pontos adatok, továbbá rekordszámok havi bontása a II. táblázatban illetve az 1. ábrán olvashatók. A névtérben emellett 31 376 darab személy- (11 315 preferált névalak, 20 061 variáns), 234 darab testületi és 64 darab földrajzi névrekordot rögzítettünk.

1. Feldolgozás rekordszámai havi bontásban

¹⁸ A feldolgozás eddig 65 törzsegységet érintett.

II. Eredmények számokban

ÉV	FELDOLGOZOTT REKORDOK	PUBLIKÁLT REKORDOK	PUBLIKÁLT FELVÉTELEK
2016	3473		
2017	9345		
2018	6231	13725	56773
összesen:	18949	13725	56773

Online közzététel

2017 első félévében az adatbázis online hozzáférésén is elkezdtek dolgozni a levéltár informatikusai¹⁹ a levéltár Adatbázisok Online szolgáltatásán keresztül. A rekordok és képfájlok összekapcsolása esetében már idejekorán kiszűrtük a hibákat. A szolgáltatás jelenlegi verziója sajnos nincs teljesen felkészülve adatbázisunk minden tartalmának közzétételére (több adatunk van, mint amennyi egyelőre megjeleníthető). Így nem lehet keresni a személyek és testületek szerepére, így a létrehozó, címzett stb. adatokra csak az egyes rekordokban találunk információt, ezekre keresni nem tudunk. További gondot okoz, hogy a névtér és az adatbázis rekordjainak összekapcsolása meglehetősen instabil, a hibák egy részének a kijavítása már csak az Adatbázisok Online következő verziójában valósul meg, amelyet a levéltár 2019-től szándékozik szolgáltatni. Ezzel van összefüggésben az is, hogy az irattípus mezőre jelen verzióban nem lehet keresni, ugyanis a feldolgozás során az e rovatnál elkészült adattartalmak ellenőrzése még zajlik, s azokat már csak végleges, javított formában az új adatbázis verzióban tesszük közzé. Az adatbázis publikus verziójának első hivatalos bemutatására 2018. október 30-án került sor az MNL reformációs projektzáró rendezvényén.²⁰ Az adatbázisrekordok és a hozzájuk kapcsolódó digitális képek az alábbi oldalon érhetők el: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/reformacio-1526-1570>.

Az iratok online közzététele csak meghatározott időközönként lehetséges, mivel nem történhet automatikusan. A levéltár informatikusai indítják el a folyamatot, mely által a feldolgozó felület adatai átkerülnek a publikus rendszerbe, és az itteni rekordokat összekapcsolják a menet közben vízjelezett képfájlokkal. A képeket a jó olvashatóság érdekében eredeti méretükben publikáljuk. Jelenleg 13 725 rekord található az adatbázisban, amelyek közül 10 762 darab önálló irat, 2963 darab pedig úgynevezett „befoglalt”. Az önálló iratok rekordjaihoz²¹ jelenleg 56 773 felvétel kapcsolódik. Technikai okokból 309 darab önálló iratnak még nem található a digitális másolata.

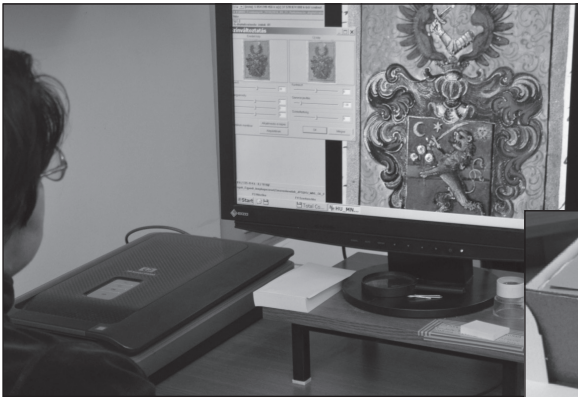
¹⁹ Záros Zsoltnak köszönöm ezúton is a munkát.

²⁰ Bővebben: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/beszamolo_a_reformacio_mnl_projekt_zarounnepsegerol

²¹ A befoglalt iratok képei a befoglaló iratnál találhatóak.

A megkezdett munka folytatása

A Reformáció Emlékbizottság által támogatott projekt 2018. június 30-án véget ért. A fent ismertetett számadatokból azonban világosan kitűnik, hogy nem értünk a megkezdett munka végére. Ez igaz részben az előkészítésre és a digitalizálásra is, de leginkább a feldolgozásra. A feldolgozás folytatását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal „Az MNL OL 1526–1570 közötti iratainak feldolgozása és online publikálása” című K 128695 azonosítószámú pályázat keretein belül 2018. szeptember 1. és 2020. augusztus 30. közötti időszakban támogatta. A munkát – korábbiakhoz képest szerényebb létszámban – szeptember 1-jén meg is kezdtük. Terveink szerint évente újabb 8–10 000 rekorddal bővítjük majd az adatbázist. Munkatervi feladatként tervezzük az előkészítés és digitalizálás teljes befejezését is. Munkánk során minden segítséget örömmel fogadunk.

A reformációs iratok digitalizálásának munkafázisai
(Fotó: Czikkelyné Nagy Erika és Lajos Ádám)

Szabó Csaba

Beszámoló az Orosz–Magyar Levéltári Vegyesbizottság munkájáról 2017–2018

*A II. világháború következtében a Szovjetunióba hurcolt magyar állampolgárok iratainak feldolgozása**

Az Orosz–Magyar Levéltári Vegyesbizottság a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Oroszországi Föderáció Levéltári Szolgálat között 2003. július 2-án kötött megállapodás alapján alakult meg. Mindkét fél által elfogadott közös célként jelölték meg a levéltárügy területén az együttműködés elősegítését. Az utolsó találkozóra 2010-ben került sor, vagyis a Vegyesbizottság működése 2010-től lényegében szünetelt. 2017 februárjában újjáalakult a testület magyar oldala a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) részvételével. Az orosz fél is nyitott volt az együttműködés folytatására, de feltételként fogalmazta meg, hogy a magyar oldal zárja le a legutolsó elfogadott munkatervet, és az orosz kiadás után¹ jelentesse meg magyarul is a szovjet és a magyar gazdasági kapcsolatok történetét bemutató forráskiadványt. 2017 nyarán intenzív szerkesztői munkával megjelent a *Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok, 1948–1973. Dokumentumok* című kötet.² Ezzel elhárult az akadály a kapcsolatok újrafelvétele elől.

2017. június 15–16-án Budapesten került sor a Vegyesbizottság hatodik ülésére,³ amelyen a testület elfogadta a 2017–2020 közötti évekre vonatkozó együttműködési

* Köszönettel tartozom Fáy Zoltánnak és Fiziker Róbertnek a cikk megírásához nyújtott segítségéért.

¹ Szovjetszko–vengerszkije ekonomicseszkije otnosenijja 1948–1973. Dokumenti. Felelős szerkesztő: A. Ny. Artyizov. Moszkva, 2012.

² Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok, 1948–1973. Dokumentumok. Szerk.: Fiziker Róbert. Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 2017.

³ Az újjáalakult Vegyesbizottság magyar tagjai: dr. habil. Szabó Csaba, főigazgató (MNL), a Bizottság társelnöke; dr. Mikó Zsuzsanna, főigazgató-helyettes (MNL); Földváryné dr. Kiss Réka, elnök (NEB); dr. Kovács Vilmos, parancsnok, főigazgató (HM HIM); Grüber Mihály tudományos munkatárs (HM HIM), a Bizottság magyar titkára (2017 végén diplomáciai szolgálatba helyezték át, ezért a titkári feladatokat dr. Fiziker Róbert, főlevéltáros (MNL) látja el). A Vegyesbizottság orosz tagjai: Juraszov Andrej Viktorovics, az Oroszországi Föderáció Levéltári Szolgálatának vezetőhelyettese, a Bizottság társelnöke; Tyurina Jelena Alekszandrovna, az Orosz Állami Gazdasági Levéltár (RGAE) igazgatója; Fetyiszov Igor Vlagyimirovics, az Orosz Külügyminisztérium Történeti-dokumentációs Osztályának igazgatóhelyettese; Oszekina Marina Igorjevna, az Oroszországi Föderáció Levéltári Szolgálatának konzultánsa, a Bizottság orosz titkára.

munkatervet. A tagok közös kiállítások rendezéséről, konferenciák szervezéséről és forráskiadványok megjelentetéséről döntöttek. A Vegyesbizottság határozottan támogatja a magyar és az orosz levéltárosok közötti tapasztalatcserét, és együttműködik az orosz és magyar kutatók levéltári iratokhoz való hozzáférésnek biztosításában, a levéltárakban található oroszok és magyarok megjelentetésében. A megbeszélés során a Gulag-adatbázis bővítésének lehetősége is felmerült. Az orosz vendégek a háromnapos szakmai program részeként megtekintették a Magyar Nemzeti Levéltárat, az MNL Fejér Megyei Levéltárát, valamint látogatást tettek a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban, a Parlamentben és a Lajta Monitor Múzeumhajón.

A 2017 nyarán elfogadott program szerint folyamatosan zajlik a közös projektek előkészítése. E munkának köszönhetően került sor az 1948-ban aláírt barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés évfordulójára, egyben a bizottság hetedik, szentpétervári ülésére időzített kiállítás megnyitására. A kiállításhoz a magyar gyűjtemények – elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) és a Hadtörténelmi Levéltár (HM HL) – közel 300 dokumentumot küldtek ki Oroszországba, amelynek harmadát az orosz kollégák fel is használták a kiállításhoz és a kétnyelvű katalógushoz. A kiállítás magyar változata előreláthatóan 2019 őszén nyílik majd meg Magyarországon a HM HIM rendezésében.

Az Orosz–Magyar Levéltári Vegyesbizottság VII. ülésére Szentpéterváron került sor 2018. szeptember 12. és 14. között. A magyar delegációt elkísérte dr. Latorcai Csaba, az EMMI közigazgatási államtitkára is,⁴ mivel magyar részről ő nyitotta meg a két ország 1948 és 1989 közötti gazdasági kapcsolatait bemutató kiállítást. Az államtitkár – aki levéltár szakos végzettséggel is rendelkezik – végig jelen volt a tárgyalásokon.

Megállapodás született a két ország történelmét érintő közös kutatási programokról. Például a két főváros metróját bemutató fotóalbumról, a magyarokat a Komintern résztvevői között bemutató forráskiadvásról, vagy az I. világháborús hadászati témájú forrásgyűjtemény összeállításáról stb. A felek az eredményeknek konferenciákon, kiállításokon, valamint közös magyar, illetve orosz nyelvű publikációkban való bemutatását is tervezik. A delegációk megegyeztek a II. világháború idején fogságba esett és elhurcolt, közel hatszázezer magyar állampolgárra vonatkozó, Oroszországban őrzött levéltári adat feltárásáról, a 20. századi magyar történelemre vonatkozó alapkutatások elindításáról, továbbá a magyar és a rokon népekre vonatkozó középkori kutatások elősegítéséről is.

⁴ A megbeszéléseken szavazati jog nélkül részt vettek még: Siklósné dr. Kosztricz Anna, levéltári delegátus, kulturális attasé Moszkva; dr. Számvéber Norbert, főigazgató (HM HL); Müller Gabriella, tudományos munkatárs (NEB); Asztahova Marina Szergejevna, az Orosz Állami Társadalompolitika-történeti levéltár (RGASPI) igazgatóhelyettese; Garkusa Irina Olegovna, az Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár (RGVIA) igazgatója.

Magyar foglyok a Szovjetunióban 1948–1956

A II. világháború végén azonnal jelentkezett az igény az eltűntek, a hadifogságba esett személyek felkutatására. Ennek a feladatnak a megoldására jött létre a Hadi-foglyok és Hozzátartozók Országos Szövetsége,⁵ amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1946-ban feloszlattott. Megalakult viszont a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége,⁶ hogy baráti kapcsolatokat építsen a Szovjetunióval.

A Magyar Dolgozók Pártja vezetősége politikai haszonszerzésre igyekezett felhasználni a hadifoglyok ügyét. 1947-ben valóban hazaszállítottak mintegy százezer foglyot a békekonferencia következtében, ahol megállapodás született, hogy a foglyok, amint lehetséges, hazaszállítandók, méghozzá a magyar kormány költségén.⁷ Az ország szovjet megszállása következtében már nemcsak a korábbi hadi események során fogságba esett katonák, de egyre inkább a civil lakosság köréből „kis munkára/málenkij robotra” elhurcoltak is növelték a szovjet táborok magyarjainak létszámát. Átfogó magyar–szovjet hadifogoly-egyezmény nem született, mert a közel 600 000 elhurcolt, fogságba vetett és kényszermunkára kötelezett emberrel nem tudott elszámolni a Szovjetunió. Sokéves rabszolgamunka után több ütemben vagoníroztak be foglyokat és irányítottak vissza Magyarországra, de nem mindenkit. Rákosi Mátvásés vezetőtársai az ötvenes években már nem akartak tovább foglalkozni a néhány száz-ezer magyar helyzetével, ezért megoldottnak nyilvánították a „hadifogolykérdést”, a civilek kényszermunkára hurcolásáról pedig mintha tudomást sem vettek volna. Ez a helyzet nem változott a továbbiakban sem, a Kádár-rezsim is tabuként kezelte a Szovjetunió által elhurcoltak sorsát.

A rendszerváltásig Magyarországon ebben az ügyben nem is történt semmi. A Fónay Jenő vezetésével 1989-ben megalakult Magyar Politikai Foglyok Szövetsége (Pofosz) a Szovjetunióba hurcoltak érdekképviseletének feladatát is vállalta, de a volt rabok adatainak megszerzése nehezebb feladat volt, mint amit egy civil szerveződés eredményesen megoldhatott volna. Hasonlóképpen a kilenc év rabságot szenvedett Menczer Gusztáv vezetésével 1990-ben megalakult Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Foglyok és Kényszermunkások Szervezete (Szorakész) sem érhetett el sikert, bár e szervezetek létrejötte sokak figyelmét irányította az elhurcoltak ügyére. Stark Tamás történeti kutatásai hozták az első szakmai eredményt; 1989-ben elké-

⁵ Vö. BFL IV. 1409. k. Egyesületi nyilvántartások és iratok. Hadifoglyok és Hozzátartozók Országos Szövetsége.

⁶ Vö. BFL IV. 1409. k. Egyesületi nyilvántartások és iratok. Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége XI. ker. helyi csoportja.

⁷ Vö. MNL HMBL VIII.810. Debreceni Fertőtlenítő Intézet jegyzőkönyvei; MNL OL XIX-C-11. Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság; MNL OL XIX-J-1-q. KÜM Külügyminisztérium Hadifogoly osztálya.

szült egy számvetés *Magyarország második világháborús embervesztesége* címmel, az MTA Történettudományi Intézet kiadásában, mindössze 89 oldalon.

Borisz Jelcin a kilencvenes években ígéretet tett az áldozatok nyilvántartási kartonjainak megismerhetővé tételére. Az oroszok először 1992-ben adták át Magyarországnak a mintegy 50 ezer elhunyt magyar hadifogoly adatait tartalmazó adatbázist. Az 1998-ban átadott második, pontosított nyilvántartás már 58 749 személyről tartalmazott információkat. A levéltárosok folyamatosan gondozták az adatállományt, és jelenleg 64 957 elhunyt magyar személyt tartanak nyilván az adatbázisukban a Hadtörténelmi Levéltárban.

Időközben az el- és meghurcolt magyar állampolgárok, az elhunytak, és a hazájukba évek múltán visszatért volt foglyok emléke csöndben „elveszett”. Éppen ezért keltett nagy feltűnést 2000-ben a kotyelnycsi elmeógyógyintézetben megtalált Toma András esete, aki a II. világháború lezárása után ötvenöt évvel térhetett vissza hazájába. A foglytáborból elmeógyógyintézetbe került ember históriája ismét az érdeklődés középpontjába állította a Magyarországról Szovjetunióba hurcoltak sorsát.

A 2003 nyarán megalakított Magyar–Orosz Levéltári Vegyesbizottság és a Moszkvába kiküldött levéltári delegátus számos eredményt ért az évek során. A levéltári kiküldött elsősorban a kinti munkákat, például az állami Klebelsberg-ösztöndíjjal végzett kutatásokat segítette elő, valamint olyan oroszországi iratanyagokat tárt fel, amelyeknek jelentős magyar vonatkozása volt. Ezek a másolatban hazaküldött orosz anyagok az MNL Országos Levéltárába kerültek (az X. szekcióba), ahol szabadon kutathatók, de az iratokról készült jegyzékek hozzáférhetőek a levéltár nyilvános felületein is.⁸ A levéltári delegátus a magyar hadifogoly-kérdésben kifejtett tevékenységének egyik kézzelfogható eredménye a Varga Éva Mária szerkesztésében 2006-ban megjelent dokumentumkötet, amely a *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban* címet viseli. A könyv a szakmai bevezető tanulmány mellett iratválogatást tartalmazott, de ismét felhívta a figyelmet a kérdés megoldatlanságára.

Újabban a két évvel ezelőtt elindított Gulag Emlékév hívta fel a magyar társadalom figyelmét az áldozatokra. A 2016–2017-es megemlékezésorozat folyamán számtalan esemény, emléktábla, kiállítás, konferencia emlékeztetett a tragédiára. Családok ezreinek juthatott ismét eszébe a történelem elhallgatott része, a nagyszülők, dédszülők sorsa.

Az elhurcoltak adatainak nyilvánosságra hozásáról szóló mostani, 2018 nyarán aláírt megállapodáshoz először is a módszertani kérdések tisztázására volt szükség. Ehhez fel kellett venni a kapcsolatot olyan kutatókkal és intézményekkel, amelyek komoly tapasztalattal rendelkeztek az orosz levéltári rendszerről – és már fel is dolgozták a számukra fontos dokumentumokat.

⁸ MNL OL X. Másolatok gyűjteménye. Külföldön őrzött magyar vonatkozású levéltári anyagok nyilvántartása. Oroszország. <https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/archivplansuche.aspx> (A lekérdezés ideje: 2018. november 16.)

A kérdés egyik legnagyobb szakértője Stefan Karner professzor, a grazi Ludwig Boltzmann-Institut für Kriegsfolgen-Forschung nyugalmazott vezetője. A Boltzmann Intézet már évekkel ezelőtt feldolgozta valamennyi osztrák hadifogoly, mintegy 130 000 ember kartonját, és nagy tapasztalatra tettek szert mind az orosz levéltári szervezet megértése, mind a tárgyalások terén.

Az osztrák eredmények lehetővé teszik, hogy georeferált térképek segítségével még a keresett személy oroszországi sírhelye is megtalálható legyen. Amikor egy fogoly elhunyt a Szovjetunióban, a betegséggel és a temetéssel kapcsolatos adatokat dokumentálták. Az azonosítószám alapján a sírhelyet is meg lehet találni. A diktatúrák általában nagy bürokráciát működtettek és jelentős mennyiségű dokumentumot termeltek. Ezért nagyon pontosan lehet követni, hogy az emberek hogyan kerültek át az egyik táborból a másikba, vagy akár azt, hogy a betegek hogyan jutottak a kórház-táborba, mivel fellelhetők a kartonjaik, amelyeken feltüntették a kapcsolódó ügyiratok számait is. Az adatgyűjtés folyamata megközelítőleg öt évig tartott. Az osztrák kutatóknak is nehéz dolguk volt a német nevek miatt, mivel a kétmillió német fogoly mellett ki kellett szűrni az ugyancsak német hangzású, de osztrák állampolgárokra vonatkozó neveket.

Az osztrák tapasztalatok hasznosítása érdekében 2017 júliusában Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója és a Boltzmann Intézet vezetője, Stefan Karner megállapodást kötött Bécsben, a Magyar Nagykövetségen. Ennek értelmében a magyar fél kérésére az osztrák szakemberek állandó tanácsadói feladatot látnak el. Ezen túl az együttműködés közös konferenciák szervezésére, tanácskozások lebonyolítására és kiadványok szerkesztésére is vonatkozott.

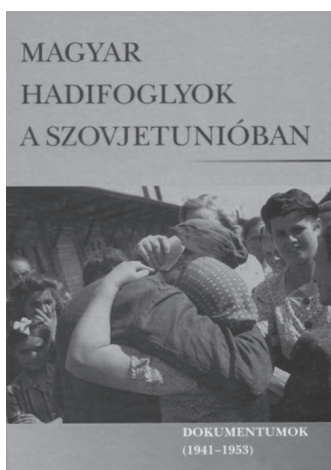
Karner professzor valóban hatalmas segítséget nyújtott, és már 2017 októberében sikerült a közbenjárásával megállapodni Moszkvában a közel 530 ezer magyar vonatkozású kartoték adatainak feldolgozásáról. Az oroszokkal kötött, de még a végső aláírásra váró megállapodások arra vonatkoznak, hogy az orosz fél adatbázisban adja át a kartonok tartalmát.

Sikerült elérni, hogy digitális másolatok is készüljenek a kartonokról. Ez nagyon lényeges, hiszen a magyar foglyok adatait oroszul rögzítették, és a korabeli adatrögzítők, orosz katonai írnokok felkészültsége vagy képessége szerint már eleve törtenhetett torzulás az adatfelvételnél. Az adatbázisba rendezés során előfordulhat tévesztés, ezért alkalmasint egy-egy vitatott adat tisztázásánál szükség lehet az eredeti kartonok digitalizált állományára is. Helyzetünket részben megkönnyíti, hogy a magyar nevek egyediek. Évente megközelítőleg százezer név feldolgozása várható, tehát öt év alatt kigyűjthető a mintegy 530 000 magyarra vonatkozó adat. A munka talán legnagyobb része – és egyben első lépés – a magyarokra vonatkozó kartonok kiválogatása a teljes hatmillió főt tartalmazó nyilvántartásból. A kiválasztott anyagot szeretnénk digitalizálást követően elektronikusan is megkapni egy, az orosz levéltárosok által készített adatbázissal együtt. Az egyes kartonok optimális esetben

huszonhét adatot tartalmaznak az egyénről, többek között a kapcsolódó ügyiratok számát is. Természetesen nem minden esetben teljesen kitöltött az űrlap, de fontos, hogy az orosz szakemberek beírják a rendelkezésre álló adatokat egy nyilvántartásba. A digitalizált kartonokat össze kell vetni az orosz adatbázissal, amelynek magyar nyelvű verzióját is el kell készíteni. Ezt követi majd a tévedések, hibák kijavítása. (Azonosítani és javítani kell a neveket, helységneveket, katonai alakulatokat.)

E többévesnek ígérkező feladatnak – kutatás, feltárás és nyilvánosságra hozatal – természetesen komoly munkaerő-feltételei és költségei vannak. Míg a németek feltáró projektje – a kétmillió német hadifogoly adataira vonatkozóan – kartononként közel négy euró költséggel dolgozott, teljesen világos volt, hogy Magyarország nem tud erre a célra 2 millió 400 ezer eurót, vagyis mintegy 777 600 ezer forintot áldozni. Az orosz féllel kötött megállapodás értelmében azért, hogy a II. világháború következtében Szovjetunióba került foglyokról vezetett hatmillió kartonból a magyarok személyekre vonatkozó körülbelül 530 ezer cédulát feltárják, tartalmukat adatbázisban rögzítsék, és a kartonok mindkét oldalát digitalizálják, személyenként kevesebb mint egy euró költséget kell tervezni. Az orosz fél teljes költségei így is megközelítik a 150 millió forintot, amihez kormányzati támogatásra van szükség. A magyarországi feldolgozás és az adatbázis elérhetővé tétele is további kiadásokat jelent majd a jövőben.

Nehéz megjósolni, milyen társadalmi hatása lesz a hatalmas adattömeg nyilvánosságra hozatalának. Már az első sajtóközlemények után számos felajánlást kapott a Vegyesbizottság: sokan, például orosz nyelven tudó nyugdíjasok, akár társadalmi munkában is segítenék a közel hatszázezer karton magyar nyelvre fordítását, az adatok azonosítását. Mindenképpen szükség lesz segítségre a jövőben, ezért a feldolgozásnak társadalmi szolidaritásra is támaszkodó munkának kell lennie.

A témában 2006-ban keletkezett kiadvány

Czetz Balázs
Szűts István Gergely

Hungarika kutatás és a portugál levéltárak

Beszámoló a 2018. június 1–17. között végzett portugáliai kutatóútról

Az e beszámoló szerzőinek részvételével, a Magyar Nemzeti Levéltár képviseletében megvalósult tanulmányutat az anyaintézményen túl Magyarország Lisszaboni Nagykövetsége és személyesen a nagykövet, Breuer Klára támogatta, ezen túlmenően felbecsülhetetlen támogatást nyújtott a Portugál–Magyar Kulturális Egyesület tagja, Marthino Villani ügyvéd, aki magyar felmenőkkel bír, s rendkívül erős a kötődése a magyarsághoz. Külön köszönettel tartozunk Rasztoovich Emesének a szervezésért és a portugál tolmácsolásért.

Utunk során öt levéltárat kerestünk fel. Célunk a kapcsolatépítésen túl a magyar vonatkozású iratanyagok feltérképezése volt, bár tisztában voltunk azzal, hogy ennyi idő alatt részletes, elmélyült kutatásra nem lesz lehetőségünk. Elsőként a *Portugál Nemzeti Levéltár*at kerestük fel. Az *Arquivo Nacional Torre do Tombo* nevű intézmény Lisszabon egyetemi negyedében található, egy 1990-ben átadott, a korszak jellegzetes építészeti megoldásait magán hordozó betonépületben. Első benyomásunkat az ott dolgozó levéltári munkatársak is megerősítették, az épület sötét, télen kifejezetten hideg, emellett rideg, komor hangulatú, bár kutatóterme világos. Pozitívum az is, hogy a kollégák, kutatók részére egy szolid árákkal működő, kulturált étterem áll rendelkezésre az épületben. A levéltár az 1755-ös földrengésig a lisszaboni vár egyik tornyában működött, amely a földrengés következtében összeomlott. Ekkor az anyag egy része megsemmisült, csak hosszas, évszázados kálvária után sikerült új levéltárat építeni.

A portugál levéltári rendszer 2012-től mutat némi hasonlóságot a Magyar Nemzeti Levéltár felépítésével. Ekkortól a 103/2012. törvény alapján, amelynek deklarált célja volt a költségcsökkentés és a hatékonyságnövelés, megalakították a levéltárak és könyvtárak főigazgatóságát (Direção-Geral do Livro, dos Arquivos e das Bibliotecas, DGLAB), integráltak számos területi intézményt (17-et nevesít a törvény). E hatalmas intézményen – a Nemzeti Levéltáron és a területi levéltárakon – kívül léteznek városi (önkormányzati), egyetemi, főiskolai, alapítványi levéltárak és különböző szaklevéltárak is.

A Nemzeti Levéltárban az alapos előkészítés ellenére is okozott némi meglepetést érkezésünk. Végül a kommunikációs részleg vezetője, Paulo Tremoceiro vállalta, hogy megismertet minket az intézménnyel. A több mint 20 év tapasztalattal bíró,

felkészült kollégát csak a nyelvi korlátok tartották vissza attól, hogy minden ismertetet átadjon részünkre. Első nap bemutatta az épületet és a raktárakat, illetve ígéretet tett arra, hogy a következő látogatásunkra magyar vonatkozású dokumentumokat is előkészítenek. Megismertük a Salazar-rendszer titkosszolgálatának, belügyi elhárításának kartotékait, nyilvántartó rendszerét, bár ezekhez túlnyomórészt sajnos már nem tartoznak iratok. E kartotékok között számtalan magyar vonatkozású név szerepel. Bemutatta a kutatószolgálat és a nyilvántartó rendszer működését (ez utóbbi részben elektronikus, részben hagyományos iktatókönyveken alapuló).

A következő alkalommal visszatérve a restaurátor- és digitalizálóműhely vezetőjével, Rosa Bela Azevedo asszonnyal töltöttük a délelőttöt, aki bemutatta a restaurálási folyamatokat, s azt az értékelési rendszert, amely alapján besorolják az iratokat és döntenek a restaurálás szükségességéről. Beszélt a digitalizálási munkamódszerekről és a kutatók kiszolgálásának menetéről. Figyelemre méltó, hogy a fényképezés a levéltárban sokáig nem volt engedélyezett, 2018 júliusától azonban már van lehetőség erre is. A reprográfiai lehetőségek, szolgáltatások magyarországi tapasztalatait megosztottuk az osztályvezető asszonnyal, amelyet örömmel fogadott. Erőtéljes a törekvés a digitális másolatok kiadásának irányába, amelynek szemléletes példája, hogy a fénymásolatok ára négyszerese a digitális másolatokénak. A reprodukciós eljárásokról – az árakat is meghatározva – rendeleti szinten intézkedtek 2015-ben (Presidência do Conselho de Ministros E Ministério das Finanças Gabinetes da Ministra de Estado e das Finanças e do Secretário de Estado da Cultura Despacho n. 6852/2015).

Találkoztunk az intézmény informatikusával is, aki ismertette a Nemzeti Levéltár informatikai ellátottságát és a fejlesztési irányokat. Igen sokatmondó, hogy a tagintézményekben nem foglalkoztatnak külön informatikus kollégákat, mindent a központ munkatársai intéznek (mintegy 5–6 fő) a gépek installálásától kezdve a komolyabb informatikai feladatokig. Mint kiderült e rendszer már közel sem felel meg a kor kihívásainak, sürgős személyi fejlesztésekre lenne szükség. A levéltár honlapja¹ csak portugál nyelven érhető el, így a nyelvet nem beszélők számára nehézkes a tájékozódás, ugyanakkor a keresőoldal² angol nyelven is működik, igaz a keresési kifejezéseket portugálul kell megadni (pl.: Magyarország = Hungria), és természetesen az eredmények is portugálul jelennek meg. Az oldalon a Hungria kifejezésre 218 találatot láthattunk 2018 júniusában. Korlátozottan a nem regisztrált felhasználók számára is lehetséges a keresés, de regisztrációt követően természetesen szélesebb hozzáférést kap az érdeklődő. A kiválasztott, de nem digitalizált állományról költségtérítés ellenében digitális másolatot rendelhető, illetve az anyag kutatásra kikérhető. A felület könnyen áttekinthető, logikus, a laikusok számára is könnyedén használható.

¹ <http://antt.dglab.gov.pt/>

² <https://digitarq.arquivos.pt/>

A levéltár-pedagógiai területen is hasonló volt a tapasztalatunk, mint az informatikain, azaz komoly munkaerőhiánnyal küzdenek. E tevékenységet a Nemzeti Levéltár szintjén egy fő látja el. Feladata kimerül a csoportok fogadásában, az épület, és a levéltár bemutatásában. Sem külön helyiség, sem felkészült pedagógusok, sem kidolgozott tematika nem áll rendelkezésre a levéltár-pedagógiai foglalkozások megtartására. Az intézmény elhelyezkedése (egyetemi negyed, messze az iskoláktól) szintén nem kedvez e szakterület művelésének. A tagintézmények némelyikében, például Portóban folytatnak levéltár-pedagógiai munkát, de inkább saját, belső képzést, egyéni ambíció hatására, mintsem egy jól koordinált központi elvárásra.

Összességében megállapítható, hogy a portugál levéltári rendszer sem tartozik a kiemelten támogatott kulturális ágazatok közé. Különösen súlyosan érintette a 2009-től fellépő pénzügyi válság, ekkor komoly kiadáscsökkentéseket fogantatosítottak, amelynek következtében volt olyan főosztály, amely 60 százalékos létszámleépítést szenvedett el. A takarékoság, költséghatékonyság a mai napig érezhető a rendszer működésén, sajnos a személyi állomány összetételén is. A portugál társadalmi berendezkedésből adódóan nehéz a nyitott és szolgáltatóbarát koncepciót átültetni a gyakorlatba; vannak olyan idősebb egyetemi oktatók, akik a mai napig nem rendelkeznek e-mail címmel, a digitális másolatot nem hajlandóak használni, ragaszkodnak az eredeti dokumentumokhoz. Ettől függetlenül középvezetői szinten nyitott, érdeklődő, tanulni vágyó kollégákkal találkoztunk, tartalmas tapasztalatcserére került sor. Sajnálatos módon az intézmény felső vezetésével egyéb elfoglaltságuk miatt nem tudunk találkozni. Nemzetközi kapcsolatai az intézménynek a brazil, a francia, illetve spanyol levéltárakkal alakultak ki, tapasztalatszerzésre, tanulmányutakra, talán a szűkös keretek miatt, eddig ritkán került sor, de szívesen vesznek minden erre irányuló felvetést.

Felkerestük a *Lisszaboni Városi (Önkormányzati) Levéltár*³ is. Az *Arquivo Municipal De Lisboa* jelenleg a városban négy különböző helyen működik. A videó- és fényképgyűjtemény egy-egy külön épületben található csakúgy, mint a történeti iratok (13–17. század) és a tervtár. A negyedik épületben – a levéltár központjában – őrzik a 17. századtól keletkezett iratokat és itt található a restaurátor- és digitalizálóműhely is. Az intézmény ezen részlegének elhelyezése több mint szokatlan, egy szociális bérháztömb aljában és pincéjében működnek ideiglenesen. A környék kevésbé bizalomgerjesztő és biztonságos, de erről nem a levéltárosok tehetnek.

Ebben az intézményben fogadtak minket a legnagyobb szeretettel és felkészültséggel a portugál utunk során. Külön angol nyelvű prezentációval készültek, amelyet Rui Paixão osztályvezető mutatott be, majd kísért minket végig az intézményben. Nagyon előzékenyen magyar vonatkozású dokumentumokat is előkerestek számunkra (pl. Budapest és Lisszabon testvérvárosi megállapodását). A Lisszaboni Városi Tanács mintegy 8000 főt foglalkoztat és szervezete 150 nagyobb egységre

³ Az intézmény honlapja: <http://arquivomunicipal.cm-lisboa.pt/pt/>

tagolódik, ebből a levéltár 150 munkatárssal, 37,5 km iratanyaggal rendelkezik és a város kulturális tanácsának felügyelete alatt működik.

A levéltár fotógyűjteménye (rua de Palma) az 1850-es évektől napjainkig mintegy 600 ezer darabos gyűjteménnyel rendelkezik, amely a városi tanács által birtokolt, vagy magángyűjtők által felajánlott képekből áll. Céljuk fotókon keresztül dokumentálni Lisszabon történetét. A videógyűjtemény (largo do Calvário) szintén egyedülálló a város történetének szempontjából. Itt olyan filmeket, magán- és fesztiválfilmeket őriznek, amelyek a városhoz, vagy az ott élő emberekhez kapcsolódnak.

A történeti levéltár és tervtár (bairro da Liberdade) őrzi a város történetéhez köthető iratokat, a legkorábbi dokumentumtól (I. Alfonz szabad királyi városi cím adományozása) egészen a 17. századig. Itt helyezték el az a 4000 ifm terjedelmű tervtárat is, amely a magánéros építési beruházások dokumentumait tartalmazza.

A levéltár egy „X-arq” nevű saját fejlesztésű informatikai rendszert használ, amely több modulból áll. A menedzsment modul a regisztrációs és leíró funkciókat tartalmazza, és nyilvántartásra szolgál. A leírási modul a dokumentumok adatainak rögzítésére használatos, s ez képezi később a keresés alapját. A digitalizációs modulon keresztül végzik az iratok szkennelését. Az online keresési és kiszolgáló modul regisztráció után kiterjedt szolgáltatásokat tesz lehetővé (keresés, iratkikérés, digitalizáció megrendelése), regisztráció nélkül pedig keresési funkciót lát el. Magánszemélyként és intézményként is történhet a regisztráció,⁴ ám itt nincs lehetőség angol nyelvű kitöltő felületet használni.

A levéltárnak meglepően kreatív levéltár-pedagógiai felülete van. 2003 óta különböző szakemberek bevonásával tudatosan dolgoznak levéltár-pedagógiai programjukon, a fiatalok mellett a nyugdíjasokat, a családokat és a megváltozott munkaképességű embereket is célcsoportjuknak tekintik. Teszteket töltenek fel a honlapra különböző témakörökben, amelyeket a történelemtanárok szabadon felhasználhatnak, és egy speciális, gyerekeknek kiadott újságban különböző rajzolt karakterek segítségével mutatják be a levéltári tevékenységet, a főbb iratfajtákat stb. Az újság rejtvényeket, képregényeket, fotókat, feladatokat is tartalmaz. Láthatóan az intézmény számára fontos ez a szakterület és áldozni is hajlandóak rá.

A restaurátor és digitalizáló műhely jól felszerelt, bár az elhelyezésből adódóan nem túl ideális körülmények között működő szervezeti egység. Feladataik nagy részét elsősorban a kutatói kérések kiszolgálása adja, tömeges digitalizálásra nincsenek be rendezkedve. Az adatbázis-építési részlegen tucatnyi kolléga végzi az iratok adatainak felvitelét egy szűk irodában, amely tevékenység kellően monoton és ilyen körülmények között nyilván nem is túl kellemes munka. Nagyon jelentős az ügyfélforgalmuk a városi tanácstól átvett iratokból, a kérések többsége magánszemélyektől és természetesen magától az átadótól érkezik. A levéltár tulajdonképpen irattárként is funkcionál,

⁴ <http://arquivomunicipal2.cm-lisboa.pt/Sala/online/ui/ReaderAccountInst.aspx?New=true>

mivel – például helyhiányra hivatkozva – a város már 2015-ös iratokat is elhelyezett itt, s ezek kezelése szintén a levéltárosok feladata lett. Érdekes módon nem válik egyértelműen szét a levéltári és irattári funkció, de hogy ez mennyiben a fenntartó egyedi döntése, az nem derült ki. Az iratátadásokra nem levéltári dobozban kerül sor. Amikor jeleztük, hogy nálunk mik az elvárások e téren, nagyon csodálkoztak és rögtön követendő példaként kezdték emlegetni. A történeti értékű iratokat savmentes dobozban tárolják. Az úgynevezett irattári átvételek során a dokumentumokat csak eredeti formájukban, leginkább dossziékban veszik át, s később sem mindig dobozolják.

Az intézmény két periodikát is megjelentet, közülük a *Cadernos do Arquivo Municipal*⁵ anonimizált lektorálást követően – hogy az esetleges részrehajlást kiküszöböljék –, szakmailag gondosan ellenőrzött cikkeket publikál. A periodikák on-line is elérhetőek, de csak portugál nyelven. Komoly törekvésük, hogy kiadványaik segítségével is jelen legyenek a portugál tudományos közéletben.

A levéltár honlapja szintén csak portugál nyelvű, azonban rendkívül adatgazdag, bár nem túl esztétikus felület. Az intézményen érezhető a lendület és a tenni akarás, nyitott, befogadó a viszonyulásuk, a kapcsolatfelvételi szándékot örömmel fogadták, érdemes velük a továbbiakban együttműködni.

A tengerentúli (kevésbé szép kifejezéssel: gyarmati) levéltár, *Arquivo Histórico Ultramarino* véletlenül került a meglátogatandó levéltárak listájára. Az intézmény közel található a magyar követséghez, így egyik délután előzetes bejelentkezés nélkül váratlanul kopogtattunk be. Elismerendő, hogy miután „áttörtük” a kutatószolgálatos kollégák kezdeti ellenállását, az intézmény igazgató asszonya nagyon kedvesen fogadott minket. Feladatuk a tengerentúli, volt portugál érdekeltségbe tartozó országok, területek iratainak gyűjtése, azaz a korábbi gyarmatbirodalomra vonatkozó dokumentációk (iratok, képek, egyéb adathordozók) őrzése. Az intézmény 1931 óta működik és mintegy 16 km iratanyagot kezel. Jelenleg 15 kolléga dolgozik itt. Érthető okokból jelentős külföldi kutatói bázisa van, hiszen az „újonnan” alakult országok kutatói rendszeresen felkeresik az intézményt. Talán ennek is köszönhető, hogy a levéltár egy 16. századi, igen impozáns palotában kapott helyet, amely kialakításával, belső freskóival, csempéivel rendkívül szép látványt nyújt, rendelkezik egy hatalmas terasszal, amelyről gyönyörű kilátás nyílik az Április 25-e hídra és a Tejo-öbölre. Restaurátor és digitalizációs műhelye nincsen.

Az intézmény adatbázisa, tekintve, hogy maga is a levéltárak és könyvtárak főigazgatósága alá tartozik, a Nemzeti Levéltáréval megegyezik.⁶ A honlapon hagyományos, jellemzően PDF formátumú segédletek is találhatóak, azonban kizárólag portugál nyelven. Reprográfiai díjait szintén a Nemzeti Levéltárra vonatkozó rendelet alapján állapították meg.

⁵ A folyóirat elérhető itt: <http://arquivomunicipal.cm-lisboa.pt/pt/investigacao/cadernos-do-arquivo-municipal/2-serie/>

⁶ <https://digitarq.ahu.arquivos.pt/>

Látogatást tettünk a *Hadtörténeti Levéltárban* (*Arquivo Histórico Militar*) is, ahol Joaquim José da Cunha Roberto őrnagy, az intézmény parancsnokhelyettese fogadott minket. Rövid bemutatkozásra jutott idő az intézmény parancsnokánál is, Carreira Martins ezredesnél, majd helyettese ismertetett meg minket részletesen a levéltár működésével. Az intézményt 1911-ben hozták létre, feladata a hadsereggel kapcsolatos történeti dokumentumok őrzése, feldolgozása. Az archívum történeti gyökerei azonban 1640-ig nyúlnak vissza. Jelenleg a hadsereg főhadiszállásának helyet adó palota keleti szárnyán, a Santa Apolónia pályaudvar mellett működik a levéltár. Az épület, de különösen a levéltári rész eléggé leromlott állapotban van. Ennek oka, hogy a levéltár éppen költözés előtt áll, így az ingatlanra már régóta nem költöztek, hamarosan azonban új, méltó épületbe költöztetik mind az iratanyagot, mind kiszolgáló részeket.

Az intézmény a többi levéltárhoz hasonlóan egy jól használható kereső és nyilvántartó rendszert működtet, amely bizonyos részeit tekintve bármely külső felhasználó részére regisztráció nélkül elérhető. A honlapon⁷ keresztül elsősorban portugál nyelven kaphatunk információkat, de a keresőfelület itt is angol nyelvű, bár portugálul kell megadni a keresőkifejezéseket. Két jelentős adatbázissal rendelkeznek, az egyik a portugál katonatisztek genealógiája, amely a portugál hadseregben szolgált személyek nyilvántartó kartonjainak feldolgozásából született. Bizonyos esetekben az eredeti iratot is láthatjuk, de jellemzőbb, hogy egy leírási egység jelenik meg a keresés után. A keresőben szabad szöveges keresés formájában bármire rá lehet keresni (név, alakulat, rendfokozat stb.) és természetesen a részletes kereséssel ezeket a találatokat tovább lehet szűkíteni.

Másik meghatározó fejlesztésük az I. világháborúhoz kapcsolódó honlap,⁸ itt portugál és angol nyelvet lehet választani, és a felület valóban kétnyelvű is. Figyelemre méltó, hogy az elesettek adatbázisában az eredeti dokumentum képét és – amennyiben ismert – a katona sírjáról készült fényképet is megtekinthetjük. Az elesettekről minden információ elérhető. Az adatbázis értékéből nem von le, csak a nagyságrendek érzékeltetése miatt érdemes megjegyezni, hogy a portugálok I világháborús katonai áldozatainak száma alig haladta meg a 7700 főt, akiknek többsége Afrikában (Angola, Mozambik) esett el. A honlapon korabeli fényképeket és statisztikákat is tanulmányozhatunk, amelyekből kiderül, hogy összesen 105 ezer főt mozgósítottak a háborúban.

Két adatbázisuk ellenére összességében a honlap kevés információt közöl, a keresőn és a reprográfiai díjakon kívül tulajdonképpen semmit nem lehet megtudni. Ez a zártság, mérsékelt felhasználóbarátság, első benyomásra az egész levéltárat jellemzi, bár minket kedvesen fogadtak.

⁷ <https://www.exercito.pt/pt/quem-somos/organizacao/ceme/vceme/dhcm/ahm>

⁸ <http://www.memorialvirtual.defesa.pt/EN/Paginas/Homepage.aspx>

Az intézményben jelenleg is folyik a feldolgozó, digitalizáló munka, amelyet a hadsereg tagjai végeznek. A kutatóterem jelenleg mintegy 15 fő befogadására alkalmas. A fényképezés tilos, csak másolatkészítés és digitalizálás lehetséges, s az árszabás megegyezik a Nemzeti Levéltár tarifáival, ugyanazon rendelet alapján határozták meg, mint ott. Magyar vonatkozású dokumentumot nem készítettek elő, a kereső kifejezések használatával sem találtunk ilyet, valószínűsíthető, hogy nem is igen van, vagy csak nagyon csekély információ értékű.

A felkeresett intézmények sorába tartozik a *Külügyi Levéltár* is (*Ministério dos Negócios Estrangeiros Serviço de Arquivo Histórico-Diplomático*). Az intézmény gyökerei szintén a 17. századig nyúlnak vissza, de a nyilvánosság számára ténylegesen csak 1965 után vált elérhetővé az iratanyaga és ekkortól lett önálló is. 1987-ben jelent meg a rendelet, amely intézkedett az archívum és a könyvtár működéséről, 1997-től a Diplomáciai Intézethez tartoznak. Az 1755-ös földrengés a diplomáciai iratokban is nagy kárt okozott. Az 1850 előtti külügyi tárgyú dokumentumok a Nemzeti Levéltár őrzetében találhatóak, a későbbieket a Külügyi Levéltár őrzi.

Az intézményben több mint 5000 ifm iratanyagot őriznek. Egy 18 férőhelyes kutatóterem áll a kutatók rendelkezésére, és bármely nagykorú portugál vagy külföldi állampolgár kutathat. Tudományos kutatóktól kérnek támogatói nyilatkozatot is, de nem kötelező jelleggel. A segédletek a kutatóteremben rendelkezésre állnak és két mikrofilmolvasó is segíti a munkát. Fénymásolásra és szkennelésre térítés ellenében lehetőség van, és egyedi engedély alapján, szintén térítés ellenében, fényképezni is lehet az iratokat.

Magyar vonatkozású dokumentumok meglehetősen nagy számban találhatóak ebben az intézményben, főként 1944-es követségi jelentések és utasítások (megtekinthettük), valamint az 1956-os forradalmat követő gyermeksegélyezési akció iratait kutattuk.

Az intézmény raktárai egy klasszikus levéltár képét vetítik elénk: rögzített polcon, néhol többemeletes, galériás elrendezésben kis, zezugos raktárakban őrzik az iratokat. Magyar vonatkozású, de portugál nyelvű dokumentumok, a követi jelentések és utasítások miatt, itt találhatóak meg a legnagyobb mennyiségben. A kutatás viszonylag szabad és a kollégák nagyon együttműködők.

Meglátogattuk a Portotól délre mintegy 80 km-re található *Vista Alegre-i porcelángyárat* is. Az ottani kutatás célja a magyar származású porcelángyári alkalmazottak (mérnökök, művészek) tevékenységének nyomon követése volt. A gyár igen látványos múzeummal rendelkezik, amely egy felújítást követően 2016-tól látogatható ismét. A múzeum diszponál a gyár iratai fölött is, így némi betekintést nyerhettünk az ottani dokumentumokba. Ezek egy része digitalizálva (szkennelve) elérhető és helyben kutatható. A tevékenységükből adódóan főleg a művészettörténetileg fontos iratokra koncentrálnak, tehát elsősorban a különböző porcelán termékek (tányérok, dísz tárgyak stb.) kialakításával, díszítésével összefüggő tervek, vázlatok, figura-

leírások érhetőek így el. A gyár működésére vonatkozó dokumentumok és a személyi iratok nem digitalizáltak és nem is teljes egészében maradtak meg. A gyár az 1800-as évek elejétől működik, jelenleg is termel. A kutatás eredményeként sikerült két magyar művészt is azonosítani, s az általuk készített rajzokat, formákat megnézni. Egyikük (Hubay Cebrián Andor) dísz tárgya a mai napig megtalálható a vállalat termékpalettáján.

A levéltári kutatások és kapcsolatépítés mellett a Portugál–Magyar Kulturális Egyesület, valamint a lisszaboni magyar követség segítségével olyan, döntően idős embereket kerestünk fel, akik, vagy akiknek a családja a II. világháborút követően menekült Magyarországról Portugáliába. A családtörténetek, személyes életutak megismerése mellett célunk volt, hogy a családoknál lévő s talán már elfeledett, mellőzött írott forrásokat, fényképeket is megnézhessük és azokról digitális másolatokat készítsünk. A több mint két hét alatt nyolc család, tíz tagjával találkoztunk. A beszélgetések során több száz oldal digitális másolatot és több mint 20 óra hanganyagot készítettünk. Ezek feldolgozása a következő hónapok feladata lesz.

A portugáliai, elsősorban lisszaboni magyar emigráns közösség a II. világháborút követően kezdett szerveződni. Nyugat-Európa más országaival szemben ide nagyon kevesen érkeztek, a beszélgetések alapján úgy tűnik alig tíz családból állt az emigráns közösség. Ezek a döntően budapesti, otthon jó egzisztenciával rendelkező családok az 1950-es évek közepéig Horthy Miklós kormányzó köré szerveződtek. Az további kutatásokat igényel, hogy az emigráns „elitnek” nevezhető körön kívül voltak-e más magyar személyek, esetleg kis közösségek Portugáliában.

A mai magyar közösség egyik fontos alakja Hubay László, a világhírű hegedűművész Hubay Jenő unokája. László szülei, Hubay Cebrián Andor képzőművész és norvég felesége 1950-ben érkeztek Portugáliába, ahol előbb a Vista Alegre-i porcelángyárban, majd a fővárosban dolgoztak. Hubay László a család életútjának bemutatása mellett, több 17–20. századi iratot és 17 darab fényképalbumot is bemutatott nekünk. Utóbbiakról alapjegyzéket készítettünk. A fényképalbumokban a széles társadalmi kapcsolatokkal rendelkező Hubay család hétköznapijait mellett például Budapest 1944–45-ös ostromával és az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeivel kapcsolatban is vannak eddig nem publikált felvételek.

A Portugál–Magyar Egyesület elnöke, Migeul de Pape, akinek szülei 1947-ben érkeztek Budapestről Lisszabonba. Édesapja, Pap Lajos a portugál reumatológiai gyógyítás és képzés meghatározó alakja volt. Fiai közül Miguel pénzügyi szakértő, míg testvére Estevan orvos lett. Nagypajuk, Papp István református lelkipásztor volt Budapesten, de családjával együtt a II. világháború után ő is emigrált Magyarországról. Migeul és Estevan már nem beszélnek magyarul, ennek ellenére erős (egyre erősödő) magyar öntudattal rendelkeznek. A család számos írott forrást és fényképgyűjteményt őriz, sajnos ezt elfoglaltságuk miatt még nem láthattuk teljes terjedelmében. Miguellel és Estevannal ennek ellenére egy több mint kétórás beszélgetést sikerült rögzítenünk.

A lisszaboni magyar közösség másik jelentős személye, Lukács Antoinette, aki gyermekként érkezett 1948-ban Portugáliába. Édesapja, Lukács Endre Miskolc főispánja volt, s családja más tagjai is az észak-magyarországi vármegyékben vállaltak fontos politikai és közéleti feladatokat. Lukács Antoinette édesanyjával és nevelőapjával érkezett Lisszabonba, édesapját és testvérét a berendezkedő kommunista hatalom több évre börtönbe és kényszermunkatáborba zárta. Antoinette kiválóan beszél magyarul, bár elmondása szerint nem sok személyes és tárgyi emléke van. Második látogatásunkkor jó néhány fotó, irat és egy visszaemlékezés is előkerült. Ezekről digitális másolatokat készítettünk.

A portugáliai magyar közösség egyik legérdekesebb tagja, Martinho Villani, aki önzetlen segítségével nagyban hozzájárult kutatásunk létrejöttéhez. Martinho nagyapja, báró Villani Lajos az Osztrák–Magyar Monarchiában, majd a Horthy-korszakban is diplomata és nagykövet volt. Martinho szüleivel a II. világháborút követően érkezett Lisszabonba. A család több dossziényi, többségében magyar nyelvű iratot őriz, közülük a legérdekesebb Villani Lajos (sajnos nagyon rosszul olvasható) visszaemlékezése diplomáciai életútjáról. Martinho ért, de nem beszél magyarul, ettől függetlenül erős magyar identitással rendelkezik és szeretné, ha családi irathagyatéka, családja nemzetért tett szolgálata a magyar kultúra részévé válhatna.

Kutatásunk felénél egy érdekes vállalkozás történetét is megismerhettük. A portugál HOVIONE gyógyszeripari cég több ezer munkavállalót foglalkoztat nemcsak Európában, de Ázsiában és Ausztráliában is. A vállalat létrejötté három magyar emigránshoz, ifj. Horthy Miklóshoz, Villax Ivánhoz és Ónody Györgyhez kötődik. A HOVI-ON tehát a nevek kezdő szótagjaiból jött létre, kiegészülve a portugál szavakat lezáró E betűvel. A céget végül Villax Iván mérnök vitte tovább és tette sikeressé angol származású feleségével, akivel egyórás beszélgetést rögzítettünk. Interjúalanyunk beszélt a cég létrejöttének körülményeiről, majd a sikerhez vezető útról és az 1950-es, 1960-as évek magyar emigráns közösségeiről.

A lisszaboni kutatást mellett két napot Portóban töltöttünk, ahol találkoztunk Szolnok Kingával, aki szüleivel és négy testvérével 1948-ban előbb Brazíliába, majd Portugáliába emigrált. A család Budapesten és Csornán élt, édesapjuk orvos volt, de a kommunista hatalomátvétel miatt úgy döntöttek, elhagyják az országot. 1950-ben érkeztek Rió de Janeiróba, majd a család Sao Paolóban telepedett le. Kinga és nővére, Mikolt (akivel szintén sikerült beszélünk) az 1960-as évek elején férjhez mentek és Portugáliába kerültek. A két testvérrel közel ötórás beszélgetést rögzítettünk, amelynek során családi fotókat, egy régi szakácskönyvet, valamint édesanyjuk emlékiratát is megismerhettük.

A nagykövetség szervezésében meglátogattuk Teleki Pál dédunokáját, Zichy Wolfgangot is Lisszabon melletti házában. A középkorú férfi már külföldön született és nem beszél magyarul, ennek ellenére kötődik Magyarországhoz, ősei történetéhez. Erről, a beszélgetés során elhangzottak mellett, gyermekei nevei és a megörzött

családi dokumentumok is árulkodnak. Zichy Wolfgang ígérete szerint a közeljövőben a családi irattárból származó forrásokat küld majd számunkra, hogy azokról digitális másolatokat készíthessünk.

Ugyancsak a nagykövetség segítségével jutottunk el a szintén magyar származású Stadler Ilonához, aki ugyan már külföldön született, de édesanyja, a Hansi Staël (1913–1961) néven ismertté vált festőművész, Lénárd Ilona az 1940-es évek első harmadáig Budapesten és Bécsben élt, majd 1947 és 1957 között Lisszabonban alkotott. Festményei mellett eredetiben is láthattuk angol nyelvű írásával és képeivel rögzített könyvét, amelyben számtalan magyar vonatkozású esemény is megtalálható.

A családtagokkal felvett, félig strukturált interjúk lehetőséget adtak arra, hogy az emigrációban élő magyar közösség tagjai angolul vagy magyarul elmondhassák személyes és családjuk történetét. Úgy véljük nemcsak számukra volt fontos esemény, hogy az anyaországból érkeztek hozzájuk szakemberek, hanem nekünk is, hiszen megismerhettünk olyan élettörténeteket, láthattunk és digitalizálhattunk olyan iratokat, fotókat, amelyek néhány generáció múlva talán teljesen feledésbe merültek volna.

Portugália kiaknázatlan terület a magyar vonatkozású kutatások területén, az emigráns családok irathagyatékának felkutatása, feldolgozása döntő fontosságú lenne. Viszonylag kis számú, zárt és összetartó közösségről van szó, ahol az írott és kép források feltárásán túl lehetőség van interjúk készítésére is.

A portugál levéltári rendszer számtalan ponton mutat hasonlóságot a magyarországgal. A kétoldalú kapcsolatok kiépítése mindkét fél számára tartogatna előnyöket, érdemes lenne a portugál kollégák részére a viszontlátogatás lehetőségét felajánlani és a kibontakozó kapcsolatokat szorosabbra fűzni.

1. A Portugál Nemzeti Levéltár restaurátor műhelye

2. A Gyarmati Levéltárban

3. A Hadtörténeti Levéltár
I. világháborús gyűjteménye

4. A Külügyi Levéltár fogadóterme

5. A Külügyi Levéltár raktára

6. Vendéglátóinkkal a Lisszaboni Városi Levéltár előtt

7. A Lisszaboni Városi Levéltár digitalizáló műhelye

8. A Lisszaboni Városi Levéltár restaurátor műhelye

9. A Lisszaboni Városi Levéltár ügyfélszolgálati terme

Alison Turton (ed.):
The International Business Archives Handbook

Understanding and Managing the Historical Records of Business

Routledge, 2017, 484 p. ISBN 978-075-4646-63-1

Egy kézikönyv, lexikon megjelenése mindig fontos állomást jelent az adott szakma vagy tudományterület művelésében és történetében, hiszen a témával kapcsolatban felhalmozott ismeretek kanonizálása, az adott területen felmerülő problémák és megoldási javaslatok kritikai ismertetése és összegzése fontos elemét képezik a szakmai kultúra alakulásának. Megközelítőleg tíz évvel ezelőtt jelentek meg az első híradások egy angol nyelvű, átfogó gazdasági levéltári kézikönyv szerkesztéséről és közeli megjelentetéséről, ugyanakkor a hosszú vajúdas már sejtetni engedte, hogy a kötet piacra kerülését számos tényező hátráltatja. A brit gazdasági levéltárügy ismert szereplője, a Royal Bank of Scotland levéltárosa, Alison Turton által szerkesztett kötet ötlete a szerkesztői bevezető szerint közel húszéves múltra tekint vissza. A nemzetközi gazdasági levéltárügy kilencvenes évekbeli konjunktúrája nyomán megszervezett *The Records of American Business program*hoz kapcsolódó kötet és konferenciák adták az inspirációt a már korábban is kézikönyvet¹ szerkesztő levéltárosnak, hogy megpróbálja tágabb környezetben vizsgálni a brit gazdasági levéltárügy kérdéseit. Ennek ismeretében érdemes olvasni a kiadvány tizenhárom tanulmányát, amely négy nagyobb egységbe fűzve törekszik bemutatni a gazdasági levéltárügy kulcsfontosságúnak tekintett elemeit.

A *Business archives in context* elnevezésű első rész kezdő tanulmánya általános bevezetőként, a későbbiekben következő írások, részletesebben kifejtett gondolatok mintegy összefoglalásaként íródott, röviden felvázolva mindazokat a kérdéseket, amelyeket a gazdasági szervezetek kapcsán érinteni kell, értve ez alatt a cégek társadalmi szerepét és hatásait, a globalizációt, a vállalatokat érintő kutatások alakulását, a levéltárügy fejlődését, a keletkező irattípusok körét, illetve a vállalati levéltárak társadalmi hasznosulását és céges hasznosítását. A gazdasági szervezetek szerepe, jelentősége nem önmagában határozza meg a gazdasági iratok kezelésének, megőrzésének eredményességét vagy kudarcait, hiszen a kérdés mindenkor a politikai környezet, a vállalati-vállalkozói kultúra és a levéltárosi szerepfelfogás és társadalomkép alakulásának és kölcsönhatásainak függvényében alakul és alakult. Az említ-

¹ Alison Turton: *Managing Business Archives*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 1991.

tett szempontok mellőzése vagy részleges figyelmen kívül hagyása kérdésessé teszi, hogy az áttekintés mennyire tud érdemben magyarázatot adni a gazdasági levéltárak mindenkori helyzetéről. A bevezetőt követő tanulmány *a nemzetközi gazdasági életben jelenlévő vállalkozások történetét* tekinti át az újkori kereskedelmi társaságok (például kelet-indiai társaságok) működésétől a multinacionális cégek tevékenységén át, napjaink új típusú nemzetközi vállalkozásaival (international new ventures – például Uber, Airbnb) bezárólag. Ugyan ezek a vállalkozások valóban az újkori gazdasági élet fontos, látványos és ellentmondásos szereplői, ám a gazdasági élet szereplőinek csak egy – bár jelentőségét nem alábecsült – szeletét képviselik. Sajnos a tanulmányban elmarad a más típusú gazdasági társaságok történeti fejlődésének bemutatása, pedig ez mennyiségi nagyságrendjük okán is indokolt lenne. Az angol-szász cégjog fontosabb állomásairól és a cégformák 19–20. századi alakulásáról kizárólag a szövegbe beillesztett kétoldalas táblázat tájékoztat, miközben a gazdasági levéltárügy egyik standard kérdése – a céges fenntartású levéltárak intézményén túlmutatóan – éppen a gazdasági szervek jellemzésében és klasszifikációjában ragadható meg, a nagy számokból következően. Hasonló hiányérzet támad az olvasóban az *iroda- és ügyviteltechnikát* taglaló – benne röviden a céges iratkezelés és iratörzés jellemzőit érintő – tanulmánynál is. Az, hogy a mindenkori céges irodatechnika fejlődése, különösen a nagyvállalati szférában jóval előrébb tartott a közigazgatási szervekhez képest, nem szorul különösebben magyarázatra, de az, hogy ez miként hatott a vállalatok belső hatalmi viszonyaira, már sokkal kevésbé magától értetődő. Sajnálatos módon épp JoAnne Yates-nek, az MIT munkatársának *Control Through Communication: The Rise of System in American Management* című művének említése maradt el, amely közel harminc éve az egyik legfontosabb hivatkozási alap lett mind a 19–20. század vállalattörténeti kérdéseit taglaló munkákban, mind az intézményeken belüli információáramlások mikéntjét vizsgáló nemzetközi levéltári szakirodalomban. JoAnne Yates művében a vállalati információközlés és -átadás technikai feltételeinek vizsgálatát összekapcsolta a vállalatirányítási ideológiák és a cégeken belüli hatalmi viszonyok módosulásának, illetve ezek kölcsönhatásának tanulmányozásával.² Azt azért a kézikönyv javára lehet írni, hogy a mű több más tanulmány irodalomjegyzékénél is szerepel.

Messze a leghasznosabb tanulmányok közé tartozik a második, *The nature of business records* elnevezésű fejezetben helyet kapott írás Michael Moss tollából. A szerző a gazdasági szervezeteknél keletkező fontosabb, főként pénzügyi irattípusokat mutatja be, ismertetve egyben a nálunk is jól ismert dosszié forma sajátosságait, történeti előzményeit, illetve annak funkcionális jellemzőit a céges információáramlásban, kiegészítve azt a digitális kor kapcsán felmerülő kérdésekkel.

² Yates munkássága a magyar nyelvű levéltári irodalomban egyáltalán nem jelent meg; az egyetlen magyar nyelven megjelent tanulmánya sem egy levéltári kiadványban lelhető fel, hanem az *Információs Társadalom* című folyóiratban (2. évf. 2002. 3. sz. 57–77.).

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az angol és skót gazdasági levéltárosok hosszú évtizedekre visszamenő gyakorlati felmérései, összeírásai mindig is irattípusokat vizsgáltak, nem pedig nehezen vagy nem értelmezhető „tételeket” és „ügyköröket”. E jelenségben érhető tetten leglátványosabban az a különbség, amely gyakorlatukat szembeállítja a „szocialista” rendszer felülről szervezett (gazdasági) levéltárügyével és annak örökségével csak részlegesen megbirkózni tudó magyar levéltári rendszerrel. A szerző hangsúlyozza, hogy az alapvető irattípusok is mást és mást jelentenek a különböző (méretű és jelentőségű) cégek esetében, s értéküket, megőrzésüket az adott archívum gyűjtőköre, fenntartója, használói köre jelentősen befolyásolja. A gazdasági életben bekövetkező radikális változások ugyanakkor gyakran nehezítik a megalapozott értékelés lehetőségét. Az előző írás folytatását képezi Lesley Richmond ágazatspecifikus irattípusokat felvázoló munkája. A szerző első lépésként a gazdasági szervezetek funkcióit ismerteti, ahol is a független változókat a cégek szervezeti jellemzői, mérete, tevékenysége és céljai jelentik. Az évtizedeken át folytatott – a Business Archives Council, valamint a korábbi Royal Commission on Historical Manuscripts által támogatott – iratfelmérések gazdasági ágazatok szerinti összegzése révén jól érzékelhető, hogy a vállalati iratok csoportja, amelyet a külső szemlélő gyakran egyetlen monolit egységként kezel, egy rendkívül tagolt, sokszínű és szerteágazó, irattípusonként is eltérő világot takar. Nagy-Britanniában a levéltárügy egyik neuralgikus pontja – az építészet kivételével – (szintén) a műszaki iratokhoz kapcsolódik. A megoldást a szerző részben a korabeli műszaki kézikönyvek tanulmányozásával, illetve műszaki ismeretekkel rendelkező szakemberek bevonásával véli ellensúlyozni, amely módszer révén a már megszűnt gyártási formák is érthetőbbé válnak.

Teljesen indokolt módon külön tanulmány foglalkozik *a gazdasági levéltárak szervezeti kereteinek és céljainak ismertetésével*. A kulcsfontosságú mondat, miszerint nem létezik „legjobb megoldás” a gazdasági levéltárak intézményeire nézve, már a tanulmány elején elhangzik. A szerző azonban adós marad azon tényezők alaposabb feltárásával és elemzésével, amelyek révén ez a sokszínű intézményrendszer – vállalati és alapítványi fenntartású levéltárak, nemzeti/regionális szaklevéltárak és közlevéltárak hálózata – megérthető lenne. Nem ismerjük meg például, hogy mitől eredményesek az északnyugat-európai államok szakgyűjteményei; hol helyezkedik el a vállalati múlt és emlékezet kérdése a nemzeti, regionális, lokális identitások rendszerében; milyen partnerek miként vesznek részt a gazdasági iratok gyűjtésében, őrzésében, vagy hogy az adott ország gazdasági levéltárügyében mi a szerepe a jegybanki archívumoknak. Ehhez képest Jeanette Strickland jóval szisztematikusabban tekinti át azokat a tényezőket, amelyek főként a működéshez, ezen belül is a céges fenntartású archívumok működéséhez kapcsolódnak. Az említett tényezők a teljesség igénye nélkül a következők: küldetésnyilatkozat, tervek, stratégiák elkészítése és megléte, az archívum által kínált szolgáltatások tisztázása, és szervezeten belüli helyzete.

A szerző az egyéb feladatokkal kiegészített vagy más gyűjteményekkel – múzeummal, könyvtárral – összevontan működő archívumok lehetőségét is jól körbejárja, annak előnyeit és hátrányait egyaránt számba veszi. Előny például a holisztikus szemlélet, a tágabb potenciális használói kör bevonása és a szinergiák, hátrány pedig a levéltári standardok háttérbe szorulása.

Egyetlen tanulmány foglalkozik *a szakmai tevékenység olyan kulcsfontosságú elemeivel*, mint a begyűjtés, a levéltári értékelés, a rendezés és a leírás. Richard Wiltshire írásának első része, amely az iratfelmérések lehetőségét, az iratmentést és gyűjtést, illetve az átvételek különböző jogcímeit taglalja, a gyakorlati programok mentén szerveződő brit gazdasági levéltárügy hagyományait foglalja össze példákkal, sablonokkal, részletes útmutatókkal, mellőzve bármiféle hatósági szerepfelfogást. Ezzel szemben a levéltári értékelés elméleti és gyakorlati kérdéseinek áttekintése csak minimális helyet kapott a fejezetben.

A *rendezésre és segédletkészítésre* vonatkozó részfejezet jóval alaposabban kidolgozott. Szerepel benne például a hierarchikus szintek kialakítása funkciók, tevékenység és szervezeti rendszer alapján, vagy a jó gyakorlatok ismertetése és a rendezéssel járó költségek számbavétele is. Mivel azonban a szerző kizárólag az ISAD(G) szabványt, illetve az ennek alapján készült leírásokat ismerteti, az olvasó mégis komoly hiányosságokkal szembesül. Jóval nagyobb hangsúlyt lehetett volna fektetni ugyanis az ISAAR (CPF) szabványra, amely egyszerre képes potenciálisan kezelni a céges világ tér- és időbeli változásait, komplex kapcsolatrendszereit, illetve a szerteágazó őrzőhelyeket. A szerző azonban csak egyetlen rövid bekezdésben említi a szabványt, ráadásul annak is csak az első kiadását, miközben azt a második kiadáshoz jelentősen átdolgozták. A kézikönyvben aránytalanul nagy részt kapott az iratok fizikai megőrzésének témája, amelyet a kötet szerkesztője jegyez. Természetesen nem az állományvédelem jelentőségét vitatjuk, ám nincs kifejezetten csak a gazdasági iratokra jellemző állományvédelem. Sokkal célravezetőbb lett volna egy rövidebb fejezet, ahol az olvasót az általános levéltári kézikönyvek megfelelő fejezeteihez irányítják. Hasonló aránytalanságot érezhetünk a digitalizálás, a digitális levéltár kérdéseit taglaló fejezetben is, amely nagyjából az általános problémák szintjén foglalkozik a kérdéssel, ahelyett, hogy részletes példákon mutatná be a gazdasági szervezeteknél keletkező digitális állományok – például az ágazatspecifikus tervezőprogramok, adatbázisok – mentését, illetve a mentések történetét. Nem sikerült jól exponálni a kézikönyvben sem a hozzáférés, sem a kockázatmenedzsment kérdéseit. Az általános, főként a fizikai paraméterek és működési szabályok ismertetése után célszerűbb lett volna mindkét fejezetet felosztani további fejezetre. Ezekben kaphatott volna helyet egy, a nyilvános (köz)gyűjteményekhez kapcsolódó problémákat és egy kifejezetten a céges fenntartásban működő levéltárak ügyét részletező szövegrész. Ehelyett hol egyik, hol másik típusnál hangsúlyos problémák ismertetésére kerül sor nehezen áttekinthető, kissé következtelen módon.

A kötet utolsó két fejezete a *céges levéltárak használatának és használóinak kérdéséről* ad látképet. Paul C. Lasewicz amerikai vállalati levéltáros tanulmánya azt vizsgálja, hogy miként lehet hosszú távon is biztosítani a vállalati fenntartású levéltárak működését. A javaslatok egy része – például a vállalati döntéshozatal támogatása céges kutatás-fejlesztés előzményeinek feltárásával, brandépítés támogatásával, vagy az archívum működésének üzleti nyelvre való lefordítása és az adott cég múltja iránt érdeklődő alkalmazottakkal való szoros kapcsolat kialakítása – idegenül hathat a magyar levéltári kultúrában. Mégis számos eleme van, amely hasznos lehet a levéltárak iránti érdeklődés fenntartása céljából: például a baráti-támogatói körökkel való kapcsolattartás, a közösségi média csatornáin keresztül bevont önkéntesek köre, illetve az eltérő funkciókkal, közönséggel bíró közösségi média csatornáinak megfelelő használata. Ugyanígy cél lehetne a vállalati múzeumokkal való szoros kapcsolat és kiállítások szervezése, együttesen mutatva be a korporatív-vállalati történelem és örökség ügyét. A fejezetet és a kötet záró tanulmányát az egyik legismertebb brit vállalkozástörténész, Leslie Hannah jegyzi. Munkájában rövid áttekintést ad a *vállalkozástörténet mint történeti tudományág* alakulásáról, kezdve a század eleji kezdeményezésekkel, az intézményesülés első hullámával a húszas-harmincas években, a Harvard Business School szerepével, Alfred D. Chandler paradigmájával és kritikájával, valamint a kutatási témák sokszínűségével. Ugyanakkor a szerző csak néhány „kutatási esetről” beszámolva ejt néhány szót a vállalati-gazdasági levéltárak kérdéséről. Jelen sorok szerzője csak a kétségeit tudja kifejezni, hogy a gazdasági levéltárak használatának ügyét a 21. század második évtizedében valóban a vállalkozástörténet helyzete reprezentálja-e a legjobban és nem más tudományág(ak) vagy használói körök, bár a kapcsolat – különösen Nagy-Britanniában – kétségkívül igen erős.

Ugyan tisztában vagyok azzal, hogy egy kötet címe alapvetően a kiadók döntésének eredménye, amely nem feltétlenül egyezik a szerkesztők és szerzők szándékaival, összegzőként elmondható, hogy – minden szerkesztői intenció ellenére – a munka inkább tekinthető az 1991-es kiadású *Managing Business Archives* c. kézikönyv egyfajta kiegészítő kötetének, egyben a gazdasági levéltárakról való gondolkodás terén tapasztalható jelenlegi dekonjunktúra látletének, mintsem a húsz évvel ezelőtt megjelent, rendkívül izgalmas módszertani és gyakorlati kérdéseket taglaló *The Records of American Business* c. kötet párjának.

Köcze László

Kapiller Imre

1953–2018

*Emlékezés Kapiller Imre zalai levéltárosa**

Tisztelt egybegyűltek!

Családtagjai, rokonai és barátai nehéz gyászában osztozva, mély részvétellel, megrendülten állunk korán, váratlanul eltávozott kollégánk, Kapiller Imre hamvai előtt. Döbbenet keressük a szavakat, mert szinte képtelenek vagyunk felfogni, hogy ő, aki évtizedeken át a magyar levéltáros társadalom egyik köztiszteletben álló, meghatározó személyisége és városunk, Zalaegerszeg megbecsült polgára volt, s akit szinte mindenki derűs, életvidám, közvetlen, barátságos emberként ismert és szeretett, nincs többé.

Kapiller Imre Szombathelyen született 1953. augusztus 28-án, 1971-ben érettségizett a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban, majd 1974-ben a Szombathelyi Tanítóképző Intézetben szerzett diplomát népművelő-könyvtáros szakon. Első munkahelye 1974. október 1-től három hónapig a zalaegerszegi Zala Megyei Könyvtár volt. A könyvek tisztelete és szeretete azután élete végéig elkísérte, sokoldalú műveltségét főleg belőlük merítette.

1975. január 1-jén lett a Zala Megyei Levéltár munkatársa, előbb segédlevéltáros, majd 1984-től levéltáros-népművelő beosztásban. A levéltárosi és történelmi szakmai ismereteket a gyakorlatban, leginkább a Magyar Örökség díjas dr. Degré Alajos – a levéltár korábbi igazgatója – mellett sajátította el. Az atyai jó barátjának tekintett Lojzi bácsi, valamint Szabó Béla oldalán eltöltött mintegy tíz esztendő alatt alaposan megismerte az intézmény iratait, és a levéltári anyag sokoldalú felhasználásának lehetőségeit.

Páratlan, rendkívül alapos anyagismeretét később is sikeresen kamatoztatta mind a kutatószolgálatban, mind kollégái munkáját segítve, mind pedig saját kutatásai során. Egyéniségéhez legközelebb álló, legkedvesebb szakterülete a kutatók kiszolgálása volt, nyugalmazásáig vezette a levéltár kutatószolgálatát. Az elmúlt négy évtizedben kutatók százainak, sőt ezreinek munkáját segítette a középiskolás diákoktól az egyetemi tanárokig, a falutörténettől a diplomáciatörténetig, és szerteágazó, szinte az egész országot behálózó emberi-szakmai kapcsolatrendszerrel épített ki a levéltár körül.

* Elhangzott Kapiller Imre búcsúztatásán, Zalaegerszegen, 2018. szeptember 20-án.

Kifogyhatatlan ötleteit és kreativitását a kutatószolgálat mellett saját kutatásai során, tudományszervező munkájában és levéltári közművelődési tevékenységében is sokoldalúan hasznosította. Kezdetben főként Zala megye 18–19. századi művelődés- és társadalomtörténetét, valamint Zalaegerszeg mezőváros történetét kutatta. 1983-tól közel ötven tudományos publikációja jelent meg levéltári évkönyvekben, tanulmánykötetekben vagy szakmai folyóiratokban. Ezek mellett lexikonokba készített szócikkeket, és számos ismeretterjesztő írást tett közzé a Zalai Hírlapban is. A rendszerváltozást követően, Csomor Erzsébet levéltárossal együtt vállalkozott az 1956-os forradalom és szabadságharc zalai dokumentumainak úttörő jellegű feltárására és feldolgozására. Részt vett a forradalom leverését követő megtorlás iratanyagának összegyűjtésében, majd társszerzőként, négy kötetben adta közre Zala megye legfontosabb '56-os dokumentumait, illetve kronológiáját és életrajzi adattárát. A forradalom és szabadságharc emlékének ápolásában kifejtett kimagasló munkásságát Göncz Árpád köztársasági elnök 1999. október 23-án Nagy Imre Emlékplakett adományozásával ismerte el.

Kapiller Imre elősegítette számos településtörténeti monográfia megszületését; szerzőként és szerkesztőként is közreműködött a Száz Magyar Falu Könyvesháza című millenniumi könyvsorozat zalai köteteinek elkészítésében. Több könyvet szerkesztett a levéltár Zalai Gyűjtemény című kiadványsorozatában, és ő élesztette újjá a Zalaegerszegi Füzetek címet viselő, a Zalaegerszegi Millecentenáriumi Közalapítvány által kiadott várostörténeti könyvsorozatot. Mind ezen alapítvány, mind a Degré Alajos Zalai Honismereti Alapítvány kurátoraként a levéltári források felhasználását szorgalmazta, illetve segítette elő. A rendszerváltás idején az egyik ellenzéki párt alapító tagjaként belekóstolt a politikai közéletbe, néhány évig Zalaegerszeg önkormányzati képviselője volt, azután pedig bizottsági tagként igyekezett szolgálni a város közösségét.

Tudományszervezőként több rangos történeti konferenciát, illetve emlékülést kezdeményezett és szervezett, valamint számos tanácskozáson tartott előadást. Tipikus csapatjátékos, igazi közösségi ember volt, közreműködött a levéltári alkotóműhely úttörő jellegű, országos jelentőségű közös alkotásai, így például a Zala megye archontológiája, az Armálisok vagy a Kvártélyház című kötetek elkészítésében. Együttműködve más zalai közgyűjteményekkel, lelkes motorja volt a levéltár közművelődési tevékenységének is; közreműködésével több önálló vagy a múzeumokkal, könyvtárral közös kiállítás készült.

Hosszú időn át végzett kiemelkedő teljesítményéért és a hazai levéltárügy fejlődésének elősegítésért 2009. augusztus 20-án megkapta a szakma legrangosabb állami elismerését, a Pauler Gyula díjat. 63 évesen, 2016. augusztus 28-án vonult nyugdíjba, ám azután is aktív szellemi munkát végzett; kutatott, előadásokat tartott és tanulmányokat, hírlapi cikkeket írt Zalaegerszeg, valamint Zala megye történetéről. Tele volt tervekkel és elképzelésekkel, amikor szeptember 11-én tragikus hirtelenséggel ragadta el közülünk a halál.

Kapiller Imre nemcsak a saját vagy közvetlen munkatársaival együtt közösen elért szakmai sikereknek, eredményeknek tudott örülni; őszinte örömmel töltötte el az is, ha ötleteit, elképzeléseit mások, például művészbáratai valósítják meg. Tudását, tapasztalatait nem tartotta meg magának, azt széles körben igyekezett továbbadni. Önzetlen segítőkészségének szinte mindnyájan sokat köszönhetünk – évek kellenek majd, hogy sokoldalú, színes egyénisége előtt tisztelegve, lerójuk neki a hálánkat. Most, a búcsúzás nehéz percében a gyászoló sokasággal együtt kívánjuk, hogy becsülettel megjárt élete végén az ég adjon örök nyugalmat neki! Isten vele, nyugodjék békében!

Molnár András

Henzsel Ágota

1959–2018

Búcsú Henzsel Ágota főlevéltárostól

Október 15-e óta üresen áll a levéltárban egy szoba, az ajtaja zárva. Hiába van a polcon és az asztalon előkészítve a rendezésre, jegyzékelésre váró sok irat, a jövőbeni tudományos munkákhoz kigyűjtött cédulasor, mert a sors közbeszólt és Ágota hétfőn reggel nem ébredt fel. Mi pedig itt maradtunk a döbbenettől megkövülve és a családjával együtt nem akarjuk hinni, hogy ez megtörtént. A levéltárban várjuk, hogy majd jön fel a lépcsőn csendes lépteivel, vagy zöld köpenyét karjára véve megy a raktárba, mert a hozzánk forduló kutatóknak, ügyfeleknek segíteni kell. Ki a nemes-ségét keresi, ki a háborúban megrokkant édesapját, de mindenki gyors választ vár. Miközben igyekszik intézni az ügyeket, szigorúan beosztva az idejét, halad azzal a könyvvel is, amit szerkesztésre vállalt, no meg a forráskiadvánnyal, amit megpályáztunk, remélve, hogy ha nyerünk, akkor teljessé válik a nyíregyházi evangélikus Tanító Egyesület jegyzőkönyveinek kiadása. Az első része néhány hete jelent meg a Magyar Nemzeti Levéltár közös reformációs projektjében, még nem is volt lehetőségünk igazán örülni neki, a bemutatóját is későbbre terveztük. A sok egyéb más munka mellett nemrég adta le a nyomdának az Ófehértó évszázadai című kötetbe a település történetének 16–17. századi életéről szóló tanulmányát is, és nagyon boldog volt, hogy a napokban ez a könyv szintén megjelent. A bemutatón kapott virágcsokrának még ideje sem volt elhervadni...

Elment egy csendes, szerény, köztudottan nagy szakértelemmel bíró, mindig segítőkész kolléga, aki már a gimnáziumban tudta, hogy levéltáros akar lenni. A Zrínyiben történelemtanára, Horváth Sándor bízta a helytörténeti kutatásokra, így került kapcsolatba a levéltárral. Érettségi után az ELTE-re jelentkezett, ahol a megye tanulmányi ösztöndíjasaként történelem-levéltár szakot végzett. A régi iratok kutatása lett az élete. 1982. augusztus 1-jén lépett be a Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltárba és 36 éven át szorgalmasan, nagy szakmai alázattal végezte munkáját. Levéltárosként, 1994–1998 között igazgatóhelyettesként, majd osztályvezetőként dolgozott. Az 1990-es években részt vett a beregszászi és kolozsvári levéltárak anyagát feltáró kutatásban, amelynek eredményeként nélkülözhetetlen jegyzékeknek lett a társszerzője. Balogh István nyugalmazott levéltár-igazgató segítségével bővítette latin iratolvasási ismereteit, és megkezdte a 16–17. századi Szatmár megyei nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek átírását, regesztázását, amelyből az 1629 és 1634 közötti években keletkezett bejegyzések regesztái 1996-ban meg is jelentek. Több levéltári

évkönyvnek, tanulmánykötetnek lett a szerkesztője. Írásaival a 16–18. századi Szabolcs és Szatmár megye múltjába engedett bepillantást, Rákóczi-kutatásaiért emlékérmét is kapott.

Mínthogy 1959-ben Nagycserkeszen született, így személyes kötődése inspirálta arra, hogy kiemelt figyelmet fordítson a városkutatás során a nyíregyházi bokortanyák kialakulására, szerkezeti változására, igazgatására, a tanyasi iskolákra. Az 1848 előtti megyei iratok, oklevelek, családi és személyi fondok referenseként körültekintő alapossággal gondozta ezeket a legrégebbi, különös törődést igénylő forrásokat. Ha kellett, akkor restaurálásra készítette elő a legrosszabb állapotban lévőket, ha kellett, akkor kutatásukat, kiadásukat jegyzékekkel, ismertetőkkel segítette. A Reformáció MNL helyi projektvezetőjeként az utóbbi években sokat foglalkozott a 17–19. századi dokumentumokkal. A magániratokat ajándékozókkal személyes, jó kapcsolatot tartott fenn, ennek köszönhetően sokan szívesen bízták ránk az őseik hagyatékát.

Nagy szeretettel ápolta levéltáros elődeink emlékét is, és dolgozta fel hagyatékukat. Balogh István emlékezetének és írásainak gondozása után most – a 100 éves évfordulóra készülve – Margócsy József levéltárnak ajándékozott iratait rendezte. Szívesen vállalt részt a közművelődési munkában. Helytörténeti előadásai, amelyeket a levéltári napokon, a Múltról mindenkinek sorozatban vagy éppen Szatmárnémetiben, Nagyhalászbán és máshol tartott, nagy felkészültségről tanúskodtak. Fontos volt számára a forrásalapú történetírás, a pontos adatolás, a lényegre törő, ugyanakkor olvasmányos stílus. A múltat közel vinni mindenkinek nagy feladat. Nemcsak előadásaiban, tanulmányaiban törekedett erre, hanem a levéltár-pedagógia keretében is. Már egyetemi évei alatt szerette a gyakorló tanításokat, a levéltárban is szívesen vállalta, hogy elkalauzolja a gyerekcsoportokat a múlt írott forrásainak ösvényein. A felnőtteknek pedig a hagyományos novemberi levéltár-történeti napunkon volt minden évben tapintatos emlékezésre ösztönzője, eltávozottjainkról szóló nekrológjaival. Nagy fájdalom mindannyiunknak, hogy az idén már nem ő emlékezik, hanem mi emlékezünk majd meg Róla.

2018. október 29-én 14 órakor utolsó útjára kísértük. A Magyar Nemzeti Levéltár munkatársai mellett minden őt ismerő, szerető, tisztelő kutató, ügyfél, rendezvényeinken részt vevő, köteteit forgató nevében is fájdalmas búcsút vettünk tőle, de írásai és a több évtizedes levéltári munkája révén továbbra is velünk marad! Neve örökre beíródott a levéltár történetébe.

Kedves Ágota! Isten veled!

A nyíregyházi levéltárosok nevében

Kujbusné Mecsei Éva

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

2018. június 19-én egy Miskolc és Borsod-Abaúj-Zemplén megye tudományos életét alapvetően meghatározó néhai házaspár – *Dobrossy István volt levéltárigazgató, történész és Fügedi Márta etnográfus*, a Herman Ottó Múzeum egykori igazgatóhelyettese – *hagyatéka* került az **MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának** őrzésébe. A több mint háromszáz doboznyi iratanyagot tartalmazó hagyaték e két tudós személyiség kutatómunkájának a gyümölcse, amely számos – még nem publikált – kuriózumot is tartalmaz.

Június 22–27. között, idén 28. alkalommal rendezték meg a *szlovén–magyar ifjúsági levéltári kutatótábor*. A még dr. Gyimesy Endre nyugalmazott levéltár-igazgató által kezdeményezett rendezvényen hat magyarországi és hat szlovéniai középiskolás diák vehetett részt, akik magyar oldalon Rédics, míg Szlovéniában Bogojina (Bagonya) községben kutattak régi dokumentumok, fényképek és kiadványok után. A tábort az idei évben a **MNL Zala Megyei Levéltára** és a **Maribori Területi Levéltár** szervezte a **MNL Vas Megyei Levéltára** részvételével. A diákok a fellelt dokumentumokat a levéltárosok segítségével értelmezték, s ezeken keresztül ismerkedtek a korabeli történeti eseményekkel, a helyi családok mindennapjaival, a határvidék változásaival. A tábort az előkerült iratokból összeállított kiállítás zárta.

Júliusban elhunyt *Hörömpő Zsolt* nyugalmazott segédlevéltáros, **Vác Város Levéltára** egykori munkatársa.

Július 5-én elhunyt *dr. Szabó Erzsébet* nyugalmazott főlevéltáros. Dr. Szabó Erzsébet 1943-ban Bánhidán született. 1966-ban a Pécsi Tanárképző Főiskolán magyar–történelem–orosz szakon végzett. 1970-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán a történelem kiegészítő szakot végezte el, 1981-ben ugyanitt védte meg bölcsészdoktori értekezését. 1982-ig pedagógusként dolgozott, majd átkerült az *Új Magyar Központi Levéltár* kötelékébe. 1984-től a **Magyar Országos Levéltár** nemzetközi referenseként folytatta munkáját. 2001. évi nyugdíjazásáig a gazdasági vállalatok referense, majd az információs iroda munkatársa volt.

Július 11-én került sor a *Kik vagyunk? – Magyarországi nemzetiségek* címet viselő nagyszabású kiállítás megnyitására a MNL Országos Levéltárában, amely a magyarországi nemzetiségeket, sorsuk és példájuk tükrén keresztül pedig a magyar nemzetet hivatott bemutatni. A kiállítás főhajtás a nemzetiségek előtt, hiszen a magyar történelem évszázadai során sokan jöttek hívásra, sokan hívatlanul, érkeztek barátként és ellenségként is, de itt élnek velünk együtt a Kárpát-medencében. Az együttélés dokumentumait bemutató tárlat egyúttal egy őszinte szembenézés is, hiszen a többségi nemzet sem mindig tekintett saját értékeként a nemzetiségekre. A kiállítás megnyitóját a Mátyás-templomban a Szentegyházi Gyermekfilharmónia koncertje zárta. Műsorukat – a levéltár kiállítására reflektálva – nagyrészt a magyarországi nemzetiségek zenei hagyatékából válogatták.

Velünk élő emlékezők címmel indított új sorozatot a nyár folyamán a MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára. A koncepció értelmében Miskolc város és a megye sokat tapasztalt legidősebb korosztályát szólítják meg, akik egy-egy beszélgetés keretében osztják meg személyes emlékeiket az érdeklődőkkel. A rendezvénysorozat az oral history műfaján keresztül kívánja bemutatni a múltat, remekül kiegészítve a levéltárban őrzött gazdag iratanyagot, segítve ezzel is az újabb történelmi kutatásokat, valamint esetlegesen új történelmi perspektívák megismerését.

Auschwitz-Birkenau minden harmadik áldozata magyar állampolgárként halt meg. A holokauszt során a nácik több mint félmillió magyar zsidót öltek meg. Közülük legalább százezren gyermekek voltak, többségüknek még a nevét sem ismerjük. Nem tudjuk, hogy hol, mikor és milyen körülmények között haltak meg. Ezért a Saul fia című film alkotói a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárral együttműködve a nyár folyamán elindították a *Saul Gyermekei Emlékprogramot*. A program célja, hogy összegyűjtse a holokauszt során megölt magyar állampolgárságú gyermekáldozatok nevét és méltóképpen megörökítse sorsukat az európai és a nemzeti emlékezet számára. A Saul Gyermekei Emlékprogram különösen is építeni kíván a széles nyilvánosság bevonására. Hosszú évek szisztematikus munkájával szeretnék összegyűjteni, rendszerezni a túlélők és leszármazottaik személyes történeteit, tárgyi emlékeit. Fő célkitűzésük, hogy a legfontosabb eredmények 2024-re, a magyarországi holokauszt 80. évfordulójára elérhetővé váljanak.

Augusztus 1-jei hatállyal *Boross Istvánt* nevezték ki a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára igazgatójává. Boross István 1969-ben született Székesfehérváron. A szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának

történelem–latin nyelv és irodalom szakán diplomázott 1993-ban. 1997-ben lett a Veszprém Megyei Levéltár munkatársa. 2003 óta különböző vezetői beosztásokban dolgozott, elsősorban a levéltári iratanyag belső feldolgozó munkáját irányította. 2015 májusa és 2017 májusa között megbízott igazgatóként már vezette a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárát. Mostani megbízása öt esztendőre szól.

Augusztus 10-én, életének 51. esztendejében elhunyt a MNL Veszprém Megyei Levéltárának karbantartója, *Kálazi István*.

Budapest Főváros Levéltára a Magyar Kapucinus Delegáció adományának köszönhetően 2018. augusztus 30-án magánszemélyektől megvásárolta a rend mintegy 500 tételből álló – döntően a *budai kapucinus rendház 17–20. századi dokumentumaiból* származó – iratanyag töredékét. A német, latin és magyar nyelvű iratok vélhetően a kapucinus rend 1950-es feloszlását követően kerülhettek el a rendházból, s napjainkig lappangtak egy Bács-Kiskun megyei kis település családi házában padlásán. Az így megvásárolt iratok között mind Budapest, mind a kapucinus rend magyarországi működésének történetéhez pótolhatatlan történeti forrásokat sikerült megmenteni a történettudomány számára.

Szeptember 6-án rendezett *Erőgyűjtés és újrakezdés* címmel egyháztörténeti konferenciát a **Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár**, amely elsősorban az egyházmegye 17. századi múltjának bemutatását tűzte ki célul. A rendezvény keretei között mutatták be az intézmény két új kiadványát is. A *Folyamatosság és változás – Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században* címet viselő kötet az egyházmegye 16. századra vonatkozó eseményeiről szóló tavalyi konferencia előadásainak írott változatát tartalmazza, míg a „*Püspök urat is őrizetbe veszem*” című *forráskiadvány* a veszprémi egyházmegye II. világháborús veszteségeinek dokumentumait mutatja be.

A **zentai Történelmi Levéltár** munkatársai **Budapest Főváros Levéltára** szakembereinek segítségével végezték el legértékesebb dokumentumaik, a 17–20. századi adomány- és kiváltságlevelek gyűjteményéhez tartozó iratok restaurálását, az *Értékeink megmentése – XVII–XX. századi adomány- és kiváltságlevelek restaurálása* elnevezésű *projekt* keretei között. A folytatásban az anyag digitalizálására is sor kerül, s az elkészült másolatokból kiállítás készül.

Az Üllői úti evangélikus épülettömbből felújítás miatt kiköltöztetett **Evangélikus Országos Levéltár új kutatóterme** szeptember 17-e óta fogadja ismét az érdeklődőket. Az állomány legfontosabb iratanyagait is visszaköltöztették, ám a dokumentumok túlnyomó többsége továbbra is ideiglenes helyén, a BFL Teve utcai épületében található és kutatható.

Az Európai Unió 2016-ban elfogadott új általános adatvédelmi rendelete – *GDPR* – kétéves türelmi időt követően május 25-én lépett életbe. Az előírások természetesen a levéltárak gyakorlatát is meghatározó módon érintik, éppen ezért vált különösen fontossá, hogy az új előírásokat minél szélesebb körben ismertessék meg a szakma képviselőivel. Erre nyújtott kiváló lehetőséget szeptember 20-án az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)** által megrendezett *nemzetközi workshop*, amelynek előadásai nemcsak általában foglalkoztak az adatvédelem kérdéseivel, valamint a rendelet magyarországi adaptációjával, hanem nemzetközi előadók bevonásával betekintést nyújtottak más országok adatvédelmi gyakorlatába is.

A tavalyi sikeres rendezvényt követően 2018. szeptember 24-én került sor az **MNL Országos Levéltára Mentés eredetiben** című konferenciájának második alkalmára. Csonka Laura az MNL Országos Levéltárának tapasztalatairól számolt be a levéltárpedagógiai foglalkozások és a restaurátorok együttműködéséről tartott előadásában. P. Holl Adrien a Budapest Főváros Levéltárának a határon túli intézményeknek adott segítségnyújtást mutatta be, különös tekintettel az ott időnként megtapasztalt mostoha körülményekre. Az őt követő Nemes L. Ágnes egy barcelonai tanulmányúton szerzett tapasztalatait ismertette, amelyek segíthetik a későbbi pecsétrestaurálási munkákat. Mijátovics Zorka a Petőfi Irodalmi Múzeum tevékenysége kapcsán elsősorban arra tért ki, hogy miként változtak meg a műtárgyfogyasztási szokások, és ez milyen hatással van magukra a műtárgyakra. Tóth Zsuzsanna az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Corvinákkal kapcsolatos restauratori kihívásokat, és az eredeti kéziratok elkészítésének módját mutatta be. Hozzá kapcsolódott Vilcsek Andrea, aki a Corvinák kötédszékeit vizsgálta. Peller Tamás a Petőfi Irodalmi Múzeum példáján keresztül mutatta be az állományvédelem lehetőségeit. Szlabey Dorottya a kéziratban fennmaradt térképek digitalizálásának kihívásairól beszélt. Őt Darabos Edit követte, aki a tervrajzok egy speciális csoportjának restaurálásáról tartott előadást. A napot végül Miklós Marcell zárta, aki egy konkrét tárgy restaurálása kapcsán felmerült kérdést járt körül.

Október 2-án az ÁBTL és a Ludwig Boltzmann Institut für Kriegsfolgenforschung közösen rendezett nemzetközi konferenciát Budapesten, amelynek témáját a magyar hírszerző szervek ausztriai tevékenységének bemutatását célzó közös kutatás első eredményeinek bemutatása szolgáltatta. Az 1950-es évek elejétől kezdődően a magyar hírszerzés különösen aktívnak bizonyult Ausztriában. Tevékenységük során elsősorban információkat gyűjtöttek a nyugati országokról, ám emellett kémelhárító tevékenységet is folytattak. Munkájuk megismerésére korábban elsősorban a nyugati források nyújtottak lehetőséget. A közös kutatás célja – a rendelkezésre álló ÁBTL anyagok feltárásán keresztül – új megközelítési lehetőségek biztosítása a téma kutatói számára.

2018. október 16–18. között immáron hatodik alkalommal rendezte meg Budapest Főváros Levéltára *Egy a múltunk – őrizzük egy azonképp a jövőnek!* címmel az egyházi és határon túli magyar levéltárosok mesterkurzusát, amelyen délvidéki, kárpátaljai, felvidéki, erdélyi, valamint magyarországi egyházi levéltárak 34 dolgozója vett részt. A háromnapos képzés során közös előadásokon és műhelymunka jellegű workshopokon ismerkedtek a résztvevők az intézmény működésével: hogyan tartja számon, gyűjti, őrzi, dolgozza fel az illetékességi körébe tartozó szervek által termelt iratokat, azokat hogyan restaurálja és konzerválja, milyen módszerekkel válogatja és gyűjti az értékes magániratokat és végül, hogyan bocsátja az itt őrzött iratanyagot a kutatók és az ügyfelek rendelkezésére, valamint hogyan próbálja integrálni az iskolai oktatásba a levéltár-pedagógiát. Az esemény évről-évre a hasznos információk átadásán túl a szakmai kapcsolatok minél szorosabb kiépülését is elősegíti és szolgálja.

Ötven esztendeje, 1968-ban történt meg a Nógrád megyei levéltári iratok visszaköltöztetése Salgótarjánba, a volt bányakórház épületébe. A fenti jubileumi eseményre épült az MNL Nógrád Megyei Levéltára október 18-án megtartott levéltári napja. A rendezvény keretében bemutatták a jubileum tiszteletére összeállított *50 év dokumentumokban, képekben* címet viselő kiadványt, amely az elmúlt fél évszázad legfontosabb, az intézményre vonatkozó eseményeit foglalja össze.

Az elmúlt időszakban több egyházi levéltárban is komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy minél szélesebb körben, az interneten keresztül is kutathatóvá váljanak az egyes felekezetek gyűlekezeteinek anyakönyvei. A Pécsi Egyházmegye Levéltára augusztusban adott arról hírt további tizenkét plébánia anyagának nyilvánossá tétele kapcsán, hogy befejeződött az egyházmegye összes anyakönyvének digitalizálása. Ezzel párhuzamosan az elmúlt hónapokban a Veszprémi Főegyház-

megyei Levéltár is igen aktívnak mutatkozott ezen a területen. Legutóbb november elején került sor feltöltésre, amelynek nyomán újabb tizenegy plébánia anyaga vált hozzáférhetővé.

A Magyar Nemzeti Levéltár és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága *Párt–Állam–Párt* címmel önálló *internetes felületet* hozott létre, amelyen megtalálhatóak az egykori állampártok: a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) és a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) megyei, járási, valamint városi pártfunkcionáriusainak karrierútjára vonatkozó legfontosabb adatok. A projekt nyilvános bemutatójára október 17-én került sor. Az adatbázist Tóth Judit főlevéltáros ismertette. A Párt–Állam–Párt honlap a történeti segédtudományok szakszavával élve archontológia, azaz tisztségviselői névtár. Háromezer ember adatai mellett 1500 testület és szervezeti egység került bele. A projekt megvalósulása 47 levéltáros közös munkáját dicséri. A strukturált keresési lehetőségek bemutatása mellett szó esett arról is, hogy a jövőben milyen bővítésekre kerülhet sor (községi párttitkárok, illetve az állami vállalatok és gazdaságok világát meghatározó személyek adatai).

2018. november 9-én került megrendezésre a *Budapest az I. világháborúban - A Budapest Időgép új fejlesztései. A Tisza-, Károlyi-, Szamuely-, Héjjas-, Rákosi és más perek az interneten* címet viselő sajtótájékoztató **Budapest Főváros Levéltárában**. A legújabb fejlesztéseket dr. Sipos András főosztályvezető mutatta be és hangsúlyozta, hogy az a Time Machine FET Flagship projekt részeként is az élen jár, ahogy ez az idei „Time Machine” konferencián is kiderült. Az új fejlesztéseknek köszönhetően elkészült az 1916. évi rekonstruált várostérkép, amelyet beillesztettek a térinformatikai rendszerbe. Megvalósult az 1916. évi Budapesti Cím- és Lakjegyzékből a ház- és telekjegyzék, valamint ipari, kereskedelmi és intézményi címtári adatok adatbázisba szervezése és megjelenítése, kereshetővé tétele a térképen, ezenkívül a Magyar Országos Közjegyzői Kamara által támogatott adatfelvitel továbbfejlesztéseként az 1914–1918. évi közjegyzői okiratokra vonatkozó adatok elérhetővé tétele az Időgép térképein navigálva, ilyen módon összekapcsolva az adott ingatlanokat érintő más szöveges és képi forrásokkal.

Megjelent a *Felsőoktatástörténeti kiadványok. Újsorozat* című sorozatunk legújabb, 17. kötete Szögi László munkája, *A szatmárnémeti római katolikus bölcsészeti líceum és a püspöki szeminárium hallgatói 1804–1852* címmel. A kötetben a Szatmárnémetiben működött bölcsészeti líceum és római katolikus Egyházmegyei Szeminárium több mint kétezer hallgatójának személyi és tanulmányi adatai találhatóak meg.

November 14-én került sor az **MNL Csongrád Megyei Levéltára új makói épületegyüttesének ünnepélyes átadására**. A levéltárban, amelyet az egykori polgármesteri villa épületéből alakítottak ki, 1850 ifm dokumentum őrzi a város múltját, köztük a legrégebbi az 1682-ben keletkezett, földesúri igényrel jelentkezett Balogh Miklós csanádi püspöknek címzett királyi kamarai válaszlevél. A jövőben Makó és a környező 16 település iratanyaga mellett az egykori Csanád vármegye dokumentumait is az új épületegyüttesben helyezik majd el.

A Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága 2018-ra *Mátyás király emlék-évet* hirdetett. Ennek kapcsán hozták létre a **MNL Országos Levéltárának** munkatársai a *Merre járt Mátyás király?* nevet viselő *internetes applikációt*. Az alkalmazást november 19-én mutatta be a nagyközönségnek Rácz György főigazgató-helyettes és Szatucsek Zoltán igazgató (MNL Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Unió Projekt Igazgatósága). A fejlesztés népszerű formában mutatja be Mátyás király és második felesége, Aragóniai Beatrix királyné utazásainak állomásait, a legszigorúbb tudományos feltételeknek megfelelően. Az alkalmazás lehetőségeit három területen igyekeznek kamatoztatni. Egyrészt a fiatalok számára játékos formában szeretnék megjeleníteni azokat a helyszíneket, amelyeket az uralkodó a történelmi források szerint biztosan felkeresett. Másrészt szélesebb körben is ismertté kívánják tenni Mátyás utazási útvonalát. Végül fontos, hogy az adatok – ahol ez a források tükrében szükségesnek mutatkozik – korrigálják az álruhás király mondákban rögzített utazási helyszíneit.

Világi Dávid

Tisztelt Olvasóink!

Szerkesztőségünk egy állandó **mottót keres** a Levéltári Szemle számára, amelyet lapunk belső címlapján szerepeltethetne. Ötleiteket 2019. február végéig várjuk a Levéltári Szemle e-mail címére. A beérkezett javaslatok közül szerkesztőségünk választja ki, hogy melyik lesz lapunk mottója. A beküldő jutalma: egy egyéves Arcanum Digitális Tudománytár hozzáférés, valamint értékes könyvcsomag.

A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése

Pécs, 2018. július 9–11.

A tudósítás több munkatársunk közös munkája:

*Borsy Judit, Breinich Gábor, Hetényi Tiborné, Kovács Eleonóra,
Laczlavik György, Nagy Imre Gábor, Polgár Tamás, Szálkai Tamás,
Szlabey Dorottya, Vargháné Szántó Ágnes, Zsidi Vilmos*

A Magyar Levéltárosok Egyesülete 2018. évi vándorgyűlése a Levéltár és nyilvánosság, Levéltár és kultúra témakörök köré szerveződött, s ezen fogalmakhoz kötődően hangzottak el a plenáris ülések előadásai is. A rendezvény elején elhangzott köszöntőket követően került sor a Dóka Klára-díj 2018. évi díjazottjainak köszöntésére. A díjazottak: *dr. Galambos Sándor*; (MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára); *Szemerey Tamásné* (Soproni Egyetem Központi Levéltára); *Varga Sándorné* (MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltára); *Varga Zsolt* (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára); *Hrakovszky Edgárné* (MNL Baranya Megyei Levéltára); *Makula Lászlóné* (MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára).

Az ezt követő plenáris előadások a jelenleg – különösen a GDPR-törvény miatt – aktuális témakört – *Levéltár és nyilvánosság* – az adatvédelem és az információszabadság szempontjainak áttekintésével és ütköztetésével mutatták be a levéltárak, a történettudomány, a korszerű digitális közzététel és tartalomszolgáltatás szempontjait, kihívásait, és nézőpontjait is figyelembe véve. Az előadók különböző szemszögből érintették a vizsgált témát, rávilágítva a fő követelményre, hogy az adatvédelem okán életbe lépő korlátozások ellenére a kutatók számára egy elégséges hozzáférést lehessen biztosítani.

Az elhangzott előadások: Jóri András (ügyvéd, volt adatvédelmi biztos): *Információszabadság és adatvédelem változó egyensúlya Európában és Magyarországon*; Kenyeres István (főigazgató, BFL): *Információszabadság és adatvédelem versus levéltárak*; Ablonczy Balázs (egyetemi docens, ELTE BTK): *Információszabadság és adatvédelem versus történettudomány*; Biszak Sándor (cégvezető, Arcanum Adatbázis Kft.): *Tömeges digitalizáció, internet és a jog egy adatbázis-szolgáltató szemszögéből*.

Az előadásokat követően kapcsolódva mind a nyilvánosság, mind a *Levéltár és kultúra* témakörhöz *Történelem, nyilvánosság és fikció az irodalom világában* című beszélgetés zajlott, Zalán Tibor költő beszélgetőtársa Katona Csaba (tudományos munkatárs, MTA BTK TTI) volt.

A második napon a Zsolnay-negyedben hét szekcióban igen szerteágazó tematikájú – a levéltáros szakma számos aktuális kérdésével foglalkozó – előadásokra került sor:

Nemzetközi szekció

Levéltári adatvédelem

Az angol munkanyelvű ülésen rövid referátumok hangzottak el a levéltári adatvédelem kérdéskörében. A hozzászólásokat követően Ausztria, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia képviselői szakmai vitát is lefolytattak.

Forrásközlő szekció

Az életmódkultúra levéltári forrásai

Bilkei Irén (főlevéltáros, MNL ZML) *Levéltári források a kora újkori nemesség életmódjánál kutatásához* című előadásában három fő kérdésre kereste a választ, hol laktak, hogyan éltek és hogyan gondolkodtak a kora újkorban. A kora újkori hiteleshelyi oklevelek közül a hatalmaskodási oklevelek különösen a berendezés, konyhafelszerelés illetve ruházkodás adatainak gazdag tárháza. Színes illusztrációval ellátott előadásában olyan érdekességek is szóba kerültek, mint a somlyóvásárhelyi apácák borivási szokása, vagy a szemüveg használatára utaló adatok.

Csóka Ferenc (nyugalmazott levéltáros) *Egy XVIII. századi magyar mágnás, Esterházy Imre életének levéltári forrásait* mutatta be. Esterházy Imre gazdag életútjának a katonaként eltöltött éveit részletezte. Katonai pályafutásának adatai a családi levéltáron kívül több levéltár anyagából is feltárhatók. Elsősorban a Kriegsarchiv, a Kabinetirodai levéltár tábornoki jelentései, titkári levelezések, haditanács iratai, tábori lapok stb. tartalmaznak értékes adatokat. Előadásában felhívta a figyelmet a 18. századi mágnások életútjának feldolgozatlanságára is.

Bara Júlia (tudományos munkatárs, MTA BTK MI) *Élet egy vidéki kastélyban. Ünnepek és mulatságok a Károlyi család nagykárolyi kastélyában a 18–19. században* című előadásában szemléletesen mutatta be a családi eseményeknek nemcsak helyszínét, hanem résztvevőit és programját is. A főbb családi ünnepeken kívül a főispáni beiktatások, a vadászatok és a főrangú vendégek látogatása is látványos rendezvények voltak. A lakomák mellett a színi előadások, lovasbemutatók is a programhoz tartoztak.

Kurecskó Mihály (főlevéltáros, MNL OL) *Egy napjainkban elárverezett és szétdarabolt családi fondtöredék felhasználásának lehetőségei. Az Arany és Szél családok életformája a 19. században* című előadása során beszámolt az irodalomtörténeti ritkaságokat tartalmazó levelek sorsáról, valamint azok megszerzésének, védetté nyilvánításának menetéről, a közgyűjtemények lehetőségeiről. A levelek tartalmát

ismertette Arany János unokájának, Szél Piroskának levelein keresztül bepillanthattunk egy 19. század végén élő ifjú bálozó leány életébe, karácsonyi ajándékozási szokásokba, a kor szokásos gyógyítási módszereibe.

Kissné Bognár Krisztina (főlevéltáros, VERITAS Levéltár) *A művészeti felsőoktatás forrástípusai a 19–20. században* című előadása 1865-től kezdődően áttekintette a zeneművészeti, képzőművészeti és színművészeti képzés intézményeit. A 19. század második felében működő intézményekben nők is tanulhattak, a felvételnél szigorú feltétele volt, de érettségéhez nem kötődött. Az egyes intézmények gyakran változó nevét, az intézmény besorolását is nyomon követhettük, valamint a fennmaradt iratanyagok felhasználásának lehetőségeiről is tájékozódunk.

Sárhegyi Tamás (PhD hallgató, PPKE) *Kultúra az emigrációban, a 20. századi kanadai magyar emigráció forrásai* címmel tartott előadást. A kanadai emigráció földrajzi, időbeli csoportjainak bemutatása mellett sokszínű kulturális életüket is vázolta. Az emigráció által megőrzött és megőrzésre érdemesnek tartott gyűjtemények áttekintésén kívül a Mikes Kelemen programról is hallhattunk.

A szerteágazó témájú, mintegy félévszázadot átfogó előadások élményszerűen mutatták be a forrásokban rejlő felhasználási lehetőségeket. Az előadások többsége gazdag képanyaggal szemléltette az elhangzottakat.

Levéltár-pedagógiai szekció

Levéltár-pedagógiai tapasztalatok

Kirics Márta (főrestaurátor, MNL BaML) *Kiállítás a levéltárban – eredeti iratok bemutatása* címmel az MNL Baranya Megyei Levéltárában megvalósuló állandó és időszakos kiállítások tervezési, előkészítési és kivitelezési feladatait mutatta be lépésről-lépésre a restaurátor szemével. Az iratok előkészítése kapcsán megemlítette, hogy a kiállítások során a minimális restaurátori beavatkozás a hajtási élek simítása, száraztisztítás radírszivaccsal, szakadások javítása, megerősítés és a hiányzó részek papíryananyagának pótlása. Ezen munkálatok bemutatását fényképekkel szemléltette. Az előadó hangsúlyozta a látványtervezés fontosságát, ugyanakkor az állományvédelemre is felhívta a figyelmet: savmentes papír legyen az iratok háttere, üveglappal vagy fóliával (fóliatasakban) kell védeni a kiállított anyagot. Kirics Márta megfogalmazta: az a cél, hogy a károsodás ne terelje el a figyelmet az irat mondanivalójáról.

Szügyi Ferenc (levéltáros, Zentai Történelmi Levéltár) *A zentai levéltárban elindított levéltár-pedagógiai foglalkozások tapasztalatai* című prezentációjában a kis létszámú (mindössze tizennégy fős) levéltárban végzett foglalkozásokat ismertette. Kiemelte Fodor István levéltár-igazgató levéltár-pedagógiához való támogató hozzáállását, Rácz Attila (főlevéltáros, BFL) szerepét, aki helyszíni bemutatókkal is segítette a zentai kollégák munkáját, illetve Gajda Szilvia tevékenységét, aki külső segítséggel a foglalkozásokat tartja. Az előadó hangsúlyozta az iskolákba való kiszállás

sikereit, amikor 45 perces foglalkozásokat tartanak a levéltáros kollégák. Kedvelt, mert látványos és játékos, a zentai csatát, valamint a honfoglalást feldolgozó foglalkozás. Megemlítette azonban, hogy a levéltár látogatások száma lecsökkent, amióta „kiszállnak” az iskolákba.

Pál Ferenc (levéltáros, MNL VaML) *A népi kultúra forrásai és a levéltár-pedagógia* című előadásában a levéltárban folyó kutatásalapú módszerről számolt be. Kiemelte: a levéltár-pedagógia nem helyhez kötött, kivihető a levéltárból. Az intézményben a kollégák által megtartott *Játék a dokumentumokkal* (Tedd időrendbe!; Olvass-keress!), illetve a *Játék az adatbázisokkal* (*Digitális várostörténeti séta korszakokon át*) foglalkozásokon túl az iskolai kötelező közösségi szolgálatot is segítségül hívja a levéltár: a diákokat ugyanis bevonják az adatbázis építésbe (fotók leírása) és a COOP támogatásával a falukutatásba is. A Maribori Területi Levéltárral – Söveges Gordana segítségével – közösen szerveznek levéltári tábort, amely a falukutatás egyik eszköze. Kérdőív alapú helytörténeti gyűjtés (interjú), helyben történő digitalizálás jellemzi a levéltár által gyakorolt kollaboratív etnográfia módszerét.

Strešňák Gábor (intézményvezető, Szenci Városi Múzeum) *Szenc- a síkságtól a dombtetőig. Regionális nevelés* címet viselő előadásában ismertette: a múzeum 2010-ben nyílt meg. Ekkor elsődleges cél az intézmény köztudatba emelése volt. Havonta tartottak előadásokat felnőtteknek, szemináriumokat, konferenciákat szerveztek, kiadványokat jelentettek meg. Hamarosan bebizonyosodott, hogy a múzeumi programokat ki kell vinni az iskolákba. Felmerült egy regionális tankönyv kiadásának gondolata, amely 2017-ben mind magyar, mind szlovák nyelven elkészült. A szerzők a kötetben bemutatják, hogy a nagy történéseknek megvannak a helyi összefüggései is. Az anyagot, amely levéltári forrásokat is tartalmaz, úgy tervezték meg, hogy a tanulók minden héten egy tanórán helytörténettel foglalkozzanak. A kötet a feladatokon keresztül arra próbálja ösztönözni a diákokat, hogy a feltett kérdésekre, feladványokra a megoldást a könyvtárban, múzeumban, vagy akár „terepen” keressék.

Molnár Anita (ügyfélszolgálati osztályvezető, ÁBTL) az *56 Graffiti – Márciusban Újra Kezdjük!* című prezentációjában a Clavis Irodalmi Ügynökség és az ÁBTL közös projektjét mutatta be. A Clavis az ÁBTL iratanyagára is épülő *56-graffiti* címmel hirdetett meghívásos alkotói képzőművészeti pályázatot. A cél az 1956-os forradalom kapcsán született korabeli fényképeken található feliratok, graffitik által inspirált művek létrehozása és kiállítása volt. Az ÁBTL a grafikai munkákhoz szabadon felhasználható nagy felbontású képeket bocsátott a pályázók rendelkezésére. Az elkészült művek az 56graffiti.hu weboldalon megtekinthetők. Ezen kívül az ÁBTL honlapján virtuális kiállítás keretében is láthatók az alkotások. Az ÁBTL új projektje: *30 éve történt. A rendszerváltás forrásai*. Ebben a Történelemtanárok Egyesületével működnek együtt.

A szekcióülést Wallinger Mónika (könyv- és papírrestaurátor, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei) zárta. *Egy ősi technika 21. századi gyerekeknek. Mire jó a „vízen festés”?* címmel jó hangulatú gyakorlati „képzéssel” egybekötött előadásában a 11. századi Japánban megszülető márványos papírfestés technikáját mutatta be. Megtudhattuk, hogy a papírmárványozás arab-oszmán közvetítéssel Európában is elterjedt és a könyvkötészet részévé vált: a könyvek borítóján a 17. századtól használjuk. A „vízen festés” a Múzeumok Éjszakáján sikeres foglalkozás volt. Ennek okai: kevés „hozzávalóval” (tempera, ökörepe, guarmag liszt, víz, fotótál vagy tepsi, A4-es papír) megvalósítható technikáról van szó, a művelet gyors sikerélményt nyújt, fejleszti a finom motorikus mozgást, türelemre tanít, bárki meg tudja csinálni, és nem utolsó sorban az elkészült alkotás szemet gyönyörködtető! Levéltári, könyvtári foglalkozások kiegészítésére kiváló technika.

Informatikai szekció

Levéltári adatbázisok és az online szolgáltatások fejlesztése

Az MLE informatikai szekciójának ülésén a levéltári adatbázisok és az online szolgáltatások fejlesztésével kapcsolatos témakörök szerepeltek a napirenden.

A program nyitó előadását *Az MNL Adatbázisok Online szolgáltatásának megújítása* címmel, Szatucsek Zoltán, az MNL Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Uniós Projektek Igazgatóságának vezetője tartotta. Az Országos Levéltár által 2009-ben megkezdett fejlesztés az addigra már nagyszámú és változatos szerkezetű segédlet-adatbázisának publikálására szolgált. Az elgondolás az volt, hogy olyan szolgáltatás jöjjön létre, amely elválasztja az adatokat az alkalmazásoktól, így biztosítva azok különböző környezetben való újrafelhasználását és együttes keresését. Az Adatbázisok Online az MNL egyik legsikeresebb szolgáltatásává vált, évente 150 ezer felhasználóval. A megújítást az elmúlt tíz évben alapvetően megváltozott kutatói szokások, az internethasználat általánossá válása, az új technikai lehetőségek megjelenése tette indokolttá. Az AOL 2.0 fejlesztése azt a célt tűzte ki, hogy nagy adatállományok indexelésével teljes szövegű keresést tudjon biztosítani az iratok tartalmában, a felhasználói felületet pedig a jól elhatárolható különböző célcsoportok igényeinek megfelelően alakítsa ki. A fejlesztés „user experience design” módszertannal és a felhasználóknak a fejlesztésbe való bevonásával valósul meg, éles indítása 2019-re várható.

Az Elektronikus Levéltári Portál megújításáról Kohút Sára (igazgató-helyettes, MNL Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Uniós Projektek Igazgatósága) és Gerhard Péter (osztályvezető, BFL) tartott előadást. A 2008-ban indult Elektronikus Levéltár Projekt során kialakított Elektronikus Levéltári Portál szolgáltatásainak megújítására a KÖFOP-1.0.0-VEKOP-15-2016-00011 pályázat keretében kerül sor. A fejlesztés céljairól szólva az előadók elmondták, hogy a szolgáltatások bővítését és publikus felületek felhasználóbaráttá tételét, és a közigazgatási ügyintézés lehetőségét kívánják

megvalósítani, intézményeik közös szakmai egyeztetése mellett. Az Elektronikus Levéltári Portál eddigiekben nehézkesen, a felhasználók számára sok esetben csak segítséggel használható kétlépcsős regisztrációs funkciója egyszeri tranzakcióra egyszerűsödik. A bejelentkezési funkció hasonlóképpen egyszerűsödik, és lehetővé teszi a jogosultságnak megfelelő teljes körű hozzáférést. A kutatói adatlap szinkronizálja a regisztrációs adatokat, megkönnyítve a rendszeresen kutatók adminisztrációját.

A felhasználók által leginkább preferált egyszerű keresést hasznos funkciókkal támogatják meg, a duplikált találatok kiszűrésével, a kereső kifejezés beírásakor csonkolási, karakterhelyettesítési, és az utólagos fazettás szűkítési lehetőségének biztosításával. Megmarad ugyanakkor a struktúrában való böngészés lehetősége, de ez már a rendszerek összefésült hierarchia nézetében lesz elérhető. Bővülnek a találati listaelemek kezelésének lehetőségei is a weben történő megosztással, (facebook, twitter, e-mail). Az adott találathoz az érintett levéltár is visszajelzést kap. A találati listaelemeket egységesen egy kosárban kezelik, amelynek tartalma kilépés után is megőrződik, ezzel is segítve a kutató további munkáját. A kutatói kérések belső tárhelyre történő helyezésekor a hitelesített, tömörített csomag helyett csak maguk a fájlok kerülnek, nem letöltendő, hanem böngészőben nézegethető formában. Az előadók végül beszámoltak a külső tárhelyre teljesített kutatói kérések kezelésében tervezett változásról is, amely majd lehetővé teszi a már online publikált digitális tartalmakra mutató hivatkozások összegyűjtését a felhasználói fiókban.

A *Budapest időgép* című előadásában Sipos András (főosztályvezető, BFL) a Levéltár és az Arcanum Adatbázis Kft. együttműködésében megvalósult alkalmazást mutatta be. Az előadó által élményszerűen bemutatott időgép nem egyszerűen történeti adatok lekérdezését teszi lehetővé, hanem a térben és időben történő barangolást kínálja interaktív térképeken keresztül, gyors és egyszerű átlépéssel a különböző időmetszetek között. Segítségével tanulmányozható a város átalakulása, kereshetők a korabeli helyszínek és eljuthatunk az egyes telkek, házak történetére és lakóira vonatkozó levéltári forrásokhoz is. Az Időgép mögött a Hungaricana hatalmas adatbázisa áll, amely több millió oldalnyi digitalizált forrásanyagot tartalmaz, a város lakóira és épületeire nézve pontosan helyhez és időhöz köthető adatok tömegét nyújtva. Az alkalmazásból elérhető források: 2015 őszén, egy Kossuth Lajos téri lakás fala mögül szenzációs módon előkerült 1944. évi lakás adatszolgáltatási ívek, a 19. század végén és a 20. század elején vezetett telekkönyvi betétek anyaga, amelyek a tulajdonosváltások regisztrálásán túl család-, társadalom- és gazdaságtörténeti adatok tömegét nyújtják Budapest nagyvárossá válásának időszakából, továbbá épülettervek ugyanebből a korból, valamint fényképek és képeslapok. Az előadásból kiderült, hogy további kapcsolódó anyagok is elérhetők az alkalmazáson keresztül, nevezetesen a főváros 1944-es áprilisi bombázásai után készült légi felvételek, és az 1956-os forradalom és szabadságharc áldozatainak térinformatikai adatbázisa.

Nagy érdeklődéssel várta a közönség Cseh Gergő Bendegúznak, (főigazgató, ÁBTL) előadását, amelynek már a címe is – *Titkosszolgálati adatbázisok: a problémák megoldása vagy maga a probléma?* – jelezte a kérdéskör bonyolultságát. Az előadás során a hallgatóság áttekintést kapott a titkosszolgálatok 1958-ban induló gépesített adatfeldolgozásának történetéről, az alkalmazott berendezésekről, adathordozókról, és természetesen a munkálatok céljairól, és a feldolgozott adatok köréről. Az előadó bemutatta az „Egységes Gépi Prioráló Rendszer” adattárait, amelyek között az állambiztonsági szervek adattárai közül az operatív, és a hálózati nyilvántartás hosszú évek óta az érdeklődés középpontjában áll. Az 1990-ben mágnesszalagokra lementett és az ügynökkérdésben perdöntőnek vélt adatállományokkal kapcsolatos eddigi bizottsági ténykedés történetének ismertetése után, az előadó rátért a szalagok adattartalmának ismertetésére. A 18 darab szalagon található 2-2 biztonsági másolatot is tartalmazó adatsorok a hálózati személyek nevét, születési adatait, anyja nevét, a foglalkoztatás jellegére utaló kódot, fedőnevet és a kapcsolattartó szerv megnevezését, illetve a kizárást, vagy a foglalkoztató szerv kódját tartalmazta. Az eredeti, és sajnos nem rekonstruálható szoftverkörnyezet hiányában, az olvasási, karakterfelismerési, kódolási problémák miatt, az adatok köre nem teljes, a hiányzó adatok miatt az egyértelmű, jogilag is támadhatatlan beazonosítás igen kétségesnek tűnik – jelezte Cseh Gergő Bendegúz. A papíralapon már levéltárba került, 30 000 személyről készült kartonhoz képest a szalagokon 58 708 személyre vonatkozó adatsor található, amelyek azonban a megfigyelt személyek adatai mellett a velük valamilyen kapcsolatban lévők adatait is tartalmazzák. Az adatokat folyamatosan módosították, aktualizálták, azonban naplózás nem történt mindeközben. Nem azonosíthatóak egyértelműen a személyek, bizonyos részük csak kartonon, mások csak szalagon szerepelnek, sőt volt olyan kategória, amelyet fel sem vettek az adattárba. Gyakorlatilag sohasem volt valóban hiteles az elektronikus nyilvántartás. Az előadás végén feltett előadói kérdések – Melyik az irat? Mihez kell biztosítani a hozzáférést? Hogy állunk a hitelességgel? – a jelenlévők szerint is egyelőre nyitottak maradtak.

A magyar állam szervei adatbázis létrehozása az MNL OL és a Nemzeti Közszerkeleti Egyetem együttműködésével című előadásában Keresztes Csaba (főosztályvezető-helyettes, MNL Szakmai Koordinációs Központ) a II. világháború végétől napjainkig terjedő magyar államszervezet-történetét feldolgozó és bemutató hiteles elektronikus alkalmazás létrehozásáról számolt be. A projekt céljaként az előadó azt az internetes weboldal és kereső kifejlesztési feladatot jelölte meg, amely felületet biztosít a MÁSZ adatbázis tartalmak megjelenítésére, minden olyan leírást elérhetővé téve, ami a papír alapon kiadott Lexikon-sorozat első három kötetében napvilágot látott. Ezekben a kötetekben megjelent széttagolt szervtörténetek egy-egy szócikk alá kerülnek, az egyes szervekre vonatkozó teljes jogszabályi környezettel együtt. A tervezett szolgáltatás a korábban megjelent kötetek tartalmát mind időben, mind a szervek leírását tekintve kiegészíti, további adatforrásokkal gazdagítja, az MNL személynévtér állományában

elérhető rekordokat – az egyes közigazgatási szervekhez kapcsolódó személyeket – a MÁSZ adatbázishoz hozzárendeli. Az Interneten keresztül elérhető szolgáltatással kapcsolatban elvárás, hogy a felhasználó szöveges és grafikus felületeken keresztül gyorsan, pontosan és látványosan elérje a számára fontos adatokat, kizárólag a web böngészőt használva, további alkalmazások telepítése nélkül érjen el minden közzétett leírást asztali vagy hordozható számítógépen, tableten és okostelefonon.

A levéltáros szakmai kérdéseket taglaló előadásokat Lencsés Ákos (MTA Könyvtár és Információs Központ munkatársa) tájékoztatója követte. A *Levéltárak az EISZ Nemzeti Programban* címmel elhangzott előadás felhívta a figyelmet arra, hogy az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) 2001 óta biztosítja az online szakirodalomhoz való hozzáférést a magyar közintézmények számára. 2016 óta a programban részt vevő intézmények 100% támogatással vehetik igénybe az Arcanum Digitális Tudománytárat. Ennek köszönhetően az elmúlt években egyre több levéltár és múzeum kérte felvételét az EISZ-be: 2018 első felében több mint 200 intézmény – köztük 11 levéltár – tagja a nemzeti programnak. Az előadó ismertette a nemzeti program felépítését, működését és levéltárak számára nyújtott szolgáltatásait.

A program záró előadását Breinich Gábor (nyugalmazott főlevéltáros, BFL) tartotta *A német nemzetiségi kultúra megjelenése a Solymári Topotéka alkalmazásában* címmel. Bevezetőjében a Topotéka program kereteit és céljait mutatta be. Az Európai Unió 2014-től 2020-ig tartó időszakra meghirdetett Kreatív Európa: az európai kulturális és művészeti szektorának támogatási programján nyert pályázatot Budapest Főváros Levéltára 11 ország 17 intézményével együtt a co : op, azaz „Community as opportunity”, „A közösség mint lehetőség” elnevezésű projekttel. A pályázatban megvalósított „Topotéka” program a helyi történeti források nyilvános gyűjtőhelyeként működik, online felületen. Alkalmas egy helység, egy városrész, intézmény, vagy akár egy jelentős épület, egy közösség múltjának bemutatására, a magánkézben őrzött források közzétételével. Az értékmérés és közzététel megoldandó feladatai közé tartozik a helyiektől összegyűjtött képek és adatok megőrzése, a szakszerű feldolgozás, az online publikálás. Az otthon őrzött személyes, családi vagy a helyi közösség múltjára vonatkozó dokumentumok, képek, tárgyi emlékek digitális másolatai kerülnek be helyi topotéka gyűjteményébe. A felajánlott anyagok digitalizálás után visszakerülnek tulajdonosaikhoz. A digitalizálásra felajánlott anyagot a topotékák adminisztrátorai (szerkesztői) nemzetközi levéltári szabványt követve szakszerű módon rendszerezik, őrzik és teszik közzé az interneten. A már több éve működő, helyi múltmentő kezdeményezés a régi fotók megőrzésére és feldolgozására a helyi Bauernhausban havonta összeülő solymári „Képnézegető” társaság a régi képeken szereplő személyek, viseletek, események azonosításával, digitális képek gyűjtésével foglalkozik. Munkájuk eredményességét, hatékonyságát a Topotéka program az online nyilvánosság lehetőségeinek biztosításával segíti.

A Solymári Topotéka gyűjteménye jelenleg több mint 2000 rekordot tartalmaz. Az egyéni érdeklődés kielégítése mellett a gyűjtemény hamarosan alkalmas lesz arra, hogy az oktatásba bekapcsolódva fontos nevelési feladatot lásson el.

Az Informatikai Szekció ülését kerekasztal-beszélgetés zárta, amelyen a „Közigazgatási eljárásokhoz kapcsolódó levéltári szolgáltatás fejlesztése – KÖFOP - 1.0.0-VEKOP-15-2016-00011” című projektben tervezett fejlesztéseket – azaz az ügyfélszolgálati folyamatok elektronikussá tételét, a megyei levéltáraknak az e-levéltári rendszerbe történő integrációját és az Elektronikus Levéltári Portál megújítását – mutatták be nagy vonalakban a hallgatóságnak a kedvezményezett Magyar Nemzeti Levéltár munkatársai: Kohút Sára, Puskás-Paulik Ágnes, Ujj György és Szatucsek Zoltán. A moderátor Gerhard Péter volt.

Állományvédelmi szekció

Az állományvédelem aktuális kérdései

Az állományvédelmi szekcióban elsőként Nemes L. Ágnes (MNL SZKI, főrestaurátor) beszélt a *pecsétmásolat-készítés* módjairól és az alkalmazott anyagokról. Az előadó 2017 decemberében részt vett Barcelonában egy független restaurátorműhely által szervezett háromnapos szakmai gyakorlaton. Többféle másolat típus készítéséről láthattunk felvételeket, többek között a spanyolországi műhelygyakorlaton készített kísérleti darabokról is. Meg is lehetett tekinteni ezeket a felületre nyomott viasz és lakk pecsétékről készült másolatokat materiális valójukban, összehasonlítva az eredetiekkel. A 3D-s digitális másolat készítés módjáról is szó esett, de az előadó szeretné jobban megismerni az így készült, kinyomtatott másolat tulajdonságait és színezési lehetőségeit.

P. Holl Adrien (BFL, főosztályvezető) egy igen fontos témáról, a *tömeges savtalanítás szükségességéről, elméleti alapjáról és a gyakorlati megvalósítás technológiáiról* beszélt. A prágai szakmai látogatáson tapasztalatokat gyűjtöttek egy rendszerben működő, Bückeburgi típusú berendezés kapacitásáról is. A hazai előzmények és már külföldön több helyen működő rendszerek tanulmányozása megfelelő alapot biztosítanak a Budapest Fővárosi Levéltár újonnan vásárolt savtalanító berendezésének hatékony működtetésére.

Czikkely Tibor (MNL SZKI, osztályvezető) ismertette a 2017-ben a Levéltári Kollégium által elfogadott új levéltári Állományvédelmi ajánlást, hangsúlyt fektetve az új *raktárminősítési* lapra. Elmondta, hogy az új minősítő lap a régi alapján, szakmailag frissítve készült, felhasználva a szakfelügyelők gyakorlati tapasztalatait. Természetesen továbbra is elsőbbséget élvez a raktárklíma megfelelő értékek közti szinten tartása, de a raktár állapotát árnyalhatja a karbantartás, takarítás, savmentes tárolóeszközök és kisebb mértékben még más befolyásoló tényező megléte vagy változása. Mindez megjelenik a szöveges értékelés mellett pontozásos részeket tartal-

mazó minősítő lapon. A szakfelügyelőket szöveges útmutató segíti a helyszíni szemle során az értékelésben. Összehasonlítást láthattunk a 2013-ban és 2017-18-ban elvégzett szakfelügyelői minősítés eredményéről, illetve elhangzott a tapasztalatok alapján egy-két kisebb módosítási javaslat.

Szlabey Dorottya (MNL SZKI, főosztályvezető-helyettes) intézményközi megállapodás keretében töltött két hetet a *Tübingiai Tartományi Levéltár Főlevéltárában* Weimarban. Szakterülete alapján elsősorban az állományvédelmi területen *foljó munkákról* szerzett tapasztalatait osztotta meg előadásában. Lehetősége volt egy olyan tömeges restaurátor műhely munkájában is néhány napig részt venni, ahol a 2004-ben részben kiégett Anna Amália Történeti Könyvtár erősen károsodott nagy értékű köteteit kezelik, mentik meg az utókornak.

Czikkely Márton (tanársegéd, doktorjelölt, Szent István Egyetem) *a papírt károsító penészgombafajok mikrobiológiai vizsgálatait* ismertette. Áttekintésében beszélt a levéltári anyagot veszélyeztető penészgombák tulajdonságairól, fajairól, elterjedéséről. Sokat megtudhattunk a penészgombák életfolyamatairól, amelyek a levéltári iratok lebontását is elősegítik, ha adott körülmények között táptalajjá válnak. Tárgyalta a szaporodás és a fertőzés terjedésének meggátolására alkalmas módszereket és a szakmailag megfelelő, iratokon alkalmazható fertőtlenítési eljárásokat is.

Az előadások után beszélgetés alakult ki, amelyhez többen hozzászóltak, különösen a raktárminősítés és a penészgomba fertőzés veszélye és elkerülése témában.

Oktatás- és tudománytörténeti szekció

Együtt élő nemzetiségek, valamint egyetemi klubélet 1968 után

A szekció előadásai alapvetően két nagy témakör köré csoportosultak és számos érdeklődő kolléga részvételével zajlottak.

Draskóczy István (egyetemi tanár, ELTE BTK) *A Mátyás-kor egyetemtörténetírása* című előadásában áttekintette azokat az újabb kutatási eredményeket, amelyek a korszak egyetemtörténetírásával foglalkoznak. Kiemelte többek között Klaniczay Tibor kései munkáinak a jelentőségét, valamint rámutatott arra, hogy a peregrináció vizsgálatának legújabb eredményei milyen lehetőségeket rejtenek. Kimutatta, hogy királyunk uralkodása utolsó két évtizedében (1470 után) csökkent a Bécsben és Krakkóban tanuló magyarországiak száma, ám drámai hanyatlásról nincs szó. A csökkenés a két egyetem történetével magyarázható. Mátyás fontosnak tartotta, hogy a magyarországiak külföldön tanuljanak, s többük tanulását támogatta.

Szőgi László (c. egyetemi tanár, ELTE BTK) *Nemzetiségek a 19. századi felsőoktatásban* című előadásában a soknemzetiségű Magyarország diákjainak külföldi és hazai tanulmányairól szólt. A külföldi peregrinációban valamennyi hazai nemzetiség részt vett, de korszakonként más-más arányban. A nemzetiségi hovatartozást meghatározó adatok már a korai 16–18. századi forrásokban is megjelennek, de ezek

értelmezése nehéz feladat. Itt volt szó a hungarus, pannonus, transylvanus, slavus stb. kifejezések értelmezéséről a különböző századokban. A 19. században megjelennek az anyanyelvi adatok, ezért e korszaktól kezdve sokkal könnyebb a nemzetiségi összetétel vizsgálata. Ugyanakkor nagy tömegben tűnnek fel a zsidó hallgatók, akik esetében a nemzetiségi hovatartozás megállapítása egy máig vitatott kérdés, különös tekintettel az asszimiláció fokára. Az előadó utalt arra is, hogy a legújabb kutatásokban a teljes hazai felsőoktatás hallgatói adatbázisa van készülöben, első lépésben 1850-ig, és itt régióként kell és lehet vizsgálni a nemzetiségi összetételt, ami a Kárpát-medence valamennyi országa történészei számára fog rendkívül érdekes és értékes adatokat napvilágra hozni.

Batalka Krisztina (levéltárvezető, BME Levéltára) *Klubélet a Műegyetemen az 1960–70-es években* címmel tartotta meg előadását. A képzőművészettől a komoly- és könnyűzenén át az irodalmi életig és színművészetig mindent magában foglalt a műegyetemi kulturális élet, amelynek színterei az egyetemi klubok (pl. R Klub, E Klub, Várklub) és kollégiumok, valamint a Szkéné Színház voltak. A kulturális életet az egyetemi KISZ Bizottság alá tartozó Kulturális Titkárság szervezte, ahol létszámában és hozzáértésében is komoly gárda (köztük külön klubvezetők, rendezők) dolgozott annak érdekében, hogy vonzó, a fiatalok számára valóban érdekes programokat kínálhassanak. Az egyetemi klubok egyik célja az volt, hogy a hallgatók ne csak diplomások, hanem igazi értelmiségiek legyenek, illetve olyanok számára is helyet biztosítottak, akik kiszorultak a hivatalos művelődés kereteiből. Ezzel összefüggésben a klubok egyfajta szelepként is működtek, a kulturális élet szabadsága bizonyos értelemben végig megmaradt a korszakban. Emellett a klubok brandépítő és a mára ikonikussá vált zenekarainak (Illés, Metró, Omega, Generál stb.) népszerűsítésében játszott szerepe is jelentős volt. Az előadó szerint a műegyetemi klubok látogatói a szabadságot élték meg az egyetem falai között, mindezt 10–20 évvel 1956 után, amelynek fővárosi nyitánya itt zajlott, ezért levonta konklúziót: a BME klubéletének további vizsgálata mindenképpen indokolt.

Sági Éva (levéltárvezető, Soproni Egyetem Levéltára) *A soproni egyetemi KISZ-ház: diákélet és kultúra* című előadásában elmondta, hogy a soproni egyetemi KISZ-ház szervesen hozzátartozott az egyetemi polgárság életéhez. A létesítmény előzményei egészen Selmecebányáig nyúlnak vissza, ahol a mai Soproni Egyetem jogelődje, a m. kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatósága élénk diákéletet folytatott. Az ún. selmeci hagyományok a mai napig élnek Sopronban és a testvéregyetemen is, sajátos szint adva az ifjúsági életnek. A selmec–soproni diákélet legjelentősebb „szereplője” az Ifjúsági Kör volt, amely már Selmecebányán is saját székházzal bírt, ám 1918 decemberében a Főiskola a cseh megszállás miatt menekülni kényszerült, majd Sopronban talált új otthonot. Az Ifjúsági Kör itt is folytatta az aktív diákélet szervezését, hosszas próbálkozások után újra körü házhoz jutottak. 1949-ben az Ifjúsági Kör feloszlatta magát, helyét a MEFESZ, majd a DISZ, 1957-től a KISZ vette át.

A változások miatt a házat elvesztették, de továbbra is igény volt a közösségi térre. A hallgatóság és a tanárok összefogásával, a város, a szakma és a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával végül 1959-ben adták át a KISZ-házat, amely az egyetemi ifjúsági kulturális élet – városi szempontból is jelentős – központja lett. A selmeci hagyományokat az 1950-es években ugyan tiltották, de azok rejtetten tovább éltek, majd az 1960-as években fokozatos enyhülés következett, így az 1970-es évekre a hagyományok és az ifjúsági élet újabb virágkoráról beszélhetünk.

Osváth Zsolt (levéltárvezető, SZIE Entz Ferentz Könyvtár és Levéltár) *Oral history interjú a KEK Klubról. „Ma így mesélem el.”* – Kálóczy Béla egykori klubvezető emlékei címmel tartott előadást. 50 éve annak, hogy a mai Szent István Egyetem Budai Campusa, az akkori Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Kertészeti Egyetem néven önálló egyetemmé vált és ugyancsak ebben az esztendőben alakult meg a Kertészeti Egyetem Klubjának (KEK) elődje a Kertész Klub. Az Egyetem KISZ Bizottsága 1970 decemberében Kálóczy Béla III. éves hallgatót bízta meg a KEK létrehozásával és a Klub új szervezeti és műsorpolitikájának kidolgozásával. A hetvenes évek izgalmas korszakának Budapestjén született meg ez a már akkor legendássá vált klub, „a KEK”. Kálóczy szavaival ez az időszak „...minden társadalmi problémája és el-
lentmondásossága mellett érdekes korszak volt ez, amelynek az emléke még ma is elevenen él az ezt megélt korosztályokban.” A KEK fiatalok tömegét vonzotta a nagy generáció zenekarainak (Illés, LGT, Nautilus, TAURUS-ex T. 25-75-82, Tolcsvayék és a Trió) koncertjeire. „Akadt olyan felvételiző, aki azért jelentkezett a Kertészeti Egyetemre, mert klubtag szeretett volna lenni.” – eleveníti fel emlékeit az egykori KEK vezető. A klub azonban – a klubvezető szándéka szerint is – nemcsak könnyűzenei koncerthelyszín akart lenni, ugyanis mondja Kálóczy Béla: „A koncertek mögött életerős, nagy hatású közművelődési tevékenység zajlott.”

Gazdasági szekció

A 2018. évi aktuális számviteli változások

A gazdasági szekció ülése kerekasztal beszélgetéssel indult. A 2018-as év nem hozott jelentős módosításokat a számviteli előírásokban, ám a számviteli mérőszámok számító 1992-es évet követően évente szembesültünk új helyzetekkel. Ezek közül a komolyabb változásokat 1997-ben, 2000-ben, 2010-ben, valamint 2015–2016-ban tapasztalhattunk, de minden év hozott valami újat, s ugyan nem gyakran, de előfordult korábban megszűnt szabályozás más formában történő visszatérése is. Most alapvetően néhány – horderejét tekintve többségünk számára nem jelentős – előírás hatálybalépésére, illetve fontos tendenciák felismerésére kell koncentrálni: pl. a származékos ügyletek (Szt.3.§. 9/11.), a könyvviteli szolgáltatást végzők nyilvántartása, valamint az IFRS-ek egyedi beszámolási célú alkalmazása hatókörének szűk körben hatályos módosítása.

A számvitelt érintő tendenciák, illetve a már ismert, de csak fél vagy egy év elteltével hatályba lépő előírások nem jelentenek napi feladatokat a számviteli szakembereknek, de tudniuk kell, hogy miként készüljenek fel a későbbi változásokra. Minden gyakorló számviteli szakember tisztában kell, hogy legyen azzal, mit jelentenek, illetve milyen nagyságrendűek azok a feladatok, amelyek a közeljövőben előtűnk állnak. Ezeket a környezetünk által közvetített hatások eredményezik, amelyek a gazdasági szegmensben dolgozókat is érinteni fogják. Olyan területeken vannak és lesznek átfogó és várhatóan folyamatos változások, amelyek közvetlenül érintik a gazdasági munkakörben dolgozókat, például: adatvédelem, adatbiztonsági rendszerek működtetése, a számlázó programok adóhivatal felé történő adatszolgáltatása, online számlázás, EKÁER fejlesztések, IFRS-ek egyedi beszámolóokra való alkalmazása stb. Nem kétséges azonban, hogy csak idő kérdése az online könyvvizetés becsatornázása az adóhatóságokhoz, összekapcsolva azt az adókérdések megoldásával is. Ezek az adóhatóság meghirdetett céljaival összhangban a digitális változások integráns részei, valamint a jövő számviteli elemei is.

Továbbá szó esett még más aktuális kérdésekről is: a közérdekű nyugdíjas szövetkezetekről (Szt. 3.§.2.), az szja változásról, családi kedvezményről, szociális hozzájárulás adó változásáról, valamint a csökkenő ÁFÁ-ról (internet hozzáférés szolgáltatási áfára 5%-ra, étkezőhelyi étel és helyben készített italfogyasztás áfája 5%-ra csökkent).

A szekció ülését Hetényi Tiborné (BFL gazdasági igazgató) *A kultúra finanszírozása* című előadása zárta, amelyben szót ejtett a kultúra fogalmáról, szerepéről, modelljéről, feladatairól. Ezt követően a kultúra–állam kontextusát mutatta be a következő szempontok mentén: a) kormányzati szerepvállalás, b) európai kultúrafinanszírozás, c) közjavak, közösségi támogatás, d) kultúra és gazdaság kapcsolata. Majd a finanszírozási rendszerek működéséről beszélt. Áttekintette az állami támogatási szisztémákat, a klasszikus, valamint az új típusú kultúrátámogatás jellemzőit. Előadását a kulturális stratégia által kijelölt feladatok ismertetésével zárta.

Plenáris ülés

Levéltár és kultúra

A vándorgyűlés harmadik napjának záró plenáris ülése a *Levéltár és kultúra* témakör feldolgozására vállalkozott. Az előadások a kulturális sokszínűség, a nemzetiségek története és levéltári forrásai témakörben hangzottak el. A helyszínhez (Pécs, Baranya megye) kapcsolódva több előadás is hallható volt, de más területeket bemutató, valamint nagyobb áttekintő előadásra is sor került: Varga Szabolcs (tudományos főmunkatárs, MTA BTK TTI): *A törökkori Pécs, különös tekintettel az oszmán kultúrára*; Orsós Anna (habilitált doktor, egyetemi docens, tanszékvezető, PTE): *Cigányok/romák Baranyában*; Borsy Judit (főlevéltáros, MNL Baranya Megyei Levéltára): *Nemzetiségek a 18. századi baranyai uradalomban*; Nagy Imre Gábor (igazgató-

helyettes, MNL Baranya Megyei Levéltára): *Horvátok, szerbek és németek Mohácson a 18–20. században*; Tyekvicska Árpád (osztályvezető, Ferenczy Múzeum, Szentendre): *Együttélés és szétválás – Szerbek Szentendrén a 20. század fordulóján*; Márkus Beáta (PhD hallgató, Andrásy Egyetem Budapest): *A magyarországi németek malenkij robotra hurcolása*.

A Dóka Klára-díj díjazottjainak laudációja

DR. GALAMBOS SÁNDOR

(MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára)

Galambos Sándor 1985 óta a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár munkatársa, és az azóta elmúlt több mint három évtized alatt, miközben csaknem minden levéltári munkaterületen dolgozott hosszabb-rövidebb ideig, folyamatosan fejlesztette és bővítette tudását. Előbb elvégezte a Bessenyei György Tanárképző Főiskola történelem–orosz szakát, majd a Kossuth Tudományegyetem történelem kiegészítő szakát, később pedig az ELTE BTK levéltár szakán diplomázott, 1994-ben pedig ugyanott doktori címet szerzett.

Levéltári munkafeladatai maradéktalan teljesítése mellett hosszabb ideje végez történeti tárgyú kutatásokat. Fő kutatási területe: Szabolcs megye, illetőleg Nyíregyháza a dualizmus korában és 1945 után. Amellett, hogy több kötet szerkesztője vagy társszerkesztője volt, eddig több mint 50 publikációja (önálló kötetek, tanulmányok, forrásközlések stb.) látott napvilágot.

A helyi és regionális intézményi kapcsolatok, a levéltár-pedagógiai programok, valamint a különféle pályázatok kidolgozásában és lebonyolításában széleskörű szakmai tapasztalatai, aktivitása és kezdeményezőképesége révén meghatározó szerepet játszott és játszik a levéltár munkájában. Tudása, empatikussága és segítőkészsége miatt munkatársai tisztelik és nagyon kedvelik.

Galambos Sándort több évtizeden át végzett magas színvonalú szakmai munkája, az újszerű levéltári feladatok iránti nyitottsága, valamint az intézményközi kapcsolatok fejlesztése érdekében kifejtett tevékenysége tette érdemessé a Dóka Klára-díjra.

SZEMEREY TAMÁSNÉ PhD

(Soproni Egyetem Központi Levéltára)

Szemerey Tamásné – aki okleveles erdőmérnök – 1999-ben kezdte meg levéltári szolgálatát a Soproni Egyetem Központi Könyvtárában és Levéltárában. Folyamatos szakmai tevékenysége és szívós eltökéltsége eredményeként 2007-től az egyetemi levéltár önálló lett. 2007. január 1-től a levéltár megbízott vezetője, 2010. január 1-től pedig kinevezett vezetője volt 2016. december 31-én történt nyugdíjba vonulásáig.

Mint minden kis létszámú levéltár munkatársa, nincs olyan szakmai feladat, amelyet ne végzett volna. Nevéhez fűződik a Soproni Egyetem Központi Levéltára teljes fond- és állagrevíziója, valamint a szakszerű raktári rend kialakítása, illetve az, hogy a korábban szűkös körülmények között működő levéltár új raktárhelyiségekkel bővült és ma már jó infrastrukturális adottságokkal rendelkezik.

Az elmúlt 20 esztendőben az egyetemen belül a Közgyűteményi Bizottság, és más bizottságok tagjaként több egyetemtörténeti kiadvány és kiállítás elkészítésénél végzett kiemelkedően fontos munkát.

1999 óta tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének és a Magyar Felsőoktatási Levéltárak Szövetségének, és egyik fő szervezője volt az MLE 2009-ben, illetőleg az MFLSZ 2007-ben és 2013-ban Sopronban megrendezett vándorgyűléseinek.

Levéltári tevékenysége mellett talajtani kutatásokat folytatott, és ezek eredményeként 2005-ben PhD fokozatot szerzett. Nyugdíjba vonulása után is a levéltár munkatársa maradt, és nagy tapasztalataival szívesen és eredményesen segíti annak munkáját.

Szemerey Tamásné hosszú időn keresztül végzett példamutató levéltárszakmai munkája, eredményes intézményvezetői tevékenysége és a magyar felsőoktatási levéltárügy iránti példás elkötelezettsége elismeréseként veheti át a Dóka Klára-díjat.

VARGA SÁNDORNÉ

(MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltára)

Varga Sándorné 1980 óta dolgozik az Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltárában. 1981-ben levéltárkezelői képesítést szerzett, 1988-ban anyakönyvi szakvizsgát tett, 2005-ben pedig elvégezte a segédlevéltárosi tanfolyamot.

Pályafutása során a kezelői és a segédlevéltárosi teendők mindegyikét végezte és végzi. Nagy szakmai ismereteit és óriási tapasztalatait kitűnően tudta és tudja hasznosítani a gyűjtőterületi munkában, a kutató- és az ügyfélszolgálatban, illetve az iratrendezések és iratselejtezések során, de kivette és kiveszi részét a tudományos és a közművelődési feladatok ellátásból is, így a tudományos célú adatgyűjtésekből és a levéltári kiállítások elkészítéséből, továbbá a különféle célú és típusú adatbázisok munkálataiból, és mindezek mellett ő végzi a fióklevéltárban iktatás és irattározás munkáját is.

Varga Sándorné a Hajdúböszörményi Fióklevéltár egyik nagyon fontos, meghatározó munkatársa, mondhatni oszlopa, akit közel négy évtizeden át folyamatosan magas szinten, nagy elkötelezettséggel és precizitással végzett levéltárszakmai munkája méltóvá tett a Dóka Klára-díjra.

VARGA ZSOLT

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára)

Varga Zsolt több mint három évtizeddel ezelőtt, 1988. január 1-én kezdte meg levéltári szolgálatát az Új Magyar Központi Levéltárban. Itt, és annak jogutódjánál, a Magyar Országos Levéltárban dolgozott 1997-ig. 1997-ben az akkor alapított Történeti Hivatal, majd annak jogutódja, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársa lett, és az ma is. 1995-ben levéltárkezelői, 1997-ben és 1999-ben segédlevéltárosi tanfolyamot végzett.

Széleskörű általános és szakmai ismeretei, valamint átlagon felüli problémamegoldó képessége révén nagyon fontos feladatokat végzett előbb a belügyminisztériumi iratok átvételével, és az új levéltári intézmény létrehozásával összefüggésben felmerült kérések megoldásában, majd pedig az állambiztonsági iratok feltárásában, a szükséges segédletek elkészítésében, nem kevéssé az adatbázis-építésben. Mindezek mellett folyamatosan és nagy szorgalommal végzi az ÁBTL iratanyagának és különféle szakmai programjainak interneten történő népszerűsítését és kommunikációját.

Varga Zsolt rendkívül megbízható és pontos kolléga, aki három évtizeden át végzett igen értékes, lelkiismeretes és példamutató szakmai munkájával érdemelte ki a Dóka Klára-díjat.

HRAKOVSZKY EDGÁRNÉ

(MNL Baranya Megyei Levéltára)

Hrakovszky Edgárné 1976-ban fejezte be középiskolai tanulmányait, és azt követően azonnal a Baranya Megyei Levéltárban helyezkedett el, és itt dolgozott 2018. március 30-án történt nyugdíjba vonulásáig.

Kezdetben adminisztrátor és pénztáros volt, és 2014-ig, azaz csaknem négy évtizeden keresztül, személye egyet jelentett az intézmény titkárságával. Ez idő alatt ugyanakkor alaposan megismerkedett a levéltári munka minden részterületével. Ennek volt köszönhető, hogy 2014 és 2018 között ő irányította és részben végezte a Mecseki Szénbányák 2800 iratfolyómétert kitevő munkaügyi iratainak rendezését és selejtezését.

Elmélyült szakmai anyag- és helyismeretét, valamint nagy tapasztalatát a levéltári kutató- és az ügyfélszolgálatban is kamatoztatta. Segítségére és tanácsaira kollégái, különösen a pályakezdők, mindig számíthattak. Olyan munkatársa volt az intézménynek, aki csendben, feltűnés nélkül végzett nem látványos feladatokat, ám akik ismerik személyiségét és munkáját, jól tudják, hogy mindkettő nélkülözhetetlen volt a levéltár számára.

Hrakovszky Edgárné a Baranya Megyei Levéltárban 42 éven át végzett, magas színvonalú, mintaszerű alaposan végzett munkájával, példamutató levéltári pályafutásával méltán érdemelte ki a Dóka Klára-díjat.

MAKULA LÁSZLÓNÉ

(MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára)

Makula Lászlóné 1979-ben fejezte be középiskolai tanulmányait, és 1988. november 1. óta a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár munkatársa.

Pályafutása kezdeti szakaszában kezelőként dolgozott, és 1991-ben levéltárkezelői tanfolyamot végzett, majd 1993-ban az OSZK Módszertani Központja szervezésében indított képzésen középfokú könyv- és papírrestaurátori képesítést szerzett.

A folyamatos eszközbeszerzések és fejlesztések révén a levéltárban 2003 óta működő egyszemélyes restauráló műhelyben dolgozik. Az elmúlt másfél évtized alatt szorgalmas és szakszerű munkával nyomán számtalan kötet, oklevél, irat, térkép tervrajz stb. restaurálását, konzerválását és tisztását végezte el. A tervezett és ad hoc jelentkező intézményi állományvédelmi és iratmentési feladatokat nagy gyakorlattal, magas színvonalon és lelkiismeretesen teljesíti, és tevékenysége – bár nem igazán ismert, ám mégis – pótolhatatlan jelentőségű a jelenlegi és a jövőbeli levéltári kutatók és ügyfelek, valamint a magyar levéltárügy számára.

Makula Lászlónét közel három évtizeden át, nagy hivatásszeretettel, szakszerűséggel és odaadással végzett levéltári munkája, példamutató szakmai pályafutása érdemesítette a Dóka Klára-díjra

2018 Dóka Klára-díjas hölgyei: Makula Lászlóné, Hrakovszky Edgárné, Szemerey Tamásné PhD és Varga Sándorné (Fotó: Ruprech Judit)

II. MLE Futballkupa

Pécs, 2018. július 10.

A Magyar Levéltárosok Egyesületének régi hagyományát sikerült a 2017. évi miskolci vándorgyűlésen feleleveníteni, amely szerint a levéltárosok területi és szakmai alapon szerveződő labdarúgó csapatai mérkőznek meg egymással a vándorgyűlés idejére szervezett MLE Kupa keretében. A szervezők és az MLE elnökségének, titkárságának célja a tornával a következő volt: „*sportolási lehetőség biztosítása és látványosság nyújtása a Magyar Levéltárosok Egyesületének vándorgyűlésén.*” Tavaly Miskolcon hat csapat méretette meg magát, ahol a jó hangulatú rendezvényen a kupát Budapest Főváros Levéltárának csapata nyerte az MNL Országos Levéltárának csapata előtt. A torna nem is annyira a versengésről, hanem a sportolásról, a hangulatról, a közönség szórakoztatásáról szólt, a mérkőzéseket a partvonal mellől, esetenként a büféből nagyszámú levéltáros kolléga figyelte, olykor buzdítva kedvenc csapatát vagy szimpatikus játékosát.

2018-ban Pécsen a korábbi hat csapaton kívül, a már nem levéltári szakmában dolgozó, de még egyesületi tagságát megtartó egykori kollégákból alakult MLE válogatott is játékra jelentkezett. Immár hét csapatra bővült a mezőny:

- *Budapest Főváros Levéltára* (csapatkapitány Mátyás Zoltán)
- *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* (csk. Török Ádám)
- *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* (csk. Cseh Gergő Bendegúz)
- *Cathedrale, egyetemi és egyházi levéltárosok közös csapata* (csk. Zsidi Vilmos)
- *Barbaricum, a Magyar Nemzeti Levéltár megyei levéltárainak keleti válogatottja* (csk. Varsányi Attila, MNL CSML)
- *Pannonia, a Magyar Nemzeti Levéltár megyei levéltárainak nyugati válogatottja* (csk. Polgár Tamás, MNL SML)
- *MLE válogatott* (csk. Kántor Balázs EMMI)

A hét csapat egy három és egy négycsapatos csoportban versengett először, majd az első és második helyezettek játszottak a döntőbe jutásért. A helyosztókon az ötödik, harmadik és első helyekért folytatódott tovább a küzdelem. A csapatok felkészültségét jelzi, hogy a háromórás torna során a pécsi, árnyék nélküli műfüves pályákon zajlott le a sportszerű küzdelem. A mérkőzések játékvezetői a pihenő csapatok tagjaiból kerültek ki. A keddi pécsi városnézés idejében zajló tornán a levéltáros, labdárúgó férfiak jó hangulatú délutánt tölthettek együtt. A csapatok szurkolói a pályák melletti árnyékos részokről figyelték kedvenceiket. A harmadik helyet büntetőrúgások után az ÁBTL csapata szerezte meg, a döntőben ismét győzedelmeskedett a BFL

az OL előtt, így a tavalyi győztes a II. MLE Kupán megvédte címét. A játékoskereteket és a csapatok lehetőségeit tekintve további BFL hegemoniával számolhatunk.

A résztvevők a torna végeztével, fáradtan, de mosolygósan, sportbaráti hangulatban és egy jó sör reményében ültek az őket szállásra visszazállító buszra.

Köszönet az MLE vezetőségének a torna megszervezéséért! Köszönet a csapatvezetőknek csapatuk felkészítéséért! Jövőre Gyulán újból veletek!

BFL

Erdélyi Pál, Kenyeres István, Málik Zoltán, Mátyás Zoltán,
Mautner Zoltán, Sarusi-Kiss Béla, Vezsenyi Péter, Varga Bálint

MNL OL

Balázs Gábor, Bakó Zsigmond, Fiziker Róbert, Ö. Kovács József,
Magos Gergely, Sölch Miklós, Török Ádám

ÁBTL

Cseh Gergő Bendegúz, Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf, Okváth Imre,
Orbán Balázs, Pócs Nándor, Takács Dániel, Takács Tibor, Vörös Géza

BFL ■ Álló sor: Varga Bálint, Sarusi-Kiss Béla, Kenyeres István, Erdélyi Pál, Málík Zoltán
■ Alsó sor: Mátyás Zoltán, Mautner Zoltán, Vezsenyi Péter

MNL OL ■ Álló sor: Bakó Zsigmond, Fiziker Róbert, Ö. Kovács József, Balázs Gábor, Török Ádám, Sölch Miklós ■ Alsó sor: Magos Gergely

II. MLE Futballkupa ■ Pécs, 2018.

ÁBTL ■ Álló sor: Vörös Géza, Takács Dániel, Krahulcsán Zsolt, Orbán Balázs, Pócs Nándor
■ Alsó sor: Takács Tibor, Okváth Imre, Müller Rolf, Cseh Gergő Bendegúz

MLE VÁLOGATOTT ■ Álló sor: Pál Ferenc (MNL VaML), Körmendi Tamás (ELTE BTK), Farkas Dániel, Katona Csaba (MTA BTK TTI) ■ Alsó sor: Szügyi Ferenc (IKM), Kántor Balázs (EMMI), ifj. Fodor István (TLZ), Nagy Mihály Zoltán (RÁL) ■ Fekszik: Strešňák Gábor (SZVM)

PANNONIA (MNL Dunántúli válogatott) ■ Álló sor: Hermann István (MNL VeML), Suslik Ádám, Kálócz Zsolt, Bacsa Balázs, Csekő Ernő (MNL GYMYM SL) ■ Alsó sor: Czetz Balázs (MNL FML), Gere Ákos, Polgár Tamás (MNL SML), Kult László (MNL BaML)
■ Fekszik: Szűts István Gergely (MNL VeML)

CATHEDRALE ■ Koltai András (PRMT KL), Miszjuk Mihajló (KTÁL), Vass Csongor (GYFL), Molnár László (SOTE L), Vajk Ádám (GYEL), Kiss Márton (BME OMIKK), Zsidi Vilmos (BCE L), Kiss József Mihály (MKEL)

II. MLE Futballkupa ■ Pécs, 2018.

BARBARICUM (MNL Tiszántúli válogatott) ■ Álló sor: Takács Gábor, Király Erzsébet, Sáfár Gyula (MNL BeML), Somoskői Viktor (MNL HML), Varsányi Attila, Presztóczki Zoltán (MNL CSML), Galambos Sándor (MNL SZSZBML), ■ Alsó sor, Oláh Tamás (MNL BAZML SFL), Kovács Gergely, Szikla Gergő (MNL HBML), Bódán Zsolt (MNL BeML),

A csapatképeknél használt rövidítések:

BCE L = Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára

BME OMIKK = Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár

GYEL = Győri Egyházmegyei Levéltár

GYFL = Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár

IKM = Identitás Kisebbségkutató Műhely

KTÁL = Kárpátaljai Területi Állami Levéltára

MKEL = Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltára

PRMT KL = Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára

RÁL = Román Állami Levéltár

SZVM = Szenci Városi Múzeum

TLZ = Történelmi Levéltár Zenta